

KRITISKĀ DOMĀŠANA,
INOVĀCIJA,
KONKURĒTSPĒJA UN
GLOBALIZĀCIJA

LU Filozofijas un socioloģijas institūta
seminārs 2016. gada 5. decembrī

Tēzes

LATVIJAS UNIVERSITĀTES FILOZOFIJAS UN SOCIOLOĢIJAS INSTITŪTS

KRITISKĀ DOMĀŠANA, INOVĀCIJA, KONKURĒTSPĒJA UN GLOBALIZĀCIJA

Semināra tēzes

Rīga

2016. gada 5. decembris

Sakārtoja Solveiga Krūmiņa-Koņkova

Saturs

1. tēma: Kritiskā domāšana intelektuālajā vēsturē

1.	Māris Vacvagars. Hērodota neuru problēma latviskā priekšstatījumā	5-7
2.	Elvīra Šimfa. Apgaismības domātāju noformulētās kritiskās pozīcijas nozīme sabiedrībai aktuālu problēmu identificēšanā un risināšanā	8-9
3.	Rihards Kūlis. Kanta kriticisms un “kritiskā domāšana”	10-12
4.	Andris Hiršs. Vēstures filozofijas metodoloģiskie pamati	13-16
5.	Igors Gubenko. Kritiskā domāšana pēcpatiesības laikmetā	17-18
6.	Maija Kūle. Kritiskās izziņas fundamentālfilosofiskais pamats un tā risinājumi fenomenoloģijā	19-21
7.	Māra Grīnfelde. Fenomenoloģijas kritiskā dimensija ķermeņa pieredzes analīzē	22-23
8.	Uldis Vēgners. Fenomenoloģija kā kritiska pieeja: laika problēma	24-25
9.	Krišjānis Lācis. Mīlestība kā kritiskās domāšanas elements Sērena Kirkegora darbā “ <i>Mīlestības darbi</i> ”	26-27

2. tēma: Kritiskā domāšana mūsdienu praksēs

1. **Ģirts Jankovskis, Maija Jankovska.** Kritiskums, domāšana un sociālie mediji 29-30
2. **Māra Kiope.** Kritiskā domāšana reliģiski antropoloģiskās intelektualitātes tradīcijas skatījumā 31-34
3. **Jānis Nameisis Vējš.** Valodfilozofiskā analīze kā kritiskā domāšana 35-36
4. **Solveiga Krūmiņa-Koņkova.** Kritiskās domāšanas iespējas mūsdienu reliģijas filozofijā 37-39
5. **Rinalds Zembahs.** Kopība viņpus kopienām: koeksistences filosofija 40-41
6. **Aīda Rancāne.** Savējais un citālais: kritiskā domāšana un radošums tradīciju atjaunošanā mūsdienās 42-44
7. **Anne Sauka.** Biofilosofija un kritiskā domāšana 45-46
8. **Artis Svece.** Ekokriticisms un kritiskā domāšana 47-48

3. tēma: Kritiskā domāšana mutvārdu vēsturē

1. **Kaspars Zellis.** Pagātnes konstruēšana Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstos: no nacionālās identitātes uz atmiņu kopienu konceptu? 50-51
2. **Māra Zirnīte, Vieda Skultāne.** No dzīvesstāstu pētnieku perspektīvas 52-54
3. **Edmunds Šūpulis.** Kritiskā biogrāfija: mutvārdu vēstures izpētes potenciāls un iespaids uz sociālās varas hierarhijām 55-57
4. **Dace Bormane.** Domāšanas ainava un prakse. Vai dzīvesstāsts/vēstījums kam lieti der? 58-59

5. **Dagmāra Beitnere-Le Galla.** Vērtības pārvērtējot: Alana Finkelkrauta darbā *Slimā identitāte* 60-61

4. tēma: Globalizācija un migrācija: “jaunās Eiropas” modeļi

1. **Aleksandrs Aleksandrov.** Migrācijas procesu izpētes kontinuitātes metodoloģiskie aspekti: kvantitatīvu datu arhīvu pārvaldība un tālākizmantošana 63-64
2. **Inta Mieriņa.** Diasporas līdzdalība un to ietekmējošie faktori 65-70
3. **Inese Šūpule.** Emigrācijas procesu izpēte: valodu konkurence, karjeras migrācija un laulību migrācija 71-73
4. **Ilze Koroļeva.** Emigrantu piederības apziņas dimensijas un nacionālā identitāte globālā kontekstā 74-77
5. **Ieva Kārklīņa.** Remigrācijas un diasporas politikas salīdzinājums Baltijas valstīs 78-79
6. **Mārtiņš Kaprāns.** Latvijas valstspiederīgie Eiropā: Līdzdalības prakses un politiskā aktivitāte 80-82
7. **Vladislavs Volkovs.** Etnisko minoritāšu identitātes atzīšanas īpašības starpetniskajā komunikācijā Latvijā 83-84
8. **Māris Kūlis.** Digitālā globalizācija un trešās paaudzes džihāds 85-87
9. **Svetlana Kovaļčuka.** Latvijas krievu kultūras pētījums globalizācijas procesu gaismā 88-89

1. tēma

Kritiskā domāšana intelektuālajā vēsturē

Māris Vecvagars (LU FSI)

Hērodota neuru problēma latviskā priekšstatījumā

Lai gan Kaspara Ernsta Biezbārža (arī Kaspars Bezbārdis; 8. xii 1806., Pavasara, vēl. Slokas pag. *Biezbārži* – 12. ix 1886., Maskava) darbs *Hērodota skutti*.¹ *Mūsu vectēvi un viņu ciltsstāsti* pirmo reizi publicēts *Mājas Viesī* jau 1860. gadā,² un atkārtots papildināts izdevums atsevišķas grāmatiņas apveidā nāk klajā vēl pēc vairāk kā 20 gadiem ar nosaukumu *Hērodota skutti un mūsu vectēvu ciltsstāsti*,³ tomēr ziniskumam pietuvenā literatūrā latvju zemē šie darbi palikuši bez piedienīga kritiska izvērtējuma (M. Sočņevu un A. Jansonu-Saivu ieskaitot⁴). Jāpiebilst, ka Biezbārdis ir viens no pirmajiem, kas latviešu valodā vēršas pie Hērodota un citu starpā piemin arī viņa darbā piesauktos neurus⁵ (latv. val. formā ‘nevri,’ kas atgādina kr. val. ‘невры’), tomēr, šķiet, vēl bez kādas varbūtējas sasaistes ar baltiem.

Liekas, ka pirmais no latvjiem, kas (ne bez Biezbārža atziņu ietekmes) pievērsis tīpašu uzmanību neuriem, ir latvjiem šobaltdien (un arī viņās dienās) nezināmais A.[-rnolds?] Volfs no Rūjienas (dz. 14. vii 1864),⁶ kas, būdams vēl students Tērbatā, Biezbārža nāves gadā (1886) *Austrumā* (№ 4, 258.-265. lpp.) publicē paīsu un jādodomā mazievērotu apceri *Vecākās ziņas par leišu-latviešu cilti*. Tas, šķiet, ir to laiku vienīgais latviešu valodā sarakstītais rakstu darbs, kurā pieminēti daži jau Biezbārža sacerējumā skartie ‘mūžīgie’ latvju leišu t.s. izcelsmes jautājumi. Par autoru diemžēl ir pieejamas tikai nedrošas un skopas ziņas (m. 1921. g.). Savā apskatā viņš raksta: «..Vairāk jāievēro tauta, kuru Herod. [Hērodots], par budiņiem [būdīniem] stāstīdams, piemin un par ‘nevriem’ [neuriem] (Νευροί) nosauc.» (261. lpp.) Volfs ar vairākiem nebūt ne viennozīmīgi pieņemamiem piemēriem vedina lasītāju ieskatīt neurus par neatņemamu latvju, leišu un, kazi, arī prūšu izcelsmes ‘pirmelementu’.

Kā nākamo neuru (formā ‘nēri’) atzinēju nākas minēt Matīsu Siliņu ar viņa 1903. g. (17. vai 18. vi) priekšlasījumu t.s. Zinību Komisijas vasaras sapulcēs un

¹ Biezbārdim – ‘skutti’ (*Mājas Viesī*) un ‘skuti’ (atsevišķā publikācijā), t.i., skiti. Σκύθαι, -ῶν, οἱ [Skýthai] skiti {dažkārt z. tautu kopējs apzīmējums, līdzīgs nomadiem (Νομάδες); Skitijas iedzīvotāji; Str. 1,33; 7,302; 11,507; St. Byz. Ethn. 578,10}. Kā savdabīgs atskaites punkts acīmredzot ir kalpojušas grieķu kolonijas Melnās jūras ziemeļu piekrastē.

² B–s. [Kaspars Biezbārdis] (1860). Hērodota skutti. Mūsu vectēvi un viņu ciltsstāsti, *Mājas Viesis* 16, 125.-128. lpp. (18. iv).

³ R.: Apgādāts un drukāts no B. Dīriņa un biedriem, 1883.

⁴ Kaspars Biezbārdis *sabiedriskās domas un kultūras vēsturē*. R.: Zinātne, 1986.

⁵ Νευροί, -ῶν, οἱ [Neyroí] neuri {Sc.; Hdt. 4,17}.

⁶ Sk. un sal.: Gustavs Šaurums (1932). *Tērbatas Universitāte 1632-1932*. R.: Autora apgādībā, 156. lpp. (№ 254). [Fricis Mīlenbahs] (1908). *Latvieši un latvietes Krievijas augstskolās*. Jelgava: H. Allunāna drukātava, 104. lpp.

publikācijām *Baltijas Vēstnesī*.¹ Siliņam par neuriem vairs šaubu nav: «Par leišu latviešu cilts senčiem tā nācās ieskatīt nērus (*Neuroi*, Neuri), par kuru zemes pirmatnes robežu apvidu izprotami tagadējie purvāji gar Pripetas upi.» Tomēr iztaujas raisošs liekas grieķu Νευροί aizvietojušs ar latvisko 'nēri' un ar to saistītie (Biezbārža ieskatiem līdzīgie) skaidrojumi: «..Nēru vārds atvasināms no leišu vārda 'nērti,' kas nozīmē palikt vai pabāst ko zem ūdeņa, bet ne paliekamā kārtā.»² Rodas dibināts jautājums: kas būtu jāatzīst par laikā pirmēju attiecīgās tautas (vai cilts u.tml.) nosaukuma pamatformu? Jāatzīmē ir arī J. Endzelīna izteiktie iebildumi saistībā ar Siliņa ieskatu, ka 'u' vārdā Νευροί piemīt garumzīmes nozīme, kas divskani 'eu' acīmredzot pārveido par 'ē'.³ Kāds anonīms autors Siliņa ieskatu ir atainojis arī RLB *Konversācijas vārdnīcā* (3. sēj., R., 1911, 2889. lpp.) s.v. Nēri (tekstā 'Nehri'). Pieminams ir arī E. Blese ar pārspriedumiem, kas publicēti *Militārā Apskatā*,⁴ par 'zemes valodas' izmantošanu baltu aizvēstures izpētē. Viņš aplūko autorus (P. Šmitu ieskaitot), kas atzīst, ka baltu pirmmītnes ir ietilpušas ide. pirmdzimtenes teritorijā, kā arī sniedz paplašu valodisku materiālu.

Lai arī neuri (formās 'nevrī' un 'nēri') 'ciltstēvu' godā jau tika ietelpti latvju drukātā vārda aprītē, sagādījās tā, kā viemēr, un tādus kā 'atklāšanas' laurus plūca nevis pirmie klunkurētāji, bet gan titulētākais Pēteris Šmits saistībā ar 1932. g. 23. maija teikto runu *Ko Hērodots māca par senajiem baltiem?* Latviešu Zinātņu komitejas atklāšanas svinīgā sēdē⁵ un 1933. g. rakstu darbu *RLBZK Rakstu krājumā*.⁶ Pēc sniegtās runas t.p. gadā Fr. Balodis jautājumu par neuriem kā latvju leišu kopējiem senčiem, kā arī viņu lokalizāciju Hērodota laikā pasteidzas pasludināt par pierādītu.⁷ Vai tas tā tiešām bija?

Gadu vēlāk jau minētais Endzelīns recenzijā par *RLBZK Rakstu krājumu*⁸ izvirza neuru sakarā, nosacīti runājot, vismaz divus problēmu lokus, kuri, viņaprāt, nebūt vēl neesot nedz atrisināti, nedz arī pierādīti, proti: neuru baltiskums un viņu lokalizācija: «..neuru baltiskums nav neiespējams, bet nav pierādāms ar mūsu rīcībā esošiem datiem. Varētu to varbūt pierādīt archaiologi, ja būtu iespējams Hērodota

¹ [Matīss Siliņš] (1903). Hērodota nēri (*Neuroi*), leišu latviešu cilts senči, *Baltijas Vēstnesis* 142, 1. lpp. (27. vi {10. vii}); 144, 1.-2. lpp. (30. vi {13. vii}); 168, 1. lpp. (29. vii {11. viii}); 174, 1. lpp. (5. viii {18. viii}).
² *Ibid.* 168, 1. lpp. (29. vii {11. viii}).

³ [S.n.] (1903). Zinību Komisijas vasaras sapulces. II, *Baltijas Vēstnesis* 135, 1. lpp. (18. vi {1. vii}). Siliņš savu viedokli pamato ar kāda bezatsauces Sobolīna pētījumiem. Diemžēl mēģinājumi atrast minēto autoru 19. gs. 90. gadu Krievijas klasiku klāstā nav vainagojušies ar panākumiem.

⁴ Ernests Blese (1932). Ko zinām par aizvēsturiskām baltu ciltīm un mūsu tautas pirmsākumiem? Pārdomas par mūsu senču likteņiem un gaitām, atskatei mūsu valsts svētku dienās, *Militārais Apskats* 7, 1211.-1217. lpp.; –. Ko zinām par mūsu tautas pirmsākumiem. Atcerēsimies mūsu kareiviskās un gara drosmes varoņus un senos cīnītājus!, *Militārais Apskats* 8, 1416.-1427. lpp.

⁵ B. (1932). [“Latviešu Zinātņu komitejas atklāšanas svinīgā sēde,”] *IMM* 5, 472.-476. lpp.

⁶ Pēteris Šmits (1933). Hērodota ziņas par senajiem baltiem, *RLBZK Rakstu krājums* 21, 3.-15. lpp.

⁷ Francis Balodis (1932). Latviešu māksla un mākslas amatniecība pagātnē, *Universitas*, 10, 151. lpp.

⁸ Jānis Endzelīns (1934). *Rīgas Latviešu Biedrības Zinātņu Komitejas Rakstu krājums*. 21. krājums. A. Humanitāri raksti, rediģējis P. Šmits. Rīgā 1933, *IMM* 1, 81.-87. lpp.

neuru robežas nospraust tikpat pamatīgi un droši kā, piem., tagadējo leišu un latviešu zemes robežas. Bet tas diemžēl nav un nebūs iespējams.» (84. lpp.) Jāsaka gan, ka Endzelīna izsvāroti kritiskā pieeja lielumis nav klātesoša šobaltdienas daudzpusīgo rakstītāju paaudzei (Kembridžas Māru Kalniņu ieskaitot¹). Kontekstuāli Endzelīna apcerē jaušama arī izšķira jautājumā par pierādījuma pamatojuma iedabu t.s. netiešā un tiešā pierādījumā (L. Nīderles² un $2 \times 2 = 4$ premeta piemērā 82. lpp.). Nīderles gadījumā tiek pieļauta varbūtība likt lietā pašus par sevi laika gaitā apšaubāmus argumentus, tādējādi nonākot pretrunā ar izsenis izstrādātām pierādījuma kārtulām. Būtu jāpievērš uzmanība arī tam, ka ne vienmēr ir rodama pozitīva atbilde uz jautājumu, vai Endzelīns pats konsekventi ir ievērojis minētajā recenzijā un jau Siliņam adresētajos iebildumos piesauktās zinisku darbu izveides saistošās regulas?³

¹ *Senie dzintara ceļi: No Rīgas līdz Bizantijai*. R.: Pētergailis, [2013].

² Čehu arheologs, antropologs un etnogrāfs Lubors Nīderle (*Lubor Niederle*; 20. ix 1865., Klatovy – 14. vi 1944., Prague) un viņa darbs *Manuel de l'antiquité slave*. T. 1: *L'Histoire*. Paris: Édouard Champion, 1923, p. 173.

³ Piem., lat. *Gotones* un latv. 'goti' Tacita *Ģermānijā*. Sk.: Tacits (1938). *Ģermānija*. Tulkojis J. Endzelīns. R.: Grāmatu apgādniecība A. Gulbis, 52. lpp. (43. §).

Elvīra Šimfa (LU FSI)

Apgaismības domātāju noformulētās kritiskās pozīcijas nozīme sabiedrībai aktuālu problēmu identificēšanā un risināšanā

Viens no apgaismības perioda nozīmīgākajiem domātājiem Imanuels Kants kritikai piešķir divas nozīmes: (a) kritika kā prāta spēju robežu noteikšana¹ un (b) kritika kā drosme izmantot prātu, proti, patstāvība savos spriedumos². Kritika abās nozīmēs ir nepieciešams nosacījums distancētai attieksmei pret citu paustiem viedokļiem, neatkarīgi no tā, cik intensīvi šie viedokļi tiek pausti un cik ietekmīgi ir to paudēji.

Kritikai kā prāta spēju robežu noteikšanai būtiska nozīme ir spējā pieņemt vienkāršu un skaidru risinājumu neiespējamību, kā arī spējā ikvienu risinājumi pieņemt apzinoties, ka tas varētu būt nepareizs, un rīkojoties, ņemot vērā sekas, kas radīsies tad, ja attiecīgais risinājums būs bijis nepareizs. Poļu-ebreju izcelsmes britu matemātiķis un biologs Jākobs Bronovskis (*Bronowski*), skaidrojot holokaustu, kritiskās pozīcijas šādā nozīmē nepieciešamību komentē sekojoši:

“Saka, ka zinātne dehumanizēs cilvēkus, pārvērtīs viņus par skaitļiem. Tā ir kļūda, traģiska kļūda. Padomājiet paši. Šī ir koncentrācijas nometne un krematorija Aušvicā. Šī ir vieta, kur cilvēkus pārvērta skaitļos. Šajā caurumā tika ieskaloti aptuveni četrus miljonus cilvēku pelni. Un tas nenotika gāzes dēļ. Tas notika arogances, dogmas, nezināšanas dēļ. Kad cilvēki ir pārliecināti, ka viņiem ir absolūtās zināšanas, viņi rīkojas šādi. [..]

Zinātne ir ļoti cilvēciska zināšanu forma. Mēs vienmēr esam uz zināmā robežas. [..] Ikviens spriedums zinātnē ir uz kļūdas robežas un ir *personisks*. Zinātne ir veltījums tam, ko varam zināt, ņemot vērā mūsu maldīgumu. Galu galā, šos vārdus teica arī Olivers Kromvels: “Es jūs lūdzu Kristus vārdā, padomājiet, ka, iespējams, jūs kļūdāties.”

Tādējādi, ikreiz apzinoties zināšanu robežu un tāpat ikviena šķietami droša un vienkārša risinājuma iespējamo maldīgumu, sevišķi būtiskos jautājumos, kas tieši skar cilvēku labklājību, iespējams izvairīties no nelabojamām kļūdām. Pie šādiem sarežģītiem jautājumiem, kuri ietekmē cilvēku labklājību pat iespējas saglabāt dzīvību, pieskaitāms, piemēram, ļoti aktuālais migrācijas jautājums.

¹ Imanuels Kants. *Tirā prāta kritika*. Tulk. Rihards Kūlis. Rīga: Zinātne, 2011, 19.lpp

² Imanuels Kants, *Atbilde uz jautājumu: Kas ir apgaismība?* Tulk. Igors Šuvajevs. Rīga: Zvaigzne ABC, b.g., 15.lpp.

Kritika otrā nozīmē, t.i., kā drosme izmantot savu prātu, lielā mērā attiecas uz patstāvīgas pozīcijas noformulēšana iepretim valdošajiem viedokļiem gan attiecībā uz to, kā raudzīties uz sabiedrībā samilzušām problēmām, gan arī to, ko vispār atzīt par problēmu. Pēdējo aspektu – problēmas saskatīšanu – ilustrē, piemēram, L. M. Roudsa portālā “Satori” publicētajā rakstā “Melnģīmji Latvijā”, viņa raksta:

“Viss sākās ar kādu skrejlapu grāmatu plauktā pie mana galda Latvijas Universitātē. Mana kolēģe Alīna pirms tam bija teikusi, ka viņas dēla bērnudārza grupā norisinās pētījuma vērts gadījums. Viņa minēja, ka tam ir sakars ar bērnudārza koncertu un ka viņa gribētu ar mani parunāt par to, ka audzēkņiem bija noteiktā veidā jāsaģērbjas afrikāņu dejas priekšnesumam. Uz skrejlapas bija rakstīts: "Pārstāv Āfriku – nēģerīši". Audzēkņiem tika teikts, ka viņiem jāvelk uz galvas melnas zeķubikses, lai no malas izskatītos, ka viņiem ir melna āda. Viņiem bija jāizgriež caurumi acīm un mutei un jāvelk uz galvas kaut kas, kas izskatītos pēc drediem (zēniem) vai smalkām bizītēm (meitenēm). [..]

Alīna, kuras dēla grupai bija jāizpilda šī deja, bija sašutusi un nekavējoties izteica savas bažas audzinātājām un citiem vecākiem. Viņa apgalvoja, ka "citi vecāki nesaskata šajā problēmu – nesaprot, ka tas var aizskart". Pārrunājot ar mani šo priekšnesumu, kamēr es biju ASV, viņa lika saprast, ka citi vecāki neiebilda pret to (vai katrā ziņā nepauda iebildumus publiski – priekšnesumā daži audzēkņi tomēr nebija uzvilkuši uz galvas zeķubikses)."¹

Aprakstītā situācija ir veiksmīgs piemērs kritiskās pozīcijas nepieciešamībai problēmas identifikācijā, t.i., problēmas saskatīšanā tur, kur citi apkārtējie to nesaskata. Tiesa, šajā gadījumā kritiskajai pozīcijai ir jābūt informētai jeb izglītotai, t.i., argumentiem par to, kāpēc kaut kas uzskatāms par problēmu, ir jābūt kvalitatīviem.

¹ Roudsa, L. M. Melnģīmji Latvijā // Interneta portāls *Satori*, publicēts 2014. g. 13. marts.

Rihards Kūlis (LU FSI)

Kanta kriticisms un “kritiskā domāšana”

“Kritika” ir viens no apgaismības laikmeta atslēgas vārdiem. Tas izgaismo arī I. Kanta filosofisko centienu mērķi un būtību. Kriticisms apgaismības laikmeta cilvēka izpratnē nav tikai filosofiski instrumentāla darbība, bet gan principiāli eksistenciāla pozīcija, kuru pirmajām kārtām raksturo vēlme, drosmē un nepieciešamība “lietot paša sapratni”. To labi izsaka rindas no Kanta darba “Atbilde uz jautājumu: kas ir apgaismība?": *“Apgaismība ir iziešana no nepilngadības, kurā cilvēks atrodas pats savas vainas dēļ. Nepilngadība ir nespēja lietot savu sapratni bez cita vadības. Šī nepilngadība pastāv paša vainas dēļ, jo tās cēlonis ir nevis sapratnes trūkums, bet gan izšķiršanās un drosmes trūkums lietot sevi bez cita vadības. Sapere aude! Esi drosmīgs lietot paša sapratni! – tāda, lūk, ir apgaismības devīze”, raksta Kants (I. Kants. Kas ir apgaismība? R. Zvaigzne, 15. lpp., no vācu val. tulkojis I. Šuvajevs).*

Likumsakarīgi būtu jautāt, vai kriticisms domāšanā un pasaules interpretācijā ir kas tāds, kas aizsācies vien apgaismības laikmetā. Filosofijas vēsture gadu tūkstošos taču glabā Aristoteļa izteikumu: “Platons man dārgs, taču patiesība ir vēl dārgāka”. Ieskatoties filosofisko meklējumu vēsturē, tā vien šķiet, ka tie ir permanents kritiska procesa izvērsums. Ko jaunu tādā gadījumā piedāvā Kants?

Kā zināms, Kants savu kritisko filosofiju krasi pretstata spekulatīvajam racionālismam, kas viņa izpratnē ir dogmatisks, t. i., – nekritisks (kaut arī tā ietvaros neapšaubāmi konstatējami kritikas elementi). Dogmatisms ir **nekritisks attiecībā pret savu atziņu pamatojumu**, un tieši tāpēc tas bieži ļaujas no realitātes atrautām neapvaldītām fantāzijām.

Kanta mērķis – pretstatā spekulatīvajam racionālismam – ir noskaidrot sapratniskās izzinošās darbības **iespējas un robežas**, kā arī prāta producēto ideju (arī ilūziju) specifiku, regularitāti un cilvēka prātā sakņoto **nepieciešamību**.

Kritiskās izpētes objekts ir visas cilvēciskās darbības jomas, neviena nedrīkst izvairīties no filosofa analītiski pētošajiem jautājumiem. “Mūsu laikmets ir īstais kritikas laikmets: visam tai jāpakļaujas. Reliģija sava svētuma un likumdošana sava diženuma dēļ palaiķam grib izvairīties no šādas kritikas. Bet tādā gadījumā tās modina pret sevi pamatotas aizdomas un nevar pretendēt uz to neviltoto cieņu, kādu prāts parāda tikai tam, kas var izturēt tā brīvo un atklāto pārbaudi” (Tīrā prāta kritika, AXI).

Ar kritiku Kants saprot “nevis grāmatu un sistēmu kritiku” (TPK), bet gan centienus analītiskas domas darbības rezultātā nonākt pie tādām fundamentālām izzinātspējas, spriestspējas un morālās apziņas formām, kas tālāk arī ļautu izvērst

analīzi visā cilvēciskās pasaules konkrētībā, dotu iespēju jautāt par patiesību. Katrā ziņā transcendentālajai dedukcijai, pēc Kanta domām, vajadzētu mūs vest pie **aprioriem un universāliem pamatprincipiem**, kas viņa ieskatā būtu nepieciešamais kritikas pamats.

Kritiskās domāšanas jēdziens 20. gs. beigās un 20. gs. sākumā, šķiet, guvis otro elpu, tas kļuvis par vienu no sociālās domas atslēgas vārdiem, pat modesvārdu. Vienlaikus, ielūkojoties grandiozajā kritiskās literatūras klāstā, jākonstatē, ka šā jēdziena lietojums ir ārkārtīgi nenoteikts, pat sadrumstalots atkarībā no jomām un situācijām, kādās to mēģina pielietot.

Ilustrācijai demonstrēsim vienu no “kritiskās domāšanas” definīcijām (šajā gadījumā tā saistīta ar pedagoģiju): definīciju ir milzums, tās var atrast dažādās interneta vietnēs, dažādās valodās – grāmatās, rakstos, lekcijās utt.

“Kritiskā domāšana ir patstāvīga domāšana. Kad nodarbība balstīta uz kritiskās domāšanas principiem, katrs formulē savas idejas, vērtējumus un pārlicības neatkarīgi no citiem. Neviens nevar kritiski domāt jūsu vietā, mēs to kategoriski darām priekš sevis. Tātad domāšana var būt kritiska tikai tad, ja tai piemīt individuāls raksturs. Skolniekiem ir jādod pietiekami daudz brīvības, lai tie domātu ar pašu galvām un patstāvīgi risinātu pat vissarežģītākos jautājumus” (David Klooster. Testolog.narod.ru/Other15.html).

“Kritiskā domāšana ir patstāvīga domāšana” – tiktāl konstatējama nepārprotama līdzība ar Kantu. Taču ar to līdzība arī beidzas. Uz skatuves uznāk kāds visvarošs ES, kas visu dara priekš sevis, formulē savas idejas un risina vissarežģītākos jautājumus. Pilnībā ir pagājis kantiskais (galvenais) jautājums par kritiskās domāšanas iespējamību, pamatiem un kritērijiem. Līdz ar to kritiskais darbs neizbēgami draud sairt neskaitāmās visvarošo ES atziņu molekulās.

Nav grūti pamanīt, ka mūsdienu “kritiskās domāšanas” koncepcijās visai skaidri iezīmējas divas vadlīnijas:

- kritiskā domāšana kā aicinājums apšaubīt visas tradicionālās domāšanas formas, dzīvesformas un vērtības, morāles normas, reliģiskās atziņas, tradīcijas, ģimenes formas utt. (tiktāl pat formāla līdzība ar Kantu), taču, **atšķirībā no Kanta nerisinot jautājumus par kritikas pamatotību universālos principos**. Tas “kritisko domāšanu” var bīstami tuvināt ideoloģijai. Kā liecina prakse, “kritiski” var gan noliegt, gan pamatot atziņas saistībā ar migrācijas procesiem un problēmām mūsdienu pasaulē. Globalizācija, “kritiski” domājot, un atkarībā no piederības kādai interešu grupai, *Thin Tank* vai biznesa klasterim, var būt kā pozitīvs tā arī destruktīvs faktors. **Kritiskā domāšana daudzos gadījumos sliecas pārstāvēt noteiktas politiskas vai ideoloģiskas orientācijas**, kas brīžiem agresīvi tiek uzspiestas sabiedriskajai domai, kā tas vērojams ultraliberālisma prakses gadījumā;

- otra vadlīnija saistās ar centieniem plašā sabiedrībā (sākot jau no pirmsskolas vecuma) iedzīvināt zinātnei un tradicionālajai loģikai pietuvinātas domāšanas formas un iemaņas: informācijas izvērtējumu, konceptualizāciju, spriedumu veidošanas prasmi, t. i., kopumā var runāt par **argumentētas domāšanas** kultivēšanu, kas paredz arī plašu domāšanas rīku un līdzekļu piedāvājumu. Nebūtu pamata iebilst pret šādiem centieniem, kaut arī šajā gadījumā īpaša loma netiek piešķirta jautājumiem par “kritiskās domāšanas” rezultātu pamatotību un sakņotību sociālajā praksē.

Tieši jautājums par jebkuras analītiskās darbības un kritiskās domāšanas eksistenciālo sakņotību, to pozitīvi izvērtējot, pēc šo tēžu autora domām, varētu bagātināt kritisko domāšanu un padarīt to iedarbīgāku kā arī pārliecināt par tās pamatotību.

Ir skaidrs, ka nav iespējams atgriezties pie Kanta apriorisma ar tā noslieci uz nemainīgo, pat mūžīgo, kas varētu orientēt uz domāšanas un vērtību monocentrismu. Jāapzinās, ka mūsdienu pasaule ir policentriska, kas izpaužas arī kā pārliecību un vērtību policentrisms. Taču šajā poli-*centrismā* realizējas specifisks *vēsturiskais a priori*, kas galu galā iezīmē arī kultūras savdabību (šis *a priori* ir pamatā konkrētai vēsturiski pastāvošai kultūrai) un nosaka jebkuras domāšanas (ne tikai kritiskās domāšanas) īpatnības. Tieši tāpēc kultūrformu izpētei vajadzētu kļūt par kritiskās domāšanas nepieciešamu elementu – it īpaši, ja tā pretendē uz adekvātāku sociālajā praksē balstītu redzējumu.

Andris Hiršs (LU FSI)

Vēstures filosofijas metodoloģiskie aspekti

Katrs vēsturnieks vadās pēc vienas vai otras pieejas, principiem un hipotēzēm, kas var būt vairāk vai mazāk apzinātas, kā norāda amerikāņu vēsturnieks Deivids Fišers (*Fisher*), domāt citādi nozīmētu pieļaut „bēkonisko kļūdu” (*the Baconian fallacy*) - uzskatīt, ka pētniekam nepiemīt nekādi priekšsaizspriedumi un pieņēmumi attiecībā uz pētāmo objektu¹. Jau 19. gadsimtā vēstures filosofijā saasinās diskusijas par dažādu pieeju priekšrocībām un trūkumiem, attīstās problēmu, ideju, jēdzienu un citas vēstures pētniecības metodes. Raksta nolūks ir ieskicēt intelektuālās vēstures pieeju, kura iegūst skaidrākas aprises 20. gadsimtā un aplūkot veidus, kā tā tiecas novērst citu pieeju metodoloģiskos trūkumus, ilustrācijai minot dažus piemērus no filosofijas vēstures pētniecības, kas attiecas uz 19. gadsimtu, sevišķi latviešu filosofijas vēsturi.

Nereti vispārīgos pārskatos par metodēm vēstures pētniecībā intelektuālo vēsturi identificē ar ideju, kā arī jēdzienu vēsturi, kas gan nav īsti precīzi, daļēji tieši dažu pētnieku vēršanās pret trūkumiem, kas raksturīga ideju vēsturei, aizsāk intelektuālās vēstures pieejas izstrādi 20. gadsimtā.

Latvijas filosofijas vēstures pētniecībā dominē ideju vēstures pieeja. Antoloģijas „Ideju vēsture Latvijā” (1995) kopsavilkumā darba sastādītāja un redaktore Ella Buceniece raksta, ka domu un ideju universs „ir oriģināls faktors, kas pats sakārto, strukturē pasauli, veidojot cilvēciskās jēgas un nozīmes kosmosu”². Pieeja, kas atzīst ideju pašpietiekamību un pēctecību, norāda filosofe, ļauj pārvarēt tradicionālo historiogrāfisko vēstures iedalījumu pēc novadu, nacionālā un provinču principa.

Viens no ideju vēstures pieejas izveidotājiem ir amerikāņu filosofs Arturs Lavdžojis (*Lovejoy*, 1873-1962). Filosofis norāda, ka ideju vēsture ir specifiskāks un plašāks lauks, nekā filosofijas vēsture un salīdzina to ar analītisko ķīmiju, jo, lai arī ideju un citas vēstures attiecas uz vienu un to pašu materiālu, pirmā paredz to sadalīt noteiktās daļās. Ir jāpēta nevis atsevišķu domātāju sistēmas vai filosofiskās skolas, bet gan jāsadala sistēmas elementos. Lai arī šķietami filosofijā arvien rodas jauni virzieni pēc Lavdžoja domām būtiski atšķirīgo filosofisko ideju skaits ir ierobežots³. Katra filosofiska sistēma ir ideju kopums, un oriģinalitāte balstās jau zināmo ideju jaunā savienojumā⁴. Sistēmu elementus Lavdžojis dēvē par „ideju vienībām”, kas ir kategoriju veids, implicēti vai skaidri formulēti iepriekšpieņēmumi, filosofiskas

¹ David Hackett Fischer. *Historians' fallacies. Toward a Logic of Historical Thought*. New York: Harper and Row, 1970, p. 4.

² Ella Buceniece. Anotācija. *Ideju vēsture Latvijā. No pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 575. lpp.

³ Arthur Lovejoy. *The great chain of being*. Harvard: Harvard University Press, 1964, p. 4.

⁴ Arthur Lovejoy. *The Study of the History of Ideas. The History of Ideas: An Introduction to Method*. London: Croom Helm, p. 1983, 179.

teorēmas vai zinātniskas hipotēzes, kuras ir iespējams izolēt un izsekot to vēsturiskajai attīstībai dažādos laukos: filosofijā; zinātnē; reliģijā; mākslā; literatūrā; politikā. Pētījuma postulāts ir saprast idejas vēsturisko lomu, izsekojot tās ceļam caur cilvēka reflektīvās dzīves fāzēm. Lavdžojs norāda, ka ideju vēstures pieeja pievēršas visam intelektuālās dzīves laukam, veicinot starpdisciplināru pieeju un dažādu nozaru pārstāvju komunikāciju.

Lavdžoja ideju vēstures pieeja ietver divus elementus. Pirmkārt, starpdisciplināro pieeju, kas balstās pieņēmumā par nepieciešamību šķērsot nacionālās un valodu robežas, Otrkārt, „ideju vienības”. Pirmais aspekts ir izrādījis produktīvs vēstures pētniecībā, taču Lavdžoja aicinājums nepievērsties domātāju darbu izpētei, bet gan „ideju vienību” izpausmēm grupu kolektīvajā domā ir izpelnījusies intelektuālās vēstures pieejas atbalstīju kritiku. Amerikāņu filosofs Maurīcijs Mandelbaums (*Mandelbaum*, 1908-1987) norāda, ka Lavdžoja metodoloģija paredz ignorēt atsevišķu filosofu pārdomu vēsturiskās ietekmes, motivāciju, kā rezultātā netiek novērtēta viņu oriģinalitāte¹. Savukārt vēsturnieka un filosofa Kventina Skinera (*Skinner*, 1940) vērtējumā „ideju vienības” meklējumi rada „vēstures mitoloģiju”, jo pētnieks ir tendēts „ielasīt” meklētās „ideju vienības” tekstos, kuros to nav²

Lai izvairītos no minētajām problēmām, pētnieki aicina ņemt vērā tekstu vēsturisko kontekstu, autora intences, kā arī sabiedrību, pie kuras viņš vērsās ar saviem darbiem. Ja mēs, piemēram, paņemtu rokās latviešu filosofa Paula Dāles (1889-1968) doktora disertāciju „Cilvēka dvēsele un centrālā nervu sistēma: R. Avenariusa psiholoģiski-filosofiskie uzskati un viņu kritika” (1921), tad mēs pamanītu, ka autors ir veltījis monogrāfiju „neizmirstamajam skolotājam J.Osim”. Dāle minētajā darbā pauž atziņas, kas daudzviet saskan ar latviešu pirmā filosofa uzskatiem, kas varētu vadināt pieņemt, ka Dāle darba izstrādē ir nozīmīgi ietekmējies no Jēkaba Oša (1860-1920). Taču, sekojot Skinera un citu intelektuālās vēstures pārstāvju ieteikumam, iezīmējot plašāku kontekstu, atklājas, ka Dāle nekad nav mācījies pie Oša, nav bijis viņa students, bet savulaik ir studējis Maskavas Universitātē pie profesora Ļeva Lopatina (*Лопатин*, 1855-1920), kurš, kā atzīst agrīnā vācu un krievu personālisma strāvojuma pētnieki, visticamāk, neatkarīgi no Oša un Tērbatas personālisma atziņām, izstrādā savu personālisma metafiziku, kura idejiski ir radniecīga Oša mācībai un kuras elementi spilgti parādās Dāles darbos. Tāpēc Dāles veltījumu, iespējams, ir jāuzlūko, kā draudzīgs žests pret Osi, kurš nesen bija gājis bojā Voronežā, nevis kā filosofisko uzskatu pēctecības apliecinājumu. Savukārt līdzības Oša un Dāles filosofiskajos uzskatos varētu liecināt ne tik daudz par tiešu ietekmi, bet gan par personālisma filosofijas lomu cariskās Krievijas universitātēs 19. un 20. gadsimta mijā.

¹ Maurice Mandelbaum. *The History of Ideas, Intellectual History, and the History of Philosophy. History and Theory*, vol. 5, 1965, pp. 33-36 here p. 35.

² Quentin Skinner. *Meaning and Understanding in the history of ideas. History and Theory*. vol. 8, 1969, pp. 3-53 here p. 32.

Mandelbauma un Skinera pārstāvētā intelektuālās vēstures pieeja, kuras nolūks ir pētīt idejas un cilvēka aktivitātes saikni, pievēršoties indivīda apziņas, kādas grupas, intelektuālā produkta avotu un ietekmju pētniecībai¹, ļauj ne tikai izvairīties no pārsteidzīgiem secinājumiem, balstoties nepietiekamā premisu skaitā, kā norāda vēstures teorētiķis Pauls Ņūels (*Newall*)², bet arī izvairīties no teleoloģiskas vēstures interpretācijas, kuras ietvaros pētnieks tiecas vērtēt pagātnes periodus un kultūras kā attīstības posmus līdz esošajam mirklim, kā arī no prezentisma draudiem. Prezentismu Fišers raksturo kā „nomirušo pagātnes atzaru atmešana, saglabājot zaļos pumpurus un zarus, kas ieauguši mūsu mūsdienu tumšajā pasaules mežā”³. Prezentists selektīvi atlasa vēsturiskos faktus, kuru saikne ar mūsdienām ir acīmredzama un kā nevērtīgus atmet notikumus, kas nav atstājuši pamanāmu ietekmi.

Prezentisms un teleoloģiska vēstures izpratne kā spilgta problēma atklājas, pievēršoties 19. gadsimta filosofijas pētniecībai. Kā norāda mūsdienu filosofijas vēsturnieki, ilgu laiku ir valdījusi tendence uzlūkot 19. gadsimta akadēmisko filosofu darbus kā nevērtīgus vai arī tos ignorēt. Vienā no savulaik autoratīviem pētījumiem par minēto laika posmu, darba „No Hēgeļa līdz Nīči. Revolūcija 19. gadsimta domāšanā” (*Von Hegel Zu Nietzsche: Der Revolutionäre Bruch im Denken des 19. Jahrhunderts*, 1950), priekšvārdā autors Karls Levits (*Löwith*, 1897-1973) skaidro, ka Hēgelis un Nīče ir divi poli, kuros īstenojas vācu gara vēsture 19. gadsimtā un kā savu uzdevumu izvirza rekonstruēt šo laikmetu, taču uzmanības centrā nonāk filosofi, kas nebija saistīti ar universitātēm⁴. Filsofs Klauss Kristiāns Kenke (*Köhnke*, 1953-2013) raksturo Lovita pieeju kā spilgtu prezentisma piemēru. Savukārt amerikāņu filosofijas vēsturnieks Frederiks Beizers (*Beiser*) secina, ka minētais darbs ir aizsācis ietekmīgu naratīvu, kura ietvaros tiek uzskatīts, ka 19. gadsimta vācu filosofijā dominē hēgelieši, Markss, Nīče un Kirkegors, kuri liek pamatus divām tradīcijām – marksismam un eksistenciālismam⁵.

Tāda veida naratīvi paredz selekciju, kuras rezultātā atsevišķi filosofi un filosofijas skolas paliek neaplūkotas. Pētījumos par 19. gadsimta filosofiju nereti nepelnīti tiek piemirsts gan Rūdolfs Hermanis Lotce (*Lotze*, 1817-1881), gan Frīdrihs Ādolfs Trendelenburgs (*Trendelenburg*, 1802-1872), savulaik ietekmīgākie vācu akadēmiskās filosofijas vides pārstāvji, jo viņu vēlāka ietekme 20. gadsimta filosofiskajā domā ir grūti nosakāma, kā arī hegeliskās vēstures teleoloģiskās interpretācijas ietekmē ilgi dominē viedoklis, ka pēc Hēgeļa ideālisma periods filosofijā ir noslēdzies, līdz ar to gan Lotce, gan Trendelenburgs, arī Teihmillers un Osis kā

¹ Felix Gilbert. *Intellectual History: Its Aims and Methods. Historical Studies Today*. vol. 1., 1971, pp. 80-97. here p. 89.

² Paul Newall. *Logical Fallacies of Historians*. In: *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*. Oxford: Blackwell Publishing, 2009, pp. 262-274 here p. 263.

³ David Hackett Fischer. *Historians' fallacies. Toward a Logic of Historical Thought*. New York: Harper and Row, 1970, p. 135.

⁴ Karl Löwith. *Von Hegel Zu Nietzsche: Der Revolutionäre Bruch im Denken des 19. Jahrhunderts*. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1995, S. 7.

⁵ Frederick C. Beiser. *After Hegel: German Philosophy, 1840-1900*. Princeton: Princeton University Press, 2014, p. 8.

vēlīnā ideālisma pārstāvji neiekļaujas ideālisma periodizācijā un „izkrīt ārā” no filosofijas vēstures.

Intelektuālās vēstures pieejas tiecas atbrīvoties no minētajām grūtībām, atsakoties no mākslīgām teleoloģiskām konstrukcijām un prezentisma. Taču, izvairoties no priekšstata, ka atrodot pareizo metodi, pētījuma progress ir neizbēgams, kuru filosofs Ābrahams Kaplāns (*Kaplan*, 1918-1993) nodēvē par „metodoloģijas mītu”¹, jāatzīst, ka metodoloģija pati par sevi neko neatrisina, tā var kalpot tikai kā līdzeklis, nevis mērķis. Metode nevar aizvietot ne jaunrades procesu, ne pētnieka darbu, turklāt, filosofijas vēsture „neizšķīst” intelektuālajā vēsturē², jo paredz pievēršanos arī jēdzienu analīzei un argumentu rekonstrukciju³. Taču refleksija par metodiskajiem soļiem var atvieglot pētījuma gaitu, bet vēl būtiskāk - vadināt pētnieku apzināties savas pieejas principus, eksplicīti tos paust un pamatot, kā arī uzturēt diskusiju par to priekšrocībām un trūkumiem.

¹ Paul Newall. Logical Fallacies of Historians. In: *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*. Oxford: Blackwell Publishing, 2009, pp. 262-274 here p. 37.

² Maurice Mandelbaum. The History of Ideas, Intellectual History, and the History of Philosophy. *History and Theory*, vol. 5, 1965, pp. 33-36 here p. 60

³ Michael L. Morgan. The Goals and Methods of the History of Philosophy. *The Review of Metaphysics*, vol. 40., 1987, pp. 717-732 here p. 725.

Igors Gubenko (LU FSI)

Kritiskā domāšana pēcpatiesības laikmetā

Patiesība, būdama gan filozofijas, gan zinātnes noturīgais orientieris, sniedz standartu arī kritiskajai domāšanai. Visi formālie rīki, ko kritiskā domāšana dod tās lietpratējiem, galu galā ir vērsti uz to, lai ļautu viņiem atšķirt patiesus izteikumus no aplamiem. Tomēr vēsturiskā situācija, kurā arī nepatiesie izteikumi var gūt ļoti plašu piekrišanu un līdz ar to arī ļoti sajūtamas sekas (piemēram, ietekmēt balsojumu demokrātiskās vēlēšanās), prasa pēc kritiskās domāšanas instrumentārija būtiskas paplašināšanas. Tā dēvētajā pēcpatiesības laikmetā,¹ kurā izteikuma patiesums neizšķir tā iespējamo sociālo rezonansi, kritiskajā domāšanā vajadzētu iekļaut kompetences, kas ļauj izvērtēt izteikumu un to kopumu iedarbību viņpus patiesības un aplamības pretstata.

Valodas filozofs Džons Langšovs Ostins 20. gadsimta vidū norādīja, ka klasiskajai filozofijai piemīt redukcionistisks skatījums uz valodu: prezumējot, ka valodas galvenais nolūks ir apstiprināt vai noliegt kāda lietu stāvokļa esamību, filozofija, viņaprāt, slīgst “deskriptīvisma maldos”.² Ostina izstrādātā performatīvo sacījumu teorija ir izrādījusies vērtīgs un filozofiski iedarbīgs mēģinājums novērst deskriptīvisma maldu teorētiskās un netiešās veidā arī praktiskās sekas. Tā vietā, lai vienkārši aprakstītu realitāti, performatīvi sacījumi “dara lietas”, dažādos veidos ietekmējot tās gaitu. Ostina teorija sniedza impulsu arī Mišela Fuko diskursa teorijai, kurā tiek akcentēts diskursīvo veidojumu un prakšu potenciāls iespaidot realitāti, cita starpā ieviešot un leģitimējot noteiktu patiesības modeli jeb režīmu.³

Relativizējot patiesības tradicionālo autoritāti, Fuko un viņa sekotāji arī uzsver, ka loģiskā koherence nav izšķirošais diskursu/tekstu uzbūves nosacījums. Gluži citādi, kāds apgalvojums var izrādīties ļoti iedarbīgs par spīti iekšējam pretrunīgumam, un hipotētiski arī šī pretrunīguma dēļ.⁴ Savukārt tie diskursa elementi, kurus kritiskā domāšana mēdz atzīt par nerelevantiem (piem., retoriskās figūras), no diskursa teorijas skatupunkta var ne tikai izšķiroši iedarboties uz auditoriju, bet arī kalpot par diskursa īstajiem pieturpunktiem. Arī diskursa subjekti, lai gan Fuko skatījumā tie lielā

¹ Sk. David Roberts. Post-truth politics. *Grist*, 10.04.2010. Pieejams: <http://grist.org/article/2010-03-30-post-truth-politics/> (skatīts 27.11.2016.)

² Sk. Džons L. Ostins. *Kā ar vārdiem darīt lietas?* Tulk. J. N. Vējš. Rīga: Liepnieks & Rītups, 2011.

³ Sk. Michel Foucault. *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard, 1969; Michel Foucault. *L'ordre du discours*. Paris: Gallimard, 1971.

⁴ Sal., piem.: ASV ievēlētā prezidenta Donalds Trampa argumentu, ka viņš noteikti nebūs kārtējais lielā biznesa ietekmē esošais prezidents, jo pats pārstāv lielo biznesu.

mērā ir paša diskursa konstituēti, nav analīzei nebūtiski: publiskajā telpā konkurē nevis bezpersoniski argumenti (kā tas bieži tiek pieņemts kritiskajā domāšanā), bet noteiktas pozīcijas ieņemoši un noteiktas intereses īstenojuši indivīdi.

Ostina performatīvo sacījumu teorija un Fuko diskursa arheoloģija, kuras iespaidā attīstījās vairākas diskursa analīzes metodes,¹ nav vienīgie konceptuālie un metodoloģiskie rīki, ko kritiskā domāšana varētu likt lietā pēcpatiesības laikmetā jeb brīdī, kad izteikuma patiesums vairs nevar pretendēt uz izšķirošu tā analītiskā izvērtējuma kritēriju. Žaka Lakāna strukturālā psihoanalīze,² Žaka Deridā dekonstrukcija,³ Žila Delēza un Feliksa Gvatari šizoanalīze,⁴ Žana Fransuā Liotāra postmoderno valodspēju koncepcija⁵ un citas filozofiskās teorijas var izrādīties izpalīdzīgas kritiskajai domāšanai, kura nevēlas neapstāties pie argumentu formālo un neformālo kļūdu identificēšanas, bet izvērtē arī kļūdainu un nedrošu argumentu, kā arī diskursa neargumentatīvu elementu iespējamo rezonansi publiskajā telpā un palīdz sabiedrībai izkopt kritisku attieksmi pret tiem diskursīviem paņēmieniem (lai neteiktu ieročiem), kuri tiek pielietoti miglas zonā viņpus patiesa un aplama.

¹ Piem., kritiskā diskursā analīze, kas plaši pielietota sociālajās zinātnēs. Sk. Gilbert Weiss, Ruth Wodak (eds.) *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.

² Sk. Jacques Lacan. *Écrits*. Paris: Seuil; Jacques Lacan (1998). *On Feminine Sexuality. The Limits of Love and Knowledge. (The Seminar of Jacques Lacan. Book XX. Encore 1972–1973)*. New York/London: W. W. Norton & Company, 1966.

³ Sk. Jacques Derrida. *De la grammatologie*. Paris: Minuit, 1967; Jacques Derrida. *Limited Inc*. Paris: Galilée, 1990.

⁴ Sk. Gilles Deleuze, Félix Guattari. *Capitalisme et schizophrénie. L'Anti-Œdipe*. Paris: Minuit, 1972.

⁵ Sk. Žans-Fransua Liotārs. *Postmodernais stāvoklis: pārskats par zināšanām*. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs, 2008.

Maija Kūle (LU FSI)

Kritiskās izziņas fundamentālfilosofiskais pamats un tā risinājumi fenomenoloģijā

Apzīmējums "kritiskā domāšana" mūsdienās ir kļuvis par trafaretu apzīmējumu, kuram bieži vien nav dziļāka satura, kā aicinājums domāt pareizi un izvērtēt savus spriedumus, tādējādi paglābjoties no manipulācijām, domas kļūdām, pašpārliecinātības, kas saistās ar sava viedokļa agresivitāti, neieklausīšanos citā, nespēju vest dialogu.

Kā praktisks pasākumu kopums, kas parādās sabiedrisko organizāciju pūlēs, studijuursos, komūnu veidošanā, apelēšanā pie cilvēku prāta skaidrības (un daudz kas cits, kas ievieš praktisko dimensiju kritiskās domāšanas nostiprināšanā)¹ pats par sevi nav kaitīgs, bet drīzāk stimulējams pasākumu kopums. Ne velti Eiropas Komisijas jaunā nostādne H2020 zinātniskajā tematikā ir vērsta uz refleksīvas sabiedrības veidošanu (agrāk vairāk dominēja uz zināšanām balstītas sabiedrības klišejas²).

Taču sociālpsiholoģisks, ideoloģisks un komunikatīvajās praksēs balstīts uzstādījums kritiskās domāšanas izpratnē ir nepietiekams un pat paviršs, ja netiek skatīti tās filosofiskie pamati.

Kritiskā domāšana saistās ar epistemoloģijas, filosofiskās antropoloģijas, aksioloģijas, loģikas, kultūrfilosofijas, starpkultūru filosofijas u.c. jautājumiem, atbildes uz kuriem mēdz būt pamatotas dažādās filosofiskās tradīcijās: kantismā, neokantismā, kritiskajā reālismā, neotomismā, pragmatismā un neopragmatismā, lingvistiskajā filosofijā, analītiskās filosofijas virzienos, hermeneitikā, kā arī fenomenoloģijā.

Kritiskās domāšanas viens no filosofiskajiem atzariem ir jautājums par kritisko izziņu. Jautājumi kritiskās izziņas sakarā ir par zināšanu drošticamību, par patiesības iespējamību, aizspriedumiem un priekšspriedumiem, par zināšanu robežām, laiciskuma distanci, hermeneitisko riņķi, domāšanas stāvokļiem.

Kritiska domāšana dod iespēju apzināties mūsu sapratnes un prāta robežas (kantiskā pozīcija par kritisko dimensiju). Tas nozīmē prāta pašdisciplīnu, mūsdienās teiktu – pašmonitorēšanu. Šāda domāšana virza subjektu uz refleksiju, lai saprastu, ko ir iespējams pārbaudīt, ko nē, kas ir ticams, un kas ir mazticams. Zināšanas saistās ar informētu personīgu izvēli, lai tā nebūtu tikai paļaušanās uz autoritātēm. Tas nozīmē izziņas robežu meklējumus.

¹ Skat., piemēram kritisko domātāju komūnas aktivitātes

<http://www.criticalthinking.org/pages/our-concept-and-definition-of-critical-thinking/411>

² Maija Kūle. Jābūtības vārdi. Rīga: Zinātne, 2016., nodaļa „Zināšanu sabiedrība – vai nopietni?”.

Taču bieži vien publika tiek aicināta uz kritisku domāšanu, nepārdomājot to, ka cilvēkiem vispār nemēdz būt savs viedoklis, nav priekšzināšanu, nav intereses reflektēt, nav nepieciešamības, bet ir orientācija uz pakļaušanos kopīgajām (it kā acīmredzamajām) nostādnēm. Fenomenoloģijā to sauc par naturālo iestādni (*Einstellung*). Tā nepiemīt tikai „muļķiem”, kā varētu šķist, bet pat visnotaļ prominentiem dabaszinātniekiem, tehnologiem, dažāda tipa analītiķiem, vispārinot var teikt – tā piemīt cilvēka domas naturālajam, pierastajam stāvoklim.

Fenomenoloģija attīsta izziņas kritikas metodi. Lai gan fenomenoloģiskā metode 20. gs. gaitā pati tika kritizēta tās pārlieku lielā redukcionisma dēļ, Huserla uzstādījumos ir vērts ieklausīties no jauna.

20. gadsimta sākumā fenomenoloģija karo ar naturālismu un psiholoģismu. Šīs teorētiskās cīņas argumentācijas gaita un pieņēmumi ir to vērti, lai tos iekļautu kritiskās izziņas filosofisko pamatu klāstā. Huserls raksta: „Kļūmes, kādās sapinas refleksija par pašas lietas tverošas izziņas iespējamību; kā izziņa var tikt skaidrībā par savu saskaņu ar lietām par sevi, tās „tvert”? Kāda daļa lietām par sevi par mūsu domugājieniem un par tos regulējošajiem loģiskajiem likumiem? Tie ir mūsu domāšanas likumi, psiholoģiski likumi. – Bioloģisms, psiholoģiski likumi kā piemērošanās likumi.

Absurds: vispirms, dabiski reflektējot par izziņu, iekļaujot izziņu ar tās rezultātiem zinātņu dabiskajā domāšanas sistēmā, nonāk pie jaukām teorijām, kas tomēr allaž beidzas ar pretrunu vai absurdu. – Nosliece uz atklātu skepticismu.”¹

Pirmā izziņas teorētiskā refleksija ir kartēziskais šaubu aplūkojums. Filosofiskās aprindas to pārzina ļoti labi, ikdienas domātājs – nemaz. Arī kritiskās domāšanas mākslinieki ar saviem padomiem un „koučinga” teorijām mēdz aizvest pie skepticisma, nevis pie reflektējošas paš-domāšanas.

Ir jāveic visu transcendentu pieņemumu izslēgšana. Visu, nevis dažu. Kāpēc? Ja nav skaidrs, kā izziņa var tvert transcendentu – nevis pašdoto, tad tikt pie skaidrības nepalīdzēs neviena no transcendentajām zināšanām.

Filosofija vēlas saprast šās tveršanas *iespējamību*, kritiskās domāšanas jautājums ir: kā tas ir *iespējams*? Tas nozīmē ieraudzīt tveršanas iespējamības būtību un vērojoši novest to līdz dotībai. Huserls izsaka ģeniālu frāzi par kritiskās izziņas procesu: „Vērošana neļaujas demonstrēties”.² Tik tiešām kritiskā domāšana mēdz demonstrēties, taču tas ir aplams ceļš, jaunu slazdu proponēšana!

Vai kritiskajā izziņā palīdz, kā mūsdienās to dēvē, informācijas daudzums, sakrātas jaunas zināšanas? Huserls tam nepiekrīt: aklais, kas vēlas kļūt redzīgs, tāds nekļūst ar zinātnisku demonstrāciju palīdzību; fizikālās un fizioloģiskās krāsu teorijas nesniedz krāsas jēgu vērojošu skaidrību, kas piemīt katram redzošajam.

„Tātad, ja, kā neapšaubāmi izriet no šiem apsvērumiem, izziņas kritika ir zinātne, kas pastāvīgi grib gūt skaidrību tikai un priekš visiem izziņas veidiem un izziņas formām, tā *nevar izmantot nekādu dabisku zinātņi*, nevar piesaistīties tās rezultātiem, esamības konstatācijām, tās izziņas kritikai vienmēr paliek

¹ Edmunds Huserls. Fenomenoloģija. Tulkojuši R. Kūlis un A. Dāboliņš. Rīga: FSI, 1999, 15. lpp.

² Turpat, 17. lpp.

apšaubāmas”.¹ Novest izziņu līdz evidentai pašdotībai nenozīmē deducēt, izrēķināt, izskaitļot un atšifrēt utt., tas nenozīmē no jau dotām lietām (filosofiski plašā nozīmē kā *das Sache*) pamatoti atvasināt jaunas lietas. Jo aiz tā stāv jaunas, sakonstruētas objektivitātes.

Izziņas fenomenoloģija ir zinātne par izziņas fenomeniem divās nozīmēs – par zināšanām kā parādībām, apziņas aktiem, kuros kādi dotumi attēlojas, un reizē par šiem priekšmetiskumiem kā pašu sevi attēlojošiem. Kritiskās izziņas fenomenoloģiskais darbs norit tieši šajās sfērās. Fenomenologi atzīst, ka mēs kontrastējam ar *dabisko domas attieksmi*, resp. pretstatām dabiskajiem domāšanas motīviem *filosofiskos*. Tas būtu jārespektē arī kritiskās domāšanas aizrautīgajiem adeptiem.

¹ Edmunds Huserls. Fenomenoloģija, 17. lpp.

Māra Grīnfelde (LU FSI)

Fenomenoloģijas kritiskā dimensija ķermeņa pieredzes analīzē

Fenomenoloģija bieži vien tiek raksturota kā tīri deskriptīva disciplīna, kuras mērķis ir aprakstīt pieredzi, kāda tā ir dota jeb, izejot tikai un vienīgi no pašas pieredzes. Šis apgalvojums paredz to, ka fenomenoloģiju interesē ne psiholoģiska, ne bioloģiska pieredzes izcelsme, ne arī kāds cits cēlonisks skaidrojums.¹ Kā norāda Moriss Merlo-Pontī (*Merleau-Ponty*): “Tā [fenomenoloģija] tiecas sniegt tiešu mūsu pieredzes, kāda tā ir, aprakstu, neņemot vērā tās [pieredzes] psiholoģisko sākotni un cēloniskos skaidrojumus, kurus varētu sniegt zinātnieks, vēsturnieks vai sociologs.”²

Neskatoties uz šo fenomenoloģijas kā tīri deskriptīvas pieejas raksturojumu, tā ietver arī kritisku dimensiju. Gan deskriptīvā, gan kritiskā dimensija atklājas Edmunda Huserla (*Husserl*) pieteiktajā fenomenoloģiskās redukcijas idejā. Redukcija Huserla fenomenoloģijā paredz dabiskās attieksmes (*die natürliche Einstellung*) atcelšanu (ἐποχή), paverot ceļu fenomenoloģiskajai attieksmei.³ Atšķirībā no dabiskās attieksmes, kuru raksturo balstīšanās necaurskatītos pieņēmumos (aizspriedumos) par pasauli un lietām tajā, fenomenoloģiskā attieksme paredz distancēšanos no šiem pieņēmumiem un to kritisku izvērtēšanu, balstoties tieši dotajā pieredzē. Merlo-Pontī raksta: “Visas manas zināšanas par pasauli, pat zinātniskās zināšanas, ir iegūtas no mana īpašā skatupunkta, vai no kādas pasaules pieredzes, bez kuras zinātnes simboliem zustu jēga. Viss zinātnes universs balstās tieši pieredzētā pasaulē, un, ja mēs gribam pakļaut pašu zinātņi rūpīgai pārbaudei un nonākt līdz tās nozīmes un vēriena precīzam novērtējumam, mums ir jāskatās ar pasaules pamat pieredzes atmodināšanu, attiecībā pret kuru zinātne ir otrās pakāpes izteiksme.”⁴ Atgriežoties pie tieši dotās pieredzes, izgaismojas pastāvošo pieņēmumu vēsturiskums un paveras iespēja to kritiskai izvērtēšanai.

Tā kā dabiskās attieksmes pieņēmumi par pasauli atklājas ne tikai mūsu ikdienas darbībās un attieksmēs, bet darbojas arī zinātnēs, to izvērtēšana paver ceļu gan ikdienā, gan zinātnēs pastāvošu pieņēmumu un šajos pieņēmumos balstītu prakšu izvērtēšanai un pārskatīšanai. Fenomenoloģiskā redukcija tādējādi paver ceļu gan tieši dotās pieredzes aprakstam, gan arī pastāvošo pieņēmumu un prakšu caurskatīšanai. Līdz ar to, tā ļauj kritiski izvērtēt virkni pieņēmumu un prakšu, kas skar mūsu pasaules uztveri, pašizpratni, ķermeņa izpratni, laika un telpas izpratni utml.

¹ Zahavi Dan. Phenomenology. In: Dermot Moran (ed.). *The Routledge Companion to Twentieth Century Philosophy*. Routledge: New York, 2008, p. 664.

² Maurice Merleau-Ponty. *Phenomenology of Perception*. Translated by C. Smith. New York: Routledge, 2002, p. vii.

³ Edmunds Huserls. Fenomenoloģijas ideja. Pieci priekšlasījumi. Grām. *Fenomenoloģija*, Tulk. Rihards Kūlis un Aigars Dāboliņš. Rīga: FSI, 2002, 24.–25. lpp.; 31. lpp.

⁴ Merleau-Ponty. *Phenomenology of Perception*, p. ix.

Arī ikdienā un zinātnēs sastopamā izpratne par ķermeni balstās dažādos pieņēmumos, kas aizsedz pieeju tam, kā mēs pieredzam savu ķermeni.¹ Tādējādi, lai izvērtētu pastāvošos pieņēmumus par ķermeni un prakses, kas balstās šajos pieņēmumos, – piemēram, medicīnas praksi, nepieciešams pievērsties ķermeņa pieredzes fenomenoloģiskam aprakstam, kas veido mana pētījuma centrālo daļu.

Balstoties Huserla pieteiktajā nošķīrumā starp miesu (*Leib*) un ķermeni (*Körper*),² pētnieciskajā literatūrā tiek runāts par divpusēju ķermeņa kā subjekta un objekta pieredzi.³ Miesa Huserla terminoloģijā izsaka mūsu subjektīvo ķermenisko esamību pasaulē, kas ir dota caur sajūtām, savukārt ķermenis ir no šīm sajūtām abstrahētas, novērojamas lietas citu lietu starpā pasaulē, pieredze.⁴ Tālākajā fenomenoloģijas attīstībā Merlo-Pontī, Žans-Pols Sartrs (*Sartre*), Mišels Anrī (*Henry*), Žans Liks Marions (*Marion*) un citi domātāji pārskata un papildina Huserla sniegto ķermeņa pieredzes aprakstu, uzsverot un izvēršot vienu vai otru ķermeņa pieredzes dimensiju.

Savā pētījumā es vēlos argumentēt, ka, balstoties fenomenoloģiskos ķermeņa pieredzes aprakstos, kas atrodami Huserla, Merlo-Pontī, Sartra, Anrī un Mariona darbos, var runāt par trīs ķermeņa pieredzes dimensijām – 1) ķermeņa kā iemiesota 'Es varu' spēka pieredzi (funkcionālā dimensija); 2) ķermeņa kā sajūtu dotības pieredzi (sajūtu dimensija) un 3) ķermeņa kā citiem dota objekta pieredzi (sociālā dimensija). Šo ķermeņa pieredzes dimensiju apraksts tālāk var tikt izmantots, lai kritiski izvērtētu un pārskatītu virkni pieņēmumu un prakšu, kas dominē ikdienas dzīvē un zinātnē, tostarp, piemēram, medicīnā.

¹ Jennifer Bullington. *The Lived Body*. In *The Expression of the Psychosomatic Body from a Phenomenological Perspective*. Springer: Dordrecht, 2013, p 23.

² Edmund Husserl. *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie II*. Den Haag: Nijhoff, 1952, S. 153.

³ Jenny Slatman. Multiple Dimensions of Embodiment in Medical Practices. *Medicine, Health Care and Philosophy*, 17, 2014, pp. 549–557, here p. 553.

⁴ Husserl. *Ideen zu einer reinen Phänomenologie*, S. 153.

Uldis Vēgners (LU FSI)

Fenomenoloģija kā kritiska pieeja: laika problēma

„Mēs vēlamies atgriezties pie „lietām pašām”.¹ Šis par fenomenologu saukti kļuvušais aicinājums Edmunda Huserla darba “*Logische Untersuchungen*” otrā sējuma pirmajā daļā “*Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*” ietver ideju par filosofiju kā radikāli kritisku nodarbi. Tas, ka fenomenoloģija ir kritiska, nozīmē, ka tā tiecas distancēties no pašreizējās teorētiskās situācijas, lai varētu to izvērtēt un atnest visas tās teorētiskās konstrukcijas, kas nav pamatotas. Kritiskums jeb kritiska attieksme šeit domāta kā tieksme un spēja distancēties no dotā, reflektēt par to, reizē sniedzot tā izvērtējumu. Turklāt būt kritiskam šajā nozīmē ir grūti, jo noteikta veida teorētiski pieņēmumi un pieņemtās prakses ir kļuvušas tik pašsaprotamas, ka tās ir kļuvušas caurspīdīgas, proti, no tām ir grūti distancēties, tās ir grūti konstatēt. Savukārt fenomenoloģijas radikalitāte izsaka centienus kritiskumu izvērst pilnā apjomā, proti, nevis fragmentāri un virspusēji, bet gan visaptveroši, kritiskai attieksmei pakļaujot arī pamatprincipus. Proti, radikālā kritikā nekas nepaliek neskarts, taču jāņem vērā, ka tā ir tikai ideāls, ne realitāte, kas izriet no tā, ka kritiskums pieprasa distancēšanos no tā, kas tiek pieņemts kā pašsaprotamais.

Fenomenoloģijā ietvertais aicinājums atgriezties pie lietām pašām ir aicinājums nepaļauties uz tradīciju, vai tā būtu filosofiska vai zinātniska, bet gan distancēties no tās, uzrādot un atmaskojot aizspriedumus, nepamatotus pieņēmumus, kas nosaka veidu, kādā mēs domājam par lietām. Tas ir, fenomenoloģija vērsas pret tradīcijām kā teorētiskiem konstruktiem, kas tiek uzspiestas lietām un tādējādi aizsedz un neļauj tām atklāties. Fenomenoloģija vēlas tikt vaļā no nepamatotiem teorētiskiem konstruktiem, lai lietas pašas varētu atklāties savā specifiskā. Ar lietām pašām šeit jāsaprot tas, kas ir tieši dots, un šī tiešā dotība ir tas, kas Huserla fenomenoloģijā ir pazīstama arī ar vārdiem apziņa un pieredze. Huserla pieeja tieši dotajam ir nereduktīva, proti, viņš nemēģina tieši doto izskaidrot vai noreducēt uz kaut ko, kas nav šis pats tieši dotais, jo tas paredz nepamatotu teorētisku konstrukciju veidošanu un pielietošanu, neļaujot tieši dotajam parādīties pašam savā gaismā.

Fenomenoloģijas radikālais kritiskums ir auglīga un plaši pielietojama pieeja. Tā ir izmantojama ne tikai filosofijas ietvaros, bet arī interdisciplinārā perspektīvā, piedāvājot pārskatīt un revidēt principus un dažādus pieņēmumus, uz ko balstās

¹ Edmund Husserl. *Logische Untersuchungen*. Zweiter Band. Erster Teil. *Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*. The Hague: Nijhoff, 1984, S. 10.

dažādas zinātnes. Tāpat radikāli kritiskā attieksme var tikt pielietota ne tikai attiecībā uz teorijām, bet arī praksēm, jo arī prakses balstās noteiktos priekšstatos un attieksmēs.

Ņemot vērā apjomīgo fenomenoloģijas kritiskās pieejas pielietojuma lauku, autors ir izvēlējis koncentrēties uz specifisku tematisko loku, kas skar laika problemātiku, lai pārskatītu dominējošus pieņēmumus, pirmkārt, zinātnē, sākot ar fenomenoloģiju un citiem filosofijas virzieniem un beidzot ar citām zinātņu disciplīnām, kurās tiek risināts jautājums par laiku (piemēram, psiholoģija un fizika), un, otrkārt, praktiskās sfērās, kuru īstenošana un norise ir atkarīga no noteiktiem teorētiskiem principiem un attieksmēm (piemēram, veselības aprūpe un izglītība).

Krišjānis Lācis (LU VFF)

Mīlestība kā kritiskās domāšanas elements Sērena Kirkegora darbā “Mīlestības darbi”

Tekstā, kas pamatā veltīts kristīgās ētikas un socialitātes apcerei, Sērens Kirkegors veselas nodaļas garumā piepeši pievēršas epistemoloģiskiem jautājumiem, aprakstot mīlestības darbu, kas *tic* visam. Mīlestība tiek skatīta sastatījumā ar domāšanas, spriestpējas, šaubu, skepses un pārliecības jautājumiem.¹ Zīmīgi, ka šajā tekstā Kirkegors izmanto tieši tādu pašu epistemoloģiju kā citos savos tekstos, piemēram, *Noslēdzotajā nezinātniskajā pēcvārdā*, *De omnibus dubitandum est*, *Filozofiskajās drumslās* un *Vingrināšanās kristietībā*. Veids, kādā Kirkegors mīlestību iesaista spriedumā par otru, un kādu lomu viņš tai atvēl, ļauj domāt par mīlestības īpašo lomu kritiskās domāšanas procesā.

Tekstu var uzskatīt par meditāciju, kas veltīta *non sequitur* argumentācijas kļūdai, *non sequitur* tiek pārņemts tiem, kuri neuzticēšanos un skepsi pret citiem cilvēkiem uzdod par objektīvāku un saprātīgāku spriedumu nekā uzticēšanos citiem. Tā vietā Kirkegors parāda, ka no dotajām premisām – ārēji novērojamas citu cilvēku uzvedības – nepieciešamā kārtā neizriet secinājums, ka citiem nevajag uzticēties. Viņš raksta: “Ja kāds, balstoties uz apmāna iespējamību, var demonstrēt, ka nevajag ticēt nekam, es varu demonstrēt, ka vajag ticēt visam - *balstoties uz apmāna iespējamību*.”² Tādējādi neticošais skeptiķis, domādams, ka savā spriedumā ir objektīvāks, patiesībā atrodas pašapmānā, kas rodas tad, kad, balstoties uz zināšanām, neuzticība secina, pieņem, un tic tam, ko secina, “pieņem, turklāt ticot ar tās neticības palīdzību, kas ir raksturīga neuzticībai”, kurpretim no tām pašām zināšanām ar ticības palīdzību var secināt, pieņemt un ticēt tieši pretējam.

Domāšanas kļūda jeb pašapmāns balstas tajā, ka cilvēki *zināšanas* sajauc ar *ticību* jeb pārliecību (*belief*). Kirkegoriskā izpratne par zināšanām gan šajā, gan citos tekstos nav eksotiska, jo, kā raksta Entonijs Rads (*Rudd*) “terminoloģija pamatā ir kartēziski-hjūmiska tajā ziņā, ka zināšanas Kirkegors saprot kā to, par ko cilvēks var būt drošs. Proti, runa ir par drošticām, skaidrām, izšķirtām zināšanām.”³ Kā šajā,

¹ Jamie M. Ferreira. *Loves Grateful Striving: A Commentary on Kierkegaard's Works of Love*. New York: Oxford University Press, 2001, p. 142.

² Søren Kierkegaard. *Works Of Love [XVI]* (ed. and transl. **Hong H. V., Hong H. E.**). Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1995, p. 228.

³ Anthony Rudd. "Believing All Things": Kierkegaard on Knowledge, Doubt, and Love. Perkins R. E. (Ed.) *International Kierkegaard Commentary: Works of Love*. Macon, GA: Mercer University Press, 1999, p. 126.

tā arī citos tekstos Kirkegors zināšanas saprot kā iespējamības, varbūtības jeb tuvinājumus (approximation). Kā iespējamības tās ir “ārpus eksistences aktualitātes (īstenotības)». Pašas par sevi zināšanas ir bezpersoniskas, bezgalīgi neitrālas, tīra caurskatāmība un objektivitāte bez ticības vai neticības sprieduma piejaukuma. Līdz ar to ideālais objektīvo zināšanu stāvoklis Kirkegoram ir pretējo iespējamību (otrs cilvēks iespējami var būt gan labs, gan slikts) novietošana līdzsvarā, kas nav viegli, jo ikdienā cilvēki savus domāšanas un spriešanas procesus jau sāk ar «ergo» - priekšpieņēmumiem un dispozīcijām.

Tādējādi epistēmiskā statusa ziņā mīlestība ir neuzticības (jeb šaubu, skepses) pretstats, kaut gan abas ir “iesvētītas” tajās pašās zināšanās. Zināšanu līmenī abas dispozīcijas ir neizšķiramas - tikai secinājumā un spriedumā, ticībā (visam/nekam) tās ir pretējas viena otrai. Tāpēc aizdomu pilnu skepsi Kirkegors nosauc par aplamu zināšanu lietojumu, kas vēlas savu “tātad” (*ergo*) pievienot objektīvi neitrālām zināšanām, tās padarot par kaut ko citu, jo, Kirkegoraprāt, cilvēks *netic* ar zināšanu palīdzību. Šādi zināšanās tiek vēstīts spriedums un otrādi. Tikai tas, kurš zina, kā pretējās iespējamības vēstīt (komunicēt) savstarpējā līdzsvarā (*equilibrium*), tikai tas izsaka zināšanas.

Tekstā Kirkegors tieši mīlestību – nevis neuzticību, skepsi - uzskata par faktoru, kas ļauj skaidrāk un objektīvāk spriest, mīlestība, uzturot zināšanas līdzsvarā, neiekrīt pašapmānā un nepieļauj *non sequitur*. Neuzticība “apgāna” cilvēka zināšanas, savukārt mīlestība tās “šķīsta”. Kad mīlestība tic visam, tas nav tas pats, kas vieglprātība, pieredzes trūkums un naivums, kuri tic visam, balstoties neziņā un pieredzes trūkumā. “Mīlestība ir tikpat zinoša kā ikviens, zina visu, ko zina neuzticība, tomēr neesot neuzticīga, zina visu, ko pieredze, taču zina arī to, ka tas, ko mēs saucam par pieredzi, īstenībā ir neuzticības un mīlestības sajaukums.” Kjevinds Johansens mīlestību kritiskās domāšanas gaismā piedāvā konceptualizēt šādi: “Pieņemsim, ka objektam ir īpašības a, b, c - no dotajām īpašībām vien mēs nevaram izsecināt šo īpašību izskaidrojumu. Mums ir vajadzīgs kāds palīgprincips, kurš teiktu, ka īpašības a, b, c parasti izraisa kāda slēpta, cita īpašība d. Kad mēs secinām, mēs ticam palīgprincipam. Šāds secinājums ved no tā, kas ir zināms, uz to, kam jātic, tas ir slēdziens “no lejas” un ir induktīvs, nevis izvedinošs. Tas ir secinājums, kas izriet nevis tieši no zināmā, bet gan no tā, kas ir zināms, palīdzot kādam vispārējam papildprincipam.”¹ Viņaprāt, mīlestība Kirkegoram ir šāds spriešanas palīgprincips.

¹ Kjevind E. Johansen. The Problem of Knowledge in the Ethics of Kierkegaard's Works of Love. *Kierkegaardiana*, Vol. 17, 1994, pp. 63-64.

2. tēma

Kritiskā domāšana mūsdienu praksēs

Ģirts Jankovskis, Maija Jankovska (LU FSI)

Kritiskums, domāšana un sociālie mediji

Aplūkojot kritisko domāšanu kāda tā parādās sabiedrības priekšstatos, ir konstatējamas divas pretrunīgas attieksmes:

- no vienas puses, kritiska attieksme pret iegūto informāciju deklaratīvā līmenī pēdējā laikā parādās kā risinājums gandrīz jebkurai problēmai;
- no otras puses, saskaroties ar reālu kritisku izvērtējumu, tas bieži tiek uztverts kā traucēklis, neļūdzīgs kašķīgums vai intelektuāla augstprātība.

Pievēršoties negatīvajai attieksmei, kas vērsta pret kritiskumu domāšanā:

- pirmkārt, var norādīt uz psiholoģisko aspektu, kas saistīts ar to, ka ir gluži dabiski nevēlēties, lai kāds man oponē, uzrāda manas kļūdas, manu argumentu vājumu.
- otrkārt, analizējot ikdienas valodu, kritika bieži tiek skatīta tikai kā negatīvs novērtējums (it kā tās mērķis būtu noraidīt, sagraut spriedumu sistēmu vai pazemot cilvēku, kura izteikumi vai darbības tiek kritiski izvērtēti), neņemot vērā, ka kritiska izvērtējuma rezultāts var būt arī pozitīvs.

Skatot kritiskumu tikai kā negatīvu novērtējumu, publiskajām diskusijām raksturīgie centieni kritiski izvērtēt kādu izteikumu vai darbību ļoti viegli var pārvērsties par frontes līniju, kurā izmantotie paņēmieni un līdzekļi neatbilst tām kārtulām, kas uzskatāmas par kritiskās domāšanas pamatprincipiem.

Īpaši izceļama šajā kontekstā ir argumentācijas kļūdas “*ad hominem*” un “atsaukšanās uz autoritāti”. Publiskajās diskusijās milzīga loma tiek pievērsta tam, kas kaut ko ir izteicis (sabiedrībā atzīts eksperts, viedokļu līderis vai vienkārša slavenība), izteiktā saturam kļūstot sekundāram.

Šādas viedokļu cīņas, kas it kā kritiski vērsas pret kādu jautājumu bez domāšanas starpniecības, īpaši spilgti vērojamas sociālajos tīklos, kur to lietotāji pārpublicē viedokļus, kuriem jau iepriekš piekrīt, nikni komentējot tos, kuriem nepiekrīt, tādējādi radot diskusijas un kritiska izvērtējuma šķitumu.

Izvērtējot šo tendenci, var rezumēt, ka kritiskas attieksmes pārbīde no ‘ko’ saka uz ‘kas’ saka. Protams, kritiskums pret ‘kas’ saka nav nekāds jauns fenomenos, kurš būtu novērojams tikai mūsdienu kontekstā. Bet, pateicoties sociālo mediju iedabai, ir

diezgan mazas iespējas iepazīties ar šo kritiku piesaistošo 'kas', lai kritiski izvērtētu paša uzskatus. Kā arī rodas jautājums, kas ir tas, kas nosaka kritiskuma pakāpi attiecībā pret kāda 'kas' izvērtējumu. 'Kas' kļūst kā kritiskuma pakāpes kairinātājs jeb izraisītājs – tas ir zīme, kurš liek reaģēt kritiskāk vai ne tik kritiski.

Un šeit parādās arī izvērtējuma izmaiņas no kritiskās domāšanas perspektīvas, ja kritiskums ir par teikto, jeb 'ko' perspektīvā, tad to var rekonstruēt kā argumentu un izvērtēt no racionālā prāta perspektīvas, bet ja kritiskums ir pret teicēju, jeb 'kas' perspektīva, tad izvērtējums iekļauj arī personas kompetenču izvērtējumu. Situācijā, kad 'kas' sāk dominēt, tad kritiskums ne vien tiek uzverts kā nevēlams, bet arī paredz sava veida neērtu attiecību klātesamību, lai saglabātu kritisko domāšanu.

Māra Kiope (LU FSI)

Kritiskā domāšana reliģiski antropoloģiskās intelektualitātes tradīcijas skatījumā

- **Trešās intencionalitātes problēma kā hremeneitiskā atslēga kristiskās domāšanas atjaunošanai Rietumu kultūrā.** Veids, kā kritiskā domāšana būtu labāk saprotama, izskaidrojama un pielietojama, lai veicinātu kultūrinovācijas, ir šā jēdziena ievietošana un izgaismošana intelektuālajā vēsturē, proti, Rietumu kultūras reliģiskās intelektualitātes tradīcijā.¹ Tai ir raksturīgs veseluma jeb holistisks skatījums uz cilvēku. Svētā Akvīnas Toma vārdiem sakot: domā viss cilvēks, ne tikai galva, un tas nozīmē, ka ir atkal jāskata cilvēka domāšana augstāko spēju – prāta un gribas - vienības kontekstā. Viens no aspektiem, kas kavē kritiskās domāšanas mākas apguvi ir ideoloģiju ietekme.

Pazīstamais amerikāņu neotomists Pīters Krīfts (*Peter Kreeft*) atgādina, ka kritiskā domāšana (turpmāk tekstā – KD) ir tikai modīgs jēdziens, bet citādi to varētu vienkārši saukt par loģisko domāšanu, par cilvēka prātu. Autors norāda, ka „loģika” ir saistīta ar Logosu, kas ir mūžīgais un bezgalīgais prāts, Dieva iekšējais vārds, preinkarnētais Kristus, un, ka loģikas māksla ir tāda rīka izveide un lietošana, kas palīdz strukturēt domāšanu, lai vestu pie galamērķa – patiesības.² Autors vērs kritiku pret mūsdienu intelektuāļu pašapmierinātību, kuriem šķiet, ka jaunu ideju kaldināšana tikai tāpēc, ka tās ir jaunas³, ir kas radošs un labāks nekā tūkstošiem cilvēces domātāju veikums iepriekš. P. Krīfts norāda, ka KD raksturīpašības ir paties radošums, domas turpināšana, ļaujoties tās vadībai un izsekošanai ceļos, kur tā ved; tāpat arī konsistence jeb domas loģisks izkārtojums līdz secinājumam un pielietojamība.

Diemžēl, kā rāda, piemēram, ASV sociologu veiktā analīze⁴, KD iemaņas pēc četriem studiju gadiem uzrāda tikai 36 % aptaujāto, un augstskolas absolventi nezina, kā atšķirt faktu no viedokļa, kā uzrakstīt argumentu, kā izvērtēt pretrunīgas pozīcijas kādā jautājumā. Pētījuma autori uzsver, ka KD apguvi ietekmē kultūrā valdošā ideoloģija. Tā, piemēram, filozofijas profesors D. Bonevacs ir publiski paziņojis, ka

¹ Reliģiskā intelektualitāte šeit nozīmē tādu intelektualitāti, kuras autori apzinās cilvēka ontoloģisko saikni ar Augstāko Esamību un/vai apzināti veido šo saikni kā re-liģisku jeb nemitīgi no jauna, no savas puses atzīstot un stiprinot šo ontoloģisko saiti (sal. S. Ladusāns. *Reliģijas filozofija*. R.: RKGs, 1993, 13. lpp.)

² Peter Kreeft. Critical Thinking for Christians. Envoy Magazine/ Catholic Culture org. Pieejams: www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=9243

³: Par apsēstību ar novitāti, mūsdienu kultūrai raksturīgās dzīvesformas „uz virspuses” apstākļos sk.: Maija Kūle. *Eirodzīve*. R.: FSI, 2006.

⁴ Sk. Richard Arum and Josipa Roksa. *Academically adrift*. Limited Learning on College Campuses. The University of Chicago, 2011.

„polikorektums ir nogalinājis studiju kursu”, proti, profesoram vairs nav iespējams īstenot diskusiju un argumentu dialogā balstītās nodarbības „Mūsdienu morāles problēmu” kursā, jo studenti baidās izteikties par pretrunīgām cilvēka morālās dzīves problēmām.¹ Tādējādi praktiski Rietumu civilizācijā veidojas „veselā saprāta” jeb racionālas spriestspējas pamirums, jo domāšanu aizvieto, piemēram, ar likumdošanu.² Un īpaša pētnieciskā uzmanība acīmredzami ir jāpievērš ideoloģiju pastiprināšanās procesam kultūrā, par ko jau 1980. gadu sākumā brīdināja latviešu un brazīliešu filozofs Staņislavs Ladusāns kopā ar ievērojamiem moderniem Latīņamerikas un Eiropas filozofiem.³ KD ir pretsvars ideoloģizācijai, jo tā ir totāla, visaptveroša domāšana pretstatā ideoloģijas uzzīmētajai daļēji tvertai realitātei. Tādējādi KD māku patreizējā Rietumu vēstures posmā ir jāatgūst vai jāveido no jauna. Tāpēc ir pamatoti aktualizēt Rietumu kultūrai raksturīgās reliģiski antropoloģiskās intelektualitātes tradīciju, kas ir atklājusi domāšanas notikumu cilvēkā, tā nosacījumus, iespējas un mācīšanās paņēmienus. Teorētiskās analīzes gaitā sholastikas filozofija vienoto intencionalitāti skatīja tās specifiskajās izpausmēs: kā izziņas un kā gribas intencionalitāti, kas taču ir vienotas, lai neteiktu, ka ir vienas un tās pašas intencionalitātes dažādi modi. Mūsdienās runā par t.s. trešo intencionalitāti, kas ir atklājama Akvīnas Toma darbos.⁴ Patiesībā tā ir joprojām tā pati intencionalitāte, tikai šoreiz tā darbojas tādā mēroģā, ka cilvēka sirds kā personas centrs saņem ierosmi, izrāda alakas un impulsē visu cilvēka prātu un gribas darbībai, veidojot dzīvas personas veselumu izziņas procesā. Trešās intencionalitātes temats ir tā hermeneitiskā atslēga, kas var pavērt KD pareizas sapratnes un izstrādes perspektīvu.

• **Svētīgās sapratnes konsolidējošā nozīme jaunveidojamajā kritiskās domāšanas prāta kritikā.** Domājoša cilvēka antropoloģija nozīmē tādu skatījumu uz cilvēku, kurā ir jāveic analītika par tiem nosacījumiem, uzstādījumiem un praksēm, kas veicina KD attīstību.

Šai nolūkā ir jāizpētī t.s. svētīgā domāšana un mistiskā domāšana, izmantojot teoloģijas un filozofijas harmonijas metodoloģiskās pieejas, par kuru auglīgumu liecina arī, piemēram, t.s. teoloģiskā pavērsiena skolas autori mūsdienu franču filozofijā. Kopumā pietiekami daudzi akadēmiskie mūsdienu pasaulē ir veltīti tās problēmas aplūkojumam attiecībā uz prātu, ko jau svētais Akvīnas Toms bija nosaucis par dabas

¹ Kate Hardiman - University of Notre Dame. *Philosophy professor: Students too fearful to debate controversial topics.* The College Fix. Tīmeklī: www.thecollegefix.com/post/30168/?utm_content=bufferf0dc4&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer

² Sk.: Philip K. Howard. *The Death Of Common Sense.* Random House Trade Paperback Edition, 2011.

³ Prof. Dr. P. Stanislavs Ladusāns S. I. (Idealizador e coordenador de coleção). *Pensamento parcial e total.* Primeiro Volume da Série: Investigações Filosóficas de atualidade. Sao Paulo: Edições Loyola, 1977.

⁴ R. J. Snell. Connaturality in Aquinas: The Ground of Wisdom. *Quodlibet Journal*: Volume 5 Number 4, October 2003. ISSN: 1526-6575 Tīmeklī: <http://www.quodlibet.net/articles/snell-aquinas.shtml>

un žēlastības sadarbību. Proti, prātu modernajā teoloģijā ilgstoši skatīja kā tikai dabisku un izslēgtu no žēlastības sfēras, turpretim patiesībā viss izskatās tā, ka konvertēts prāts, svētdarīts prāts ir prāts, kas ir brīvs no iegribu pārpilnības, ilūzijām un bailēm, un ir atraisīts, lai pieņemtu patiesību. Respektīvi, prāts nav un nevar būt izslēgts no žēlastības sfēras.¹ Tieši tāpēc jaunā KD prāta kritika paredz visu to perspektīvu izvērtēšanu, kas paveras cilvēka dabas un žēlastības sadarbībā, un vairo prāta kapacitāti pārspēt pašam sevi. Te ir iespējams izmantot plašu literatūras klāstu gan no Austrumu, gan Rietumu Baznīcas autoru mantojuma, kas ir uzskatāmi par KD prāta kritikas darbiem filozofiskā nozīmē. Taču tiem visiem ir raksturīgs prāta kā antropoloģiskas realitātes skatījums, t.i. tie atklāj, cilvēkam nepieciešamo darbu ar sevi, lai izveidotu un stiprinātu KD spēju. Pirmkārt, tie ir klasiskie viduslaiku, jo sevišķi sholastikas laikmeta darbi, kas pētī izziņu kā Esamības spoguli.² Otrkārt, sekundārā literatūra, kas pētī prāta iespējas modernajā filozofijā, jo sevišķi hermeneitiskās filozofijas darbi. Treškārt, darbi, kas skata prāta un ticības vienībā cilvēka prāta, sapratnes un esmes pieaugsmes iespējas un attiecības starp šiem elementiem.³ Ceturtkārt, , kas ir jo sevišķi svarīgi pielietojamības aspektā: patristikas darbi un svēto gudro darbi par prāta sadarbību ar gribu un jūtām, tā attīrīšanu, sargāšanu un virzību.⁴

¹ John Webster. Editorial. *International Journal of Systematic Theology*, 4/2 (July 2002), p. 135.

² Sk. piem.: *The Summa Contra Gentiles of Saint Thomas Aquinas*. Vol. 1-3, Literally translated by The English Dominican fathers from the last Leonine edition. NY. Cincinnati, Chic., Benziger Brothers, 1923; St. Thomas Aquinas. *Summa Theologiae*. Latin text and English translation, Introductions, Notes and Appendices and Glossaries. Blackfriars, Lnd., N.Y., [1963] in 61 Volume. Jones, J-D. (1999). *Pseudo-Dionysius Areopagite. The Divine Names and The Mystical Theology*. Translation from the Greek with an Introductory Study. Marquette University Press, Milwaukee, Wisconsin; Eriugena J.S. *Commentary on the Celestial Hierarchy of Saint Dyonisius, Chapter VII // Angelic Spirituality. Medieval Perspectives on the Ways of Angels*. Paulist Press, New York, Mahwah, [2002], Pp. 166-186. Gertrude of Hefta. *The Herald of Divine Love*. N.Y.: Paulist Press, Mahwah, [1993]; Hildegard of Bingen. *Scivias*. N.Y.: Paulist Press, [1990]

Joachim of Fioe. *The Book of Concordance*. Book 2, Part 1, Chapters 2-12 // *APOCALYPTIC SPIRITUALITY. Treatises and Letters of Lactantius, Adso of Montier-en-der Joachim of Fiore, the Franciscan Spirituals, Savonarola – Paulist Press, New York, Mahwah, [1979], Pp. 120-135*

Mirror of Perfection. Sources for the Life of st. Francis. Ed. by M.A. Habig. Chicago: Franciscan Herald Press [1973]; Porete, M. *The Mirror of Simple Souls*. Paulist Press, N.Y., Mahwah, [1993] Alfred of Rievaulx. *The Mirror of Charity*. Cistercian Publications, Kalamazoo. Michigan, 1990

William of st. Therry *The Mirror of Faith*. Cistercian Publications, Inc., Kalamazoo, Michigan, [1979]

³ Pope John Paul II. *Fides et ratio*; Bernard Bonovitz, OCSO. (2013) *Bernard's Three Course Banquet. Humility, Charity and Contemplation in the De Gradibus*. Liturgical Mess., Colegeville, Minnesota.; Benedict XVI. (2010) *Thomas Aquinas and the New Synthesis between Philosophy and Theology. Phenomenology and the "Theologocial Turn"*. The French Debate. Dominique Janicaud, Jean-Francois Courtine, Jean-Louis Chrétien, Michel Henry, Jean-Luc Marion and Paul Ricceur. Fordham University Press, N.Y., 2000. Marie-Eugène de l'Enfant-Jésus (1953). *I want to see God; a practical synthesis of Carmelite spirituality*. Translated by Sister M. Verda Clare. Clark, Francis. (2000) *Godfaring : on reason, faith, and sacred being*.

⁴ Maksim Ispovednik, sv. *Capita Quinquies Cemtema*. Mihail Psell, *De anima*. Nikodim Sviatogorec, sv. *O hranenii chustv*, M.2000; Antonii Velikii. *O dobroj npravstvennosni b sviatoi zhizni*. Grigorii Nisskii, sv.

• **Kognitīvās fenomenoloģijas aktualizācija KD attīstībā.** KD attīstīšanai ir nepieciešams aktualizēt cilvēka izziņas struktūras pilnīgu izpratni, kāda bija Akvīnas Toma filozofija, un kuras iespējas, sintezējot tomisma un fenomenoloģijas pieejas, XX gadsimtā oriģinālā un ļoti perspektīvā veidā izstrādāja latviešu un brazīliešu filozofs Staņislavs Ladusāns.

Viņa kognitīvajā fenomenoloģijā galvenais koncepts ir izziņas struktūras dubultošanās, kas paver iespēju saistīt cilvēka izziņu attiecībā uz ārpasauli ar iekšējo noriņu izziņu. Būtiska ir arī Ladusāna iestrāde par pilno indukciju, patiesības izziņu rfeleksivitātes kontekstā un kultūras atjaunošanu ar daudzpusīgās gnozeoloģijas kā daudzpusīgā humānisma pamatdaļas starpniecību. Tādējādi KD tiks pavērta konteksta piesaistes iespēja un tai piešķirta kopainas redzēšanas kvalitāte. Tas ir pamats praktiskajam pielietojumam.¹

Ob ustroenii cheloveka. Spb., 1995. Efrem Sirin. Tvorenii, 1993. Ioann Damaskin, sv. Tochnoe izlozhenie pravoslavnoi very. Spb, 1894; Kallist Katafigiot, sv. *De unione cum Deo et vita contempativa*.
¹ Sociedade Brasileira de Filósofos Católicos. *Humanismo Pluridimensional*. Atas de Primeira semana internacional de Filosofia. Primeiro Volume. Edições Loyola, São Paulo, 1974; Prof. Dr. Stanislavs Ladusāns, São Paulo, Brasil. "Inteligencia Reflexiva em S. Tomas de Aquino" *Presença Filosófica*. Revista. No. 1, 2, 3, Ano 1974. Sociedade Brasileira de Filósofos Católicos. Via Anhanguera, Km. 26, São Paulo, Capital: 40–53. Stanislavs Ladusāns. "Reflexão crítica". Separata da *Revista Brasileira de Filosofia*. São Paulo, Vol. XXVIII, Fasc. 112 (1978): 420–432. Stanislavs Ladusāns, Centro de Pesquisas Filosóficas, Sao Paulo, Brasil, Asociación Católica Interamericana de Filosofía. "Humanizacao reflexivo–crítica do conhecimento da verdade." *I Coloquio Internacional sobre Antropología Filosófica In-sistencial*. Buenos Aires, 14 al 16 de agosto de 1979: Stanislavs Ladusāns (idealizador e coordenador da coleção). *A Análise Social Filosófico – Cristã*. 2o volume da série investigações filosóficas da atualidade. Presença: Rio de Janeiro, RJ, 1988, 420 pp.; Stanislavs Ladusāns, S.I. "O ensino filosófico nas escolas do 2ª Grau." *Veritas*. Revista da Pontificia Universidade Catolica do Rio Grande do Sul, Vol. 36, Nº 143 (1991): 359–366. Ladusāns Stanislavs. "As dimensoes criticas de conhecimento do real". *Noetica, critica e metafisica in chiave tomistica*. "Studi tomistici", 41. Atti del IX Congresso Tomistico Internazionale, II. Pont. Accademia di S. Tommaso e di Religione Cattolica - Libreria Editrice Vaticana, 1991, p. 190–201. Prof. Dr. Pe. Stanislavs Ladusāns, S. J. Membro da Pontificia Academia Romana de Santo Tomás de Aquino, presidente da Associação Católica Interamericana da Filosofia – ACIF. *Gnosiologia Pluridimensional*. Fenomenologia do Conhecimento e Gnosiologia Crítica Geral. 1.o volume da Trilogia Gnosiológica. 8.o volume da Coleção do Conjunto de Pesquisa Filosófica (CONPEFIL) Investigações Filosóficas da Atualidade. Edições Loyola, [São Paulo, Brasil, 1992]. Ladusāns S. *Daudzpusīgā gnozeoloģija*. Izziņas fenomenoloģija un vispārējā kritiskā gnozeoloģija. Rīga: RGS, 1994. Ladusāns S. *Reliģijas filozofija*. Otrās gnozeoloģiskās triloģijas sējums. Rīga: Rīgas Metropolijas Romas Katoļu garīgais seminārs, 1996. *Dottrina sociale della Chiesa* (Stanislavs Ladusāns). La Congregazione per la Dottrina della Fede. Collana "Documenti e Studi". Vol. 10: Istruzione *Libertatis conscientia* su libertà cristiana e liberazione, LEV, Città del Vaticano 2014.

Jānis Nameisis Vējš (LU FSI)

Valodfilozofiskā analīze kā kritiskā domāšana

Valodfilozofija jeb lingvistiskā filozofija un analītiskā filozofija jeb filozofiskā analīze ir jēdzieni, kas jau daļēji iesakņojušies latviešu intelektuālās saziņas telpā. Kritiskā domāšana, savukārt, ir terminoloģisks jaunpienācējs, kura lietošana aktualizējusies saistībā ar nepieciešamību pielāgot filozofiju konkrētām mūsdienu izglītības, zinātniskās darbības un kultūrizaugsmes norisēm. Kritiskās domāšanas prasmju apgūšanas nepieciešamība tiek pausta pedagoģijas teorijas un prakses vadlīnijās iecerētās izglītības reformas ietvaros.

Patreizējā pētījuma mērķis ir akcentēt valodfilozofiskās analīzes saistību ar kritisko domāšanu tās vēsturiskajās izpausmēs un mūsdienīgas filozofijas kognitācijas režīmā. Par analītiskās filozofijas vispārējiem ietvariem tiek pieņemta nostādne, kas pausta starptautiskajā pētījumā „200 Years of Analytical Philosophy”. Simpozija norise atspoguļota izdevumā „The Baltic International Yearbook of Cognition, Logic and Communication”, vol. 4, 2008.

Par vienu no kritiskās domāšanas aizsācējiem analītiskajā tradīcijā vispār un valodfilozofijā jo īpaši uzskatāms Britu filozofs un ētiķis Džordžs Edvards Mūrs (*G. E. Moore*). Mūra darbība iezīmēja pavērsienu britu intelektuālās domas attīstībā 20 gadsimta pirmajā daļā. Akadēmiskajās aprindās (A. Aijers. S. Hempšīrs. J. Berlins, J. Ostins u.c.) veidojās jauna filozofiskās kognitācijas dienas kārtība, kas kopumā ieņēma negatīvu attieksmi pret tā saucamo kontinentālo, klasisko ideālismu. Mūra darbi „*Principia Ethica*”, „Ideālisma atspēkošana” u.c. veicināja lingvistiskā pavērsiena attīstību.

Darbā „Ideālisma atspēkošana” (1903) Mūrs pievēršas detalizētai konceptuālai analīzei, paceļot šīs analīzes prasības augstākā līmenī. Šāda pieeja izrietēja no viņa piedāvātās filozofijas izpratnes. Filozofija nav tikai kāda noteikta viedokļa paudums. Tā ir viedokļa izklāsts, kas veicams sistemātiskā, saskanīgā un loģiski nepretrunīgā manierē. Mūra tehnoloģija šādas pieejas indentificēšanai saistās ar skrupulozu, piekasīgu lietojamo jēdzienu semantikas analīzi, atklājot nozīmju daudzveidību un pretrunīgumu. Vēršoties pret ideālismu, Mūrs uzsver, ka viņš labprāt piekristu ideālistu secinājumiem –, piemēram, par to, ka pasaule ir garīga, bet viņu neapmierinot ideālisma argumentācija. Šīs tēzes pamatošanai. Mūrs aplūko pazīstamo Dž. Bārklīja apgalvojumu *esse est percipi* un cenšas parādīt, ka ikviens no lietotajiem jēdzieniem ir ambigviots (neskaidrs, pārprotams), un ka līdz ar to viss

apgalvojums ir loģiski nepamatots. Komentējot Mūra analīzi, A.Ajers¹ norāda, ka ideālisms jauc loģisko sakarību ar empīrisko sakarību.

Mūra analīze ietiecas zināšanu teorijas, fenomenālisma un fenomenoloģijas jomās. Novērtējot tā saucamos ideālisma maldus (*idealistic fallacy*), Mūrs veltī lielu uzmanību percepcijas jēdzienam un tādiem apziņas stāvokļiem kā apjaušana, apziņas caurspīdīgums, intuīcija.

Kopumā, kā atzīmē F. Koplstons, šo jēdzienu fenomenālistiskā izpratne Mūra gadījumā rezultējās kā subjektivitātes/objektivitātes robežu nonivelēšana, jo jau pats fakts, ka izjūtam kādas sajūtas, nozīmē, ka esam izgājuši ārpus šī dalījuma sfēras.² Tomēr galējā starpība starp *zināšanu* un *nezināšanu* arī pašam Mūram paliek enigmātiska, neizskaidrojama. Mūra gadījumā vērojams tipisks analītiski kritisks skatījums uz filozofisko diskursu. Viņš kritizē citus autorus un ir atvērts savu uzskatu kritikai.

¹ Alfred Ayer. *Philosophy in the Twentieth Century*. Unwin paperbacks. London, Sydney Wellington, 1984, p.57.

² Frederick Copleston. *A History of Philosophy*, Vol.8. Modern Philosophy: Bentham to Russel. Part I, British Empiricism and the Idealist Movement in Great Britain. Image Books. A Division of Doubleday & Company, New York, 1967. p.166.

Solveiga Krūmiņa-Koņkova (LU FSI)

Kritiskās domāšanas iespējas mūsdienu reliģijas filozofijā

Sākumā atgādinājumam vienkāršs apraksts par to, kā populārā veidā tiek skaidrota kritiskā domāšana. Tātad

“Kritiskā domāšana ir spēja skaidri un racionāli domāt par to, ko darīt, vai kam ticēt. domāt. Tā ietver sevī spēju iesaistīties pārdomātā un neatkarīgā domāšanā. Tāds, kuram ir kritiskās domāšanas prasmes, spēj veikt šādas darbības:

izprast loģiskās saiknes starp idejām;
identificēt, konstruēt un novērtēt argumentus;
atklāt pretrunas un kopējas kļūdas argumentācijā;
sistemātiski atrisināt problēmas;
noteikt ideju nozīmi un svarīgumu;
pārdomāt pamatojumu paša uzskatiem un vērtībām”¹.

Līdzīgus skaidrojumus var atrast arī par reliģijas filozofiju. Piemēram, Braiens Deiviss grāmatā “Ievads reliģijas filozofijā” raksta: “Reliģijas filozofija izvērtē, vai reliģiskie ticējumi ir patiesi vai aplami un vai par to patiesību vai aplamību var diskutēt intelektuālā līmenī”². Deiviss nosauc arī reliģijas filozofijai tradicionālo tematu loku, kuri tiek aprakstīti gandrīz katrā reliģijas filozofijas mācību grāmatā: reliģiskā ticība un tās racionalitāte, Dieva esamība un tās pierādījumi, ļaunuma problēma, brīnumi, dzīve pēc nāves. Tādējādi Deiviss iezīmē reliģijas filozofijas darbības un arī tās attīstības virzienus: reliģijas svarīgāko konceptu, apgalvojumu un pierādījumu un kritisku izvērtējumu un reliģijas kā specifiskas dzīves formas analīzi. 20.-21. gadsimta mijā aizvien uzstājīgāk izskan aicinājums izvērtēt arī pašu reliģijas filozofu attieksmi pret reliģiju. Iespējams, ka šo aicinājuma pamatā ir fakts, ka vairāki reliģijas filozofi, kuri ir kristieši, aktīvi sāk veidot t.s. filozofisko teoloģiju, kurā tiek izvirzīts arī, piemēram, pieņēmums, ka arī mistiskā prakse, ja tā ir sociāli atzīta, ir jāuzskata par *prima facie* racionālu.³ Tādējādi filozofiskā teoloģija rosina pievērsties tēmām, kas jau iepriekš

¹ What is Critical Thinking? Pieejams: <http://philosophy.hku.hk/think/critical/ct.php> (skatīts 1.12.2016.)

² Braien Davies. An Introduction to the Philosophy of Religion. Oxford University Press, 1993, p.1. Pieejams arī: https://monoskop.org/images/b/bf/Davies_Brian_An_Introduction_to_the_Philosophy_of_Religion_2nd_edition_1993.pdf (skatīts 12.11.2016.)

³ Par to vairāk skat.: Solveiga Krūmiņa-Koņkova. *Sensus Divinitatis*. Vingrinājumi filozofiskajā teoloģijā. Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts, 2012, 270.-276.lpp.

bijušas reliģijas filozofijas interešu lokā, taču nav analizētas padziļināti. Šādas padziļinātas izpētes objekts varētu būt pārdzīvojuma pieredzēšanas formas un to epistemoloģiskās izpētes iespējas.¹

Vairāku pazīstamu reliģijas filozofu pievēršanās filozofiskajai teoloģijai ir veicinājusi gan pašas reliģijas filozofijas tēmu, koncepciju un metodoloģiju revīziju, to starp arī no kritiskās domāšanas pozīcijām, gan diskusiju par to, vai reliģiskie ticējumi vispār pakļaujas kritiskai domāšanai un vai tie vispār būtu jāvērtē, piemēram, universitāšu kritiskās domāšanasursos.

Piemēram, ASV Beikera universitātes profesors Donalds Hačers, kura zinātniskās intereses ir saistītas kā ar kritisko domāšanu, tā ar reliģijas filozofiju, analizē astoņus argumentus, kurus parasti izvirza tie, kuri uzskata, ka reliģiski ticējumi nav pakļaujami kritiskās domāšanas prasībām.²

Tātad, Hačera analizētie argumenti ir sekojoši:

- 1) Katram ir tiesības ticēt tam, kam viņš vēlas ticēt;
- 2) Tolerances arguments – kritizēt kāda ticējumus nozīmē būt netolerantam;
- 3) Pirmais reliģijas atbrīvošanas arguments – reliģisko ticību būtu jāatbrīvo no tiem epistemiskiem standartiem, kuriem pakļauti citi ticējumi, jo “ticība nav psiholoģiskais stāvoklis, kas parādās racionālas izmeklēšanas beigās, bet drīzāk jau ievada to”³.
- 4) Otrais reliģijas atbrīvošanas arguments: zinātne un reliģija izmanto konceptuāli atšķirīgas metodes;
- 5) Reliģiskās ticības psiholoģiskās un sociālās lietderības arguments: reliģija nav jāpakļauj kritikai, jo tā sniedz sabiedrībai labumu, piemēram, piedāvā ētiskas uzvedības standartus vai sniedz psiholoģisku palīdzību.
- 6) Nekongruentas pretstatīšanas arguments: reliģiska ticība nav tas pats, kas racionāls ticējums. Lūgt cilvēkus ticēt proporcionāli pierādījumiem ir pretējs tam, ko cilvēki saprot ar reliģisku ticību.
- 7) Mēs nevaram novērtēt reliģiskus apgalvojumus tāpēc, ka tiem nav jēgas: saskaņā ar Antonija Flū falsifikācijas teoriju, ticīgie nevar vai negrib teikt, kādi pierādījumi vai pieredze var falsificēt viņu apgalvojumus.⁴

¹ Solveiga Krūmiņa-Koņkova. *Sensus Divinitatis. Vingrinājumi filozofiskajā teoloģijā*. Rīga: LU FSI, 2012, 298. lpp.

² Te un turpmāk: Donald L. Hatcher. Should critical thinking courses include the critique of religious beliefs. *Argumentation: Cognition and Community: Proceedings of the 9th International Conference of the Ontario Society for the Study of Argumentation (OSSA)*, Zenker, F. (ed.). May 18-21, 2011. Windsor, ON, 2012, pp. 1-12.

³ Turpat, 5. lpp.

⁴ Antony Flew, Richard Mervyn Hare, and Basil Mitchell. The falsification debate. *Exploring the philosophy of religion*, D. Stewart (ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2001, p. 225-227.

- 8) Tirgus lietderīguma arguments: reliģisko ticējumu kritika nav pieņemama lielākai daļai no reliģiskām institūcijām, jo tas var kaitēt to sludinātajām vērtībām.

Izvērtējot dažādus skatupunktus un alternatīvus viedokļus, Hačers secina, ka argumenti ir apšaubāmi un ka nav nekāda pamata atteikties no reliģisko ticējumu izvērtēšanas, izvēloties kritiskās domāšanas pieeju. Īsumā viņa pozīcija ir sekojoša: ticējumi, kurus nedrīkst apstrīdēt, ir vāji un neizdzīvos izaicinošās vai traģiskās situācijās. Ja kādam ticība ir svarīga, viņam vajadzētu arī izvērtēt, cik tā patiesībā ir vērtīga. Aplūkojamajā, kā arī vairākos iepriekšējos Hačera darbos uzsvērts, ka kritiski novērtēt reliģisko ticējumu racionalitāti ir pat reliģijas filozofa morālais pienākums.¹

¹ Donald L. Hatcher. Critical thinking and epistemic obligations. *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines* 14 (3), 1995, pp. 28-40; Donald L. Hatcher (1999). Critical thinking as an ethical duty. Paper presented as a Noted Scholars' Lecture, University of British Columbia, Vancouver, CA. July, 1999.

Rinalds Zembahs (LU FSI)

Kopība viņpus kopienām: koeksistences filosofija

Dižās Vēstures teleoloģijas beigas Žana-Lika Nansī skatījumā iezīmējas ar 'mītu izbeigšanās' atzinumu, kura vienlaikus norāda arī uz kopienu nostiprināšanās tādu kā ontoloģisku neiespējamību pēdējā instancē.

Domājams, ka laikā, kad atkal aktualizējas centieni restaurēt dažādas kopienas tipa grupas un institūcijas (līdz pat jaunām nacionālisma formām), varētu būt pamācoši pakavēties pie Nansī filosofijas, kas cenšas runāt par kopienu koeksistences modalitātē, kurā organiskās vienotības konotācijas lielā mērā izzūd.

Kopienas un kopības atšķirības problemātika Nansī skatījumā vienlaikus ļauj pievērsties arī sabiedrības, pasaules un esamības fenomeniem, vārdu sakot – piedāvā sabiedriskās pieredzes fenomenu ontoloģisku ietvaru.

Sabiedrībā mums vienlaikus ir darīšana ar pasauli un esamību, it īpaši jau tāpēc, ka daudzi sabiedriskie procesi ir sasnieguši globālus apmērus (fenomeni pasauliskojas) un sabiedrība lielā mērā ir telpiskojušies līdz pasaulei.

Pasaules eksistencei piemīt koeksistenciāls raksturs: lietu un notikumu vienreizīgā telpiskošanās norisinās kopā un vienlaikus, viss pastāv kā esamība-kopā, kas tomēr nenožīmē to, ka visam būtu kopīga esamība, kura stāvētu pāri atsevišķajiem esošajiem.

Pasaules koeksistenciālie areāli veidojas tādējādi, ka atsevišķi esošie izrādās izkārtotus attiecībā cits pret citu (Nansī runā par izstatīšanos, ekspozīciju).

Dažādu esošo fenomenālā pašizpaušanās veido noteiktu reģionālu topoloģisku konstelāciju, kas var paplašināties līdz veselas pasaules telpiskojuma modam.

Pasaule kā konstelācija ir esošā pašizstatījuma tīklojums, kura ietvaros cilvēks ir tikai viena no daudzskaitlīgajām sevi izrādošajām instancēm, lai gan viņš arvien vairāk iespaido pasauli, pārvēršot to ainavā ('landscape' kā zemes tēlniecība).

Pasaule ir sākotnēji daudzskaitlīga, tai ir daudzas vietas kā daudzi sākumi, kuri veido kopesamību, pastāvot paši sevī un vienlaikus izstatoties citiem: tieši jebkādas esošo daudzības izstatīšanās arī veido dažādus esamības sakopojumus un esošā sastatījumus, kurus nevajag iedomāties kā ciešām saiknēm savītus, bet gan vienkārši kā pastāvošus līdzās.

Sabiedrību nevar iedomāties norobežotu no šādi izprastās 'pārējās' pasaules, jo sabiedrības uzturēšanas pūliņi liek cilvēku starpā attīstīties dažādām prasmēm, kuras pārveido apkārt atrodamos objektus un vielas, pārvēršot tos sabiedrisko procesu struktūrelementos un izejmateriālos.

Radikāli izprasta koeksistence paredz arī 'interobjektivitātes' (Bruno Latūrs) pastāvēšanu, lietu savstarpējo attiecību topoloģiju.

Kad 'interobjektivitāte' sasniedz savu kritisko masu, proti, kad apziņu ir sasniegusi tehnizētās pasaules apjauta, tad cilvēks pat savā reflektējošajā apziņā tiek ierauts atpakaļ reāli pastāvošajā pasaulē un nonāk imanencē bez transcendentām garantijām (tādas būtu visu mītu beigas).

"Mēs" (kopiena) vairs nav kādas grupas vai tautas sauklis, bet gan tas tiek teikts par visu pastāvošo tā ikreizējā daudzskaitlībā, kad tas ir nonācis cilvēka iespaidotās pasaules areālā.

Tādējādi koeksistenču telpiskojuma tematika bezgalīgi izkļiedējas un sadrumstalojas, taču 'Mitsein' kategoriālā struktūra paliek salīdzinoši nemainīga visa esošā starpā.

Kopiena ontoloģiski koeksistenciālajā skatījumā pārvēršas par kopību, kas vairs nav organisks veselums, bet gan esošā sastatīšanās kopā, kas izriet no blakusnovietojuma.

Kopībai nav kopīgas substances, bet gan ir kopīga struktūra, proti, esamība-kopā vieniem ar otriem, kuri paši par sevi var būt atšķirīgi, piemēram – cilvēks un rīks.

No tā izriet radikāls atzinums: kopība ir to kopība, kuriem nav nekā kopīga (Alfonso Lingis, Roberto Esposito).

Bet 'nekas kopīgs' noved pie nihilisma problemātikas: nihilisms iestājas vai nu tad, kad tiek mēģināts apspiest to 'neko', kas ir kopīgs kopībā (Esposito pozīcija), vai arī tad, kad atsakās no kopienas kopīgās substances vai virsjēgas un it kā iekrīt nebūtībā.

Aīda Rancāne (LU FSI)

Savējais un citālais: kritiskā domāšana un radošums tradīciju atjaunošanā mūsdienās

Tradicionālā kultūra dziesmu, deju, stāstu, rituālu, apģērbu, ēdienu un citu izpausmju veidolā joprojām ir interesanta vismaz daļai mūsdienu sabiedrības un ir līdzdalīga tās identitātes meklējumos. Taču šobrīd tradicionālais eksistē postfunkcionālā situācijā - daudzas tradīcijas vairs netiek pārmantotas no paaudzes paaudzē. Ja tradīcijas netiek pārnestas seno aptverot un izsakot no jauna¹, tās vienkārši zūd. Tiek apdraudēta arī indivīda brīvība „īstenot” savu piederību konkrētai kultūras telpai, jo kultūra kā zināšanu un prasmju kopums izvirza prasības piederībai.² Līdz ar to tradīciju turpināšana vai atjaunošana, piešķirot tām laikmetīgu saturu vai formu, kļuvusi aktuāla mūsdienu kultūras dzīves sastāvdaļa.

Mūsdienīgums pieprasa tradīcijas apgūšanā tādu aspektu, kā jēgas izpratne par to. Jēgu nevar izprast apgūstot tikai faktu un informācijas kopumu. Viens no kritiskās domāšanas pētniekiem Ričards Pols ir formulējis satura nedalāmo saistību ar specifisku domāšanas veidu.³ Šajā kontekstā, tradicionālās kultūras saturs cilvēkam, kurš vēlas mācīties no jauna tradīcijas, var atklāties tikai kā tradicionāla domāšana.

Kāda domāšanas formu konotācija veidojas ar jēdzienu tradicionāls – vairāk konservatīva vai radoša? Pētniecības vēsturē viena otru nomainījušas divas paradigmas. Ja pirmās piekritēji (Emils Dirkems, Makss Vēbers, Kārlis Markss u.c.) par tradicionālās sabiedrības galvenajām īpašībām uzskatījuši tradīcijas statiskumu, konservatīvismu, dinamisma trūkumu, tad otrie ar tradīciju saprot principiāli mainīgu realitāti, kas pastāvīgi piedzīvo metamorfozes (Ričards Handlers, Džoslina Linnekina, Ričards Baumans u.c.).⁴ Abas bāzu teorijas apvienojas Imre Lakatoša zinātniskās tradīcijas traktējumā, ko būtībā var attiecināt arī uz citām tradīcijām. Viņaprāt, jebkurai tradīcijai svarīgi ir trīs komponenti - tās nemainīgais un noturīgais „kodols”, „aizsargjosta”, kas apjož un aizsargā kodolu, un mainīga un dinamiska perifērija.⁵

Ja tradicionālās sabiedrības pārstāvim jautātu: „Kāpēc tu tā dari?”, atbilde, iespējams, būtu: „Tā darija mani senči”. Nepārtraukta iedibinātu rīcību atkārtošana ir bijusi viņa dzīve, tā ir veidojusies tradīcija. Šodien, postmodernā laikmetā tradicionālās kultūras apgūvē, tradīciju atjaunošanā nepieciešama ir kritiska, tajā skaitā radoša

¹ Hanss G. Gadamers. *Skaistā aktualitāte*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2002, 92.lpp.

² Zigmunt Bauman. Svoboda. M.: 2005, s.14.

³ Richard Paul, Linda Elder. *Content is Thinking, Thinking is Content*, 1999. Pieejams: <http://www.criticalthinking.org/pages/content-is-thinking-thinking-is-content/958> (skatīts 11.11.2016.)

⁴ Dace Bula. *Mūsdienu folkloristika. Paradigmas maiņa*. Rīga: Zinātne, 2011, 146.-150.lpp.

⁵ Imre Lakatos. *Metodologiia issledovstel'skih programm*. M.: 2003, s. 277-279.

pieeja. Informācijas gūzma, nekvalitatīva ezotēriskā tradīciju interpretācija vai vienkārši iztēles spēle, kā arī garīgā biznesa idejas var radīt „klupšanas akmeņus” nezinošam iesācējam. Mūsdienu kontekstā tradīcijas atjaunošana nav iedomājama bez radošuma. Radošums, kas balstīts zināšanās, ļauj attīstīt idejas, brīvi improvizēt. Nozīmīga ir Diānas Halpernas atziņa, ka kritiskā domāšana vispirms ir radoša domāšana.¹ Uz radošas un kritiskas domāšanas mijiedarbību kā prāta fitnesu norāda arī Ričards Pols.²

No kurienes tiek ņemts materiāls inovācijām? Jebkura tradicionālā kultūra dažādās dzīves parādības un notikumus uztver caur opozīcijas prizmu – savējais/svešais – un demonstrē pārsteidzošu mobilitāti svešā racionālo elementu apgūvē.³ Šāds divdaļīgs strukturējums no vienas puses paredz cilvēkam piederošo, apgūto pasaules daļu, no otras - citu daļu, kas pieder visam necilvēciskajam, dzīvniekiem, gariem, dieviem, mirušajiem. Svešā, nesakārtotā, neapgūtā, nezināmā pasaules daļa ir kalitatīvi atšķirīga un stājas pretī sakārtotai, apdzīvotai, organizētai, pazīstamai telpas daļai. „Svešais sākas tur, kur beidzas savējais, un šī robeža ceļo kopā ar cilvēku.”⁴ Kāpēc svešais tomēr ir pievilcīgs un noderīgs? No mīta un rituāla viedokļa (kosmos tiek izdalīts no haosa) svešais nav otršķirīgs, drīzāk otrādi. Svešais eksistē pirmsākumā, vēl pirms parādījies savējais. Tāpēc cilvēks tiecās svešajā saskatīt ne tikai destruktīvo, savējam pretī stāvošo, bet arī spēkus, kas iniciējuši cilvēka pasaules rašanos un joprojām apgādā to ar „resursiem”.⁵

Mūsdienu kultūrā vērojama tendence mīkstināt pretnostatījumu savējais – svešais. Pateicoties tolerances idejai, dialoga koncepcijai un sociālajai partnerībai, svešais sociālā aspektā zaudē savu jēgu, un opozīciju - savējais/svešais - nomaina opozīcija - savējais/citālais. Citādā kultūra ir mazāk pretnostatīta un mazāk potenciāli bīstama. Un tomēr, tiklīdz parādās resursu ierobežojums, latentī eksistējošais binārisms - savējais/svešais - manifestējas un kļūst par nepārvaramu kultūras iezīmi.⁶ Citādā iepazīšana ļauj tam kļūt derīgam, izmantojamam vai noraidāmam. Papildus tam, ko konkrēta sabiedrība vai kopiena atzīst par savējo, tās identitāti palīdz izcelt arī tas, no kā kopiena norobežojas, ko identificē kā ne savējo. Tradīcijām vai vērtībām, kuras tiek konotētas ar pozitīvo indeksu, pastāv iespēja pāriet uz savējo lauku, tostarp

¹ Diane F. Halpern. *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking* (4th Edition). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. Publishers, 2003.

² Richard W. Paul. *Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World*. Sonoma State University: Foundation for Critical Thinking, 1993, pp.16-32.

³ Klod Levi-Stros. *Mifologiki*. T.1. Syroe i prigotovlennoe. Moskva, Sanktpeterburg: Universitetskaia kniga, 2000.

⁴ Al'bert Baiburin. *Ritual v tradicionnoi kul'ture*. Sankt-peterburg: Nauka, 1993, s.185.

⁵ Turpat, 183-194.lpp.

⁶ Larisa Gorohovskaia. *Obraz "chuzhovo" v tradicionnoi i sovremennoi kul'turakh*. V mire nauki i iskusstva voprosy filologii, iskustvovedeniia i kul'turologii. Sb. st.po mater. VI mezhd. nauchn.-prakt. Konf. Chast' I. Novosibirsk: Sibak, 2011. Pieejams: <http://sibac.info/conf/philolog/vi/26523> (skatīts 10.11.2016.)

elementi ar negatīvo vērtējumu tiek attiecināti uz svešā kategoriju un tiek noraidīti vai izmantoti savējā simboliskā kapitāla stiprināšanai.¹

Tradīcijas atjaunošanā piedalās vairāki komponenti – pētnieki un eksperti (zināšanu avots), izpildītāji (prasmju nesēji), sabiedrība (interpretāciju vērtētāji), kā arī mēdiji (ideju popularizētāji). Vienlīdz svarīga ir visu iesaistīto pušu ieinteresētība, savstarpējā izpratne un palīdzība. Pētnieks ir ieinteresēts sava pētījuma lietderībā un pielietojumā sabiedrībā. Interpretācijas procesā gan izpildītājiem, gan pašiem pētniekiem rodas jaunas idejas un jautājumi, uz kuriem atkal jāmeklē atbildes. Izpildītājs kļūst par sava veida pētījuma pasūtītāju. Veiksmīgs atjaunotās tradīcijas izpildījums, savukārt, var ieinteresēt skatītāju, kurš līdz šim nav bijis pazīstams ar tradīciju. Interese par redzēto vai mēdijos atspoguļoto mudina meklēt pieejamos pētījumus, tādējādi padziļinot izpratni par šo jautājumu.² Mēdiju rokās ir stimulēt tradīcijas vai padarīt tās vecmodīgas.³ Te gan iespējams interešu konflikts starp pētniekiem un sabiedrības pieprasījumu tradīcijas kodola saglabāšanā, kas būtu noderīgs nākotnes interpretācijām.

¹ Kristina Vaisvalavičiene. Tradicionālās kultūras robežu maiņa lietuviešu un latviešu bērnu periodikā (1866–1940). No: Ilga Šuplinska (red.) *VIA Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls*, VI. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2014, 151-171.lpp., šeit 157.lpp.

² Aīda Rancāne. Revival of Local Masking Traditions in Latvia as the Result of Cooperation Between Performers and Researchers. In: Fikfak J., Fournier Laurent S. (eds). *The Interplay of Performances, Performers, Researchers, and Heritages*. Ljubljana: Institute of Slovenian Ethnology at ZRC SAZU, 2012, pp. 209-225.

³ Maija Kūle. *Jābūtības vārdi. Etīdes par zināšanām un vērtībām mūsdienu Latvijā*. Rīga: Zinātne, 2016, 249.lpp.

Anne Sauka (LU VFF)

Biofilosofija un kritiskā domāšana

- Šobrīd projekta “Kritiskā domāšana, inovācija, konkurētspēja un globalizācija” ietvaros tiek uzsākts pētījums biofilosofijā un ētikā. Šī pētījuma ietvaros paredzēts analizēt sociālo procesu biopolitiskos un ētiskos aspektus, tostarp, ar kritiskās domāšanas metodēm analizēt sabiedriskās norises Latvijā un pasaulē.
- Tēmas sašaurinājumu šobrīd veido lokālais konteksts – proti, pētījumā lielāku vērību paredzēts pievērst jautājumu izpētei Latvijā un Baltijā, kontekstualizējot to ar procesiem Eiropas Savienībā un pasaulē.
- Pētniecības konteksts: šobrīd Latvijā un pasaulē notiek aktīvas diskusijas par interdisciplināriem identitātes un vērtību jautājumiem, tostarp arī jautājumiem par ķermeni, dzimti un dzimumu, kā arī vidi, ilgtspējīgu saimniekošanu, klimatu un uzturu.
- Šie jautājumi ir uzskatāmi par starpdisciplināriem un tiek risināti dažādos līmeņos un zinātnes jomās, tostarp, socioloģijā, antropoloģijā un filozofijā, bet tāpat arī kognitīvajās zinātnēs, bioloģijā, bioētikā, neirozinātnēs u.c.
- Humanitāro zinātņu pienesums šo tēmu risinājumā tomēr var tikt uzskatīts par nepietiekamu, un it sevišķi šobrīd ir trūcis vispārīgs “meta” līmeņa pārskats par pastāvošajiem uzskatiem un sociālajām praksēm un attieksmēm, kas ietekmē valdošos priekšspriedumus un pieņēmumus, kuri, tostarp, ietekmē arī zinātnes diskursu, un tātad to, kā jautājumi tiek uzdoti un risināti zinātnēs.
- Tātad tiek pieņemts, ka humanitāro zinātņu pienesums (konkrēti – filozofijas pienesums) varētu būt būtisks minēto tēmu analīzes izstrādē, un pacelt sabiedriskās diskusijas par šiem jautājumiem jaunā kvalitātē.
- Proti, trūkst kritiskajā domāšanā balstītas diskursu analīzes, kas palīdzētu veidot izpratni par šo tēmu izskatīšanu sabiedrībā un dažādajās zinātnes nozarēs. Šī joma būtu jāuzņemas filozofijai, kas vēsturiski aizvien ir piedāvājusi kritisku skatījumu uz sabiedrībā notiekošajiem procesiem, kā arī abstrahētu dažādu polemiku izvērtējumu.
- Tostarp, filosofiska analīze būtu iekļaujoša – proti, analītiski apkopotu šobrīd pastāvošos priekšstatus un to veidošanās vēsturi (citastarp, tēmu attīstības un konkrēto jautājumu ģenealoģiju), parādot aplūkojamo tematiku daudzšķautņainību un sarežģītību un tā abstrahējoties no analīzes viendimensionalitātes, kas bieži pastāv atsevišķās zinātnes jomās vai sabiedriskajos viedokļos, un rada diskusiju attīstības krīzi (proti, destruktīvu,

nevis konstruktīvu dialogu par ķermeņa, dzimtes un dzimuma u.c. biofilosofijai interesējošajiem jautājumiem).

- Līdz ar to pētījuma mērķis ir kritiski izvērtēt notiekošo dažādās zinātnes nozarēs, analizējot pieņēmumu un priekšstatus, kas šīs zinātņu nozares un tajās notiekošo virza, kā arī kritiski analizēt sabiedrisko diskusiju pamata platformas (viedokļu kopas), izvērtējot sabiedrisko diskusiju dalībnieku (grupu) pieeju priekšspriedumus.
- Pētījuma galvenais mērķis ir piedāvāt šo kritisko izvērtējumu kā sākuma platformu jaunam minēto jautājumu loka pārvērtējumam un jaunu pieeju izstrādei.
- Biofilosofijas jēdziens izvēlēts, lai apzinātu tās cilvēka un pasaules pastāvēšanas formas un tematiskos laukus, kuros filosofiskie pētījumi paredz 1) eksistenciālu cilvēka izpratni (cilvēka nepieciešamu izvērtējumu cilvēka attiecībās ar būšanas eksistenciālajiem nosacījumiem), 2) sociālo norišu analīzi plašākā dzīvības (*bios* – dzīvais) ontoloģijas, dzīvības eksistences nosacījumu kontekstā.
- Paredzams, ka biofilosofija nepieciešami ietvers starpdisciplināritāti, tostarp, metaētisku novērtējumu, sadarbību ar bioloģijas u.c. zinātņu jomām un jaunāko pētījumu apzināšanu, kā arī zinātņu un sabiedrisko diskursu metaanalīzi. Lai to paveiktu, būtiska nozīme ir arī kritiskās domāšanas metodēm, kuras paver iespēju analizēt pastāvošos procesus un diskusijas no filosofiska skatupunkta.
- Sākotnējais uzdevums ir izstrādāt pētniecības pieeju, tostarp, atlasīt zinātnisko literatūru un apzināt veiktos pētījumus par tēmām, kas attiecas uz biofilosofijas lauku, galvenokārt ķermeņa un dzimtes tēmām, ar iespēju laika gaitā paplašināt tematisko loku, un apzināt arī vides, klimata un uztura jautājumus jeb ekofilosofijas problemātiku.
- Darba uzdevumi ir 1) analizēt ķermeņa un dzimtes problemātiku zinātnēs, 2) izvērtēt sociālo diskusiju ģenealoģisko fonu, 3) izvērtēt cilvēka eksistenciālo nosacījumu nozīmi šo tēmu aplūkojumā, 4) kritiski izvērtēt sabiedriskās diskusijas un zinātnes diskusijas mūsdienās, tostarp – valdošos zinātnes priekšspriedumus, 5) izvērtēt tēmu diskursīvos aspektus, 6) sintētiski (apkopojoši) izvērtēt ķermeņa un dzimtes biopolitiskos un sociālekonomiskos aspektus, un 7) veidot jaunu, metaētiski izvērtētu konstruktīvu kritisku pētījumu platformu, kas ņemtu vērā tēmu dažādās dimensijas un apspriešanas līmeņus, un nebalstītos viendimensionālā, atsevišķas zinātnes diskursā vai sociāla strāvājuma/ideoloģijas viedoklī.

Artis Svece (LU VFF)

Ekokriticisms un kritiskā domāšana

Ekokriticisms kā novirziens literatūrpētniecībā un teorētiska refleksija par dabas reprezentāciju iegūst apzinātu identitāti 20. gadsimta 90. gados.¹ Šajā laikā, definējot ekokriticismu, tā pārstāvji norāda uz dabas reprezentācijas analīzi literatūrā kā būtisku elementu ekoloģiskajā domāšanā un ieguldījumu dabas aizsardzībā, tādējādi skaidri atklājot arī ekokriticisma normatīvo aspektu.² Ekokritiskajai analīzei attīstoties, paplašinās tās pētnieciskās areāls no literatūras uz visa veida kultūras izpausmēm, filosofiju ieskaitot, kā arī tā daļēji zaudē savu tiešo piesaisti ekoloģiskajai kustībai un tās ideoloģijai, atbilstoši kritiskai analīzei tiek pakļauta jebkura veida dabas reprezentācija, tai skaitā arī tas, kā daba tiek reprezentēta ekoloģiskajai kustībai raksturīgajos diskursos.³ Šīs izmaiņas nevar uzskatīt par nejaušām, jo tā atklāj zināmu attīstības loģiku, kura sastopama arī citās kritiskās teorijās, kuras nevēlas būt tīri ideoloģiskas. Šo teoriju kritiskā daba liek pakļaut kritiskai analīzei arī pašas sākotnējos pieņēmumus, kas galu galā noved pie sava veida konflikta starp teoriju normatīvo un kritisko mērķi. Tomēr ekokriticisma piemērs arī parāda, ka pašreflektējoša, uz saviem pieņēmumiem vērsta kritiska analīze nenožīmē sākotnēja kritiskā procesa atcelšanu.

Piemērs varētu būt patstāvīgas racionālas domāšanas iespējamības izvērtējums ekokriticismā. Neskaitot pašas literatūrpētniecības metodes, vislielāko ietekmi uz ekokriticismu ir atstājusi ekofilosofija, kritiskā teorija un kultūras studijas. Tās visas kritisko domāšanu kā apgaismības ideālā balstītu priekšstatu par patstāvīgas un racionālas domāšanas izmantojumu uzskata par nepietiekamu, lai saprastu Rietumu kultūras tekstos un praksēs ieslēptos pieņēmumus un, galu galā, lai mainītu šīs prakses. Apgaismības racionālisms ekokriticisma ietvaros ir kritizēts dažādos aspektos, tai skaitā tas tiek uzskatīts par daļu no pasaules skatījuma, kas ir attaisnojis dabas priekšmetiskošanu un instrumentalizāciju un kas ir tik dziļi iesakņojies Rietumu kultūrā, ka būtībā apdraud cilvēka izdzīvošanu un mums zināmās dabiskās vides pastāvēšanu. Vienlaicīgi ekokriticistu tekstos kopumā netiek noliegta iespēja, ka patstāvīgi un kritiski domājošs indivīds var izvērtēt savus priekšstatus un mainīt savu rīcību. Tādā ziņā ekokriticismā saglabājas zināma neskaidrība un spriedze starp paļaušanos uz indivīda kritiskās domāšanas spēju un šaubām par patstāvīgas domāšanas iespējamību un racionālas kritikas dziļumu. Tomēr tas

¹ Greg Garrard. *Ecocriticism*. London: Routledge, 2004.

² Cheryll Glotfelty, Harold Fromm (eds.). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens, Georgia: The University of Georgia Press, 1996.

³ Louise Westling (ed.). *Literature and the Environment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

nenozīmē, ka ekokriticisms un kritiskā domāšanā būtu pretstatāmi. Dabas reprezentācijas analīze un kritika mūsdienu ekokriticismā tiek saprasta kā prakse un process, kas var ietvert dažādas stratēģijas, kritisko domāšanu ieskaitot. Tā nekad nav pabeigta, tāpat kā nevar runāt par autentisku dabas pieredzi, kurā reprezentācija nav kultūras vai ideoloģijas pastarpināta, tomēr ekokriticisms pretendē uz to, ka tas spēj domāšanu par dabu padarīt atbildīgāku.

3. tēma

Kritiskā domāšana mutvārdu vēsturē

Kaspars Zellis (LU FSI)

Pagātnes konstruēšana Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstos: no nacionālās identitātes uz atmiņu kopienu konceptu?

Pagātnes konstruēšana ierasti tiek uzskatīta par vēsturnieku, publisko intelektuāļu darba lauku, tomēr katram cilvēkam ir raksturīga spēja savu pieredzi iekļaut notiekto naratīvos. Kā atzīmēja franču filozofs Pols Rikērs (Ricoeur), mūsu spēja sacerēt un interpretēt stāstus padara mūsu pieredzi jēgpilnu un saskaņotu. Bez spējas translēt savas pieredzes naratīvajās struktūrās pasaule šķiet haotiska un nesaprotama.¹ Stāstot stāstu, cilvēks savu dzīvi mēģina ievietot pastāvošajās struktūrās tādā veidā veidojot saikni starp pagātņi un tagadni, piešķirot savām darbībām mērķi un nolūku, meklējot cēloņus un sekas.

Vācu socioloģe Gabriele Rozentāle (*Rosenthal*) norāda, ka biogrāfijas kā sociālas struktūras koncepts, kas sastāv gan no sociālās realitātes, gan no pieredzēm un notikumiem, kuras subjekts konstruē un kuras atrodas dialektiskā sasaistē ar dzīvesstāstu notikumiem un pieredzēm un sociāli piedāvātajiem modeļiem, kas nemitīgi tiek pastiprināti vai transformējās, ļauj meklēt atbildes uz sociālajām zinātnēm tik nozīmīgo jautājumu par cilvēka un sabiedrības attiecībām.²

Faktiski tādejādi dzīvesstāsti ir daļa no sabiedrības kolektīvās atmiņas. Precīzāk, izmantojot vācu pētnieku Jana un Aleidas Asmanes atmiņu teoriju – dzīvesstāsti ir daļa no sabiedrības komunikatīvās atmiņas. Komunikatīvā atmiņa ir saistīta ar atmiņām, kas saistītas ar neseno pagātņi. Tās ir atmiņas, ar kurām cilvēks dalās ar saviem laikabiedriem. Komunikatīvā atmiņa nav statiska, tā nemitīgi mainās līdz ar katru sociālo paaudzi. Tādējādi atmiņas pārskatīšana notiek katrus 30 gadus, kad jaunā paaudze kļūst par galveno pagātnes atmiņas reprezentētāju un uzņemas publisko atbildību par to. Tomēr kopumā šīs indivīdu atmiņas pastāvēt var tikai 80, maksimāli 100 gadus.³

¹ Paul Ricoeur. *Memory, History, Forgetting*. Chicago, Chicago Univ.Press, 2004.

² G. Rosenthal. Die erzählte Lebensgeschichte als historisch-soziale Realität: methodologische Implikationen für die Analyse biographischer Texte. In: Berliner Geschichtswerkstat(Hrsg). *Alltagskultur, Subjektivität und Geschichte: zur Theorie und Praxis von Alltagsgeschichte*. Münster: Verl. Westfäl. Dampfboot, 1994, S. 126.

³ Jan Assmann. *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck, 2013; Aleida Assmann. Re-framing memory. Between Individual and Collective Forms of Constructing the Past. In: Tilmans, Karin, VanVreeand, Frank, Winter, Jay (eds.). *Performing the Past: Memory, History, and Identity in Modern Europe*. Amsterdam: Amsterdam Univ.

Ja politiskā vai kultūras atmiņa vairāk jāuztver kā stratēģijas, kuras uzspiež vadošie diskursi, politiskās elites, tad komunikatīvā atmiņa ir samērā brīvi lietojama, kaut arī cieši saistīta/mijiedarbojas ar abiem iepriekšminētajiem atmiņas freimiem.

Līdz šim vairāk ir pētīts, kā nacionālā identitāte parādās Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstos. Tomēr šķiet šī pētniecība nespēj risināt virkni nozīmīgu jautājumu, ar ko sabiedrība un sociālās zinātnes šodien sadurās. Jau ebreju filozofs Avišai Margalits norādīja, ka nācijvalstis cenšas ietekmēt savu iedzīvotāju sociālās rīcības un emocionālās uzvedības modeļus ar vienas noteiktas perspektīvas radīšanu, kas izslēdz citus: pretējus, savādākos, alternatīvos pagātnes modeļus.¹ Amerikāņu antropologs Džeims Vertčs (*Wertsch*) norāda, ka kolektīvo atmiņu var skaidrot kā centienus radīt vajadzīgo pagātni politiskajām un identitātes prasībām, savukārt individuālās atmiņas pētniecības pamatā ir jābūt precizitātes kritērijiem. Lai arī starp abām atmiņām ir daudz atšķirību, tomēr ir nepareizi starp tām vilkt striktas robežas, norobežojot vienu disciplīnu no otras. Atsaucoties uz vēsturnieku Pīteru Noviku, viņš norāda, ka runājot par kolektīvo atmiņu, tiek lietota organiska metafora, kas padara kolektīvo un individuālo atmiņu par analogiem jēdzieniem. Šī metafora vislabāk atbilst dabīgām (tradicionālām, viendabīgām, vienveidīgām) sabiedrībām, kas veidotas kā sociālas realitātes un nav pakļautas straujām izmaiņām, nekā mūsdienu ātri mainīgai uz elektronisko (nevis starppersonu) komunikāciju balstītai sabiedrībai.²

Mūsdienu sabiedrībai vairāk atbilst t.s. atmiņu kopienu koncepts. Koncepts ir gana plašs, piemēram, A. Margalits arī nāciju uzskata par dabīgu atmiņas kopienu), tomēr savā darbā vēlētos akcentēt šī jēdziena plašāko nozīmi, kurā tiek iekļautas ne tikai grupas ar kopīgu pieredzi un atcerēšanās rituāliem, bet arī paaudzes.³

No šejienes rodas jautājums, kā šodienas Latvijas sabiedrības, dažādu atmiņu kopienu pārstāvji veido savu saikni ar pagātni. Hipotētiski varētu izvirzīt jautājumu – vai uz šodienas Latvijas sabiedrību var attiecināt vienotas nacionālas atmiņu kopienas konceptu uz ko tiek virzīta Latvijas valsts integrācijas politika. Tikpat labi varētu arī uzdot jautājumu, vai tiešām Latvijā ir divkopienas valsts. Vai arī tomēr šodien ir pamatotāk runāt par n-tajām atmiņu kopienām, kuras atrodas nemitīgā dialektikā, gan paplašinot, gan sašaurinot savas robežas, gan aktivizējoties, gan kļūstot pasīvas. Kādas ir šīs kopienas? Reliģiskas, novadnieciskas, šķiriskas, subkulturālas? Kādi ir vienojošie /atšķirīgie elementi šo kopienu pagātnes konstruēšanā un izmantošanā. Kā tiek meditētas šīs konstrukcijas? Tie ir tikai daži no jautājumiem, ko iespējams rast turpinot fiksēt un pētīt Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstus.

Press, 2010, pp. 35–50; Aleida Assmann. *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur. Eine Intervention*. München: C.H. Beck, 2013.

¹ Avishai Margalit. *The Ethic of Memory*. Cambridge: Harvard Univ.Press, 2004, p. 94. -104.

² James V. Wertsch. *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2002, p. 35-40.

³ Iwona Irwin Zarecka. *Frames of Remembrance: the Dynamics of Collective Memory*. London: Transaction Publishers, 1994, pp. 47 -64.

Māra Zirnīte un Vieda Skultāne (LU FSI)

No dzīvesstāstu pētnieku perspektīvas

Kā norāda norvēģu sociālantropoloģijas profesors Tomass Hillanns Ēriksens – kolektīvo jeb grupas identitāti var aplūkot kā ačgārnu ledusskapi – ar siltu iekšpusi un aukstu ārpusi. Līdzko kolektīvā identitāte balstās uz aizspriedumiem un naidu pret citiem, tā apstājas vēsturiskajā attīstībā. Ja iekšpusē valdošā pašapmierinātība un naidis pret ārējām grupām sasniedz kulmināciju – rodas sprādziena bīstama situācija. Starp dažādām sociālām problēmām šī ir viena, kurai esam tuvojušies ar mutvārdu vēstures (MV) metodi un dzīvesstāstu pētījumiem.

Tuvāk ielūkojoties MV pētnieciskajā perspektīvā, gribu uzsvērt vairākas iezīmes, kas atklāj dzīvesstāstu vienreizību, unikalitāti un spēj pētījumus piedāvāt kā alternatīvu, kas var mainīt sabiedrībā pieņemtus priekšstatus, aizspriedumus un domāšanas stereotipus. Dzīvesstāsti, būdami spilgts humānisma apliecinājums, iesaista līdzpārdzīvojumā. Un tas ir lielākais stimuls uz iekšēju pašattīrīšanos, gatavību pārvērtēt iepriekšējos uzskatus un tos mainīt.

Piedāvājam dzīvesstāstus kā emocionālu kritiskās domas modinātāju, ētikas un augstāko morālo principu attiecinājumā, kas ļauj kritiski vērtēt vulgāritāti, hierarhisko norobežošanos un dogmatismu sabiedriskās saziņas telpā. Dzīvesstāsts ir vērtība par sevi – tie pārveido, Gētes vārdiem runājot, ar rakstura mākslu, kas uz apkārtni iedarbojas no iekšienes, ar individuālām, oriģinālām, neatkārtojamām jūtām, ar dzīvīgo veselumu (Milts, 2001:34). Tāpat kā filmā „Melānijas hronika”, mūs apskaidro niansēs bagāti raksturotais cilvēka garīgais kodols, kas pārvar brutālo varu. Filma ir aktuāla – ar savu māksliniecisko nervu tā asi kontrastē esošam sabiedrisko mediju piedāvājumam un uzrāda kritiskā diskursa trūkumu publiskajā saziņā.

Dzīvesstāsti iesaista, lai kā bumerangs atgrieztos pētnieka vai klausītāja dzīves apjēgā. Tajos nav tikai melns vai balts, bet gan visas dabā iespējamās krāsas, un daudz no tā, kas veido cilvēka dzīvi – no fiziskās un garīgās pieaugšanas, attiecībām ģimenē, līdz ikdienas šķietamai rutīnai un neikdienišķām pieredzēm. Ar savu humāno sākotni tie noraida vulgāritāti un vērsas pret morāli graužošo banalitātes akulturalizāciju sabiedrībā.

Kritiskam vērtējumam ir liela loma arī dzīvesstāstu pētījuma procesā. Tas attiecas gan uz runātās valodas transkripciju jeb pārveidošanu – t.i. iztulkošanu rakstītā tekstā, intonāciju salīdzinājumā ar skanējumu, lai nerastos pārpratumi satura vērtējumā (Skultans, 2016: 152). Kritiski jānovērtē arī sarunas konteksta apstākļi, norises vieta

un laiks. Tāpat jāvērtē, kā dzīvesstāsta priekšnesums intertekstuāli saistās ar citām iepriekš sniegtām nozīmēm (Bauman, 1986), jāvērtē attiecīgo runā skarto vēsturisko situāciju salīdzinājums ar citiem avotiem.

Dzīvesstāstu pētniekam, kurš mēģina aprakstīt kādas ikdienišķuma sfēras, būtu nozīmīgi tās kritiski salīdzināt ar vēstures pētījumos paustajām atziņām – apstiprinot vai apstrīdot to pieņēmumus. Šādā gadījumā tiktu nodrošināta starpdisciplinārā saite, attīstītos diskursīvās prakses, kas ir nozīmīgas gan dzīvesstāstu pētniecības, gan vēstures zinātnes tālākai attīstībai, nodrošinot pēc iespējas pilnīgāku pagātnes ikdienas rekonstrukciju (Kaspars Zellis, no referāta 3. Starptautiskajā konferencē, 24.05.2016).

Biedrotojies ar dažādu nozaru pētniekiem – folkloristiem, kultūras pētniekiem, antropologiem, politologiem, saziņas pētniekiem – iespējams caur dzīvesstāstiem sniegt sabiedrības attīstībai būtiskas atziņas. Aizsākoties MV pētījumiem Latvijā, Ritma Rungule līdzās sabiedriskās domas pētīšanai paredzēja šo alternatīvo attīstības iespēju socioloģijā (Rungule, 1993:: 25).

Mutvārdu vēstures klasiķis britu pētnieks Pols Tomsons uzsver, ka saites starp vēsturi un sabiedrību nedrīkst būt vienpusējas, bet gan kā dialektiska apmaiņu sērija – starp informāciju un interpretāciju, starp tiem, kas izglīto un tiem, kas mācās, starp šķirām un paaudzēm. MV ir būvēta apkārt cilvēkam. Uzticot savu dzīvi vēsturei, paplašinās vēstures skata lauks. MV atrod varoņus ne tikai līderos, bet arī starp bezvārda ļaudīm. Vienlaikus tā izaicina vēstures mītus un autoritātes, kas tos uztur. (Tompson, 1989: 21)

Mutvārdu vēsture nozīmē ne tikai uzmanības centra pārbīdi (no vairuma uz atsevišķo), bet arī jaunu pētījumu lauku atklāšanu (Thompson, 1989: 6). Pie kam – viens šķietami pabeigts pētījums un iegūts slēdziens jau piesaka nākamo. Etniskās dažādības atkāpjas cilvēcisko likteņu, pārdzīvojumu, dzīves pieredzes priekšā. Tā atklāj daudz niansētāku un neviennozīmīgāku attieksmi pret pagātni, nekā pēc neatkarības atjaunošanas pierasts domāt. Pētījums par etnisko un naratīvo dažādību dzīvesstāstos ļāvis kritiski novērtēt un apstrīdēt ne vienu vien mītu, kas traucē Latvijas sabiedrības un nācijas attīstību.

Literatūra

Tomass Hillnans Ēriksens. (2010) *Saknes un pēdas. Identitāte mainīgā laikā*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Augusts Milts. Tautas izziņa mutvārdu vēsturē. No: *Spogulis: Latvijas mutvārdu vēsture*.(2001). Sast. Māra Zirniņa. Rīga, LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 33.–39.lpp.

Vieda Skultans. What difference does „being there“ make to the production of Oral History? In: *Cultural patterns and Life Stories* (2016), ed. By Kirsti Jõesalu and Annu Kannike, TLU Press, Tallin, 147 – 160.

Richard Bauman. (1986). *Story, Performance and Event: Contextual studies of oral narrative*. New York: Cambridge University Press.

Ritma Rungule. Socioloģija un cilvēka dzīves gājuma izpēte. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas vēstis*. A. daļa. 1993. Nr. 12, 25.–27.. lpp.

Paul Thompson. (1989) *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford: Oxford University Press.

Visi mēs esam sava laikmeta bērni: Krievu dzīvesstāsti Latvijā. (2016) Sast. M. Zirnīte un M. Assereckova, A. (2016). Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, *Dzīvesstāsts*.

Baiba Bela. Cilvēka dzīves izpēte un praktiskā filozofija. No: *Augusts Milts: patība un ētika. Veltījums profesoram 80. dzimšanas dienā*. (2008) Rīga: RaKa, 102.–107. lpp.

Bela, B. Trimda kā vērtību katalizators. No: *Kultūras identitātes dimensijas*. (2011) Sast. S. Krūmiņa-Koņkova. Rīga: LU FSI, 145.–158.lpp. Augusts Milts. Garīgās vērtības cilvēku dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas vēstis*. A. daļa. 1996. Nr. 50, 143–149. lpp.

Māra Zirnīte. Nacionālās mutvārdu vēstures pētnieku skola Latvijā. No: *Augusts Milts: patība un ētika. Veltījums profesoram 80. dzimšanas dienā*. (2008) Rīga: RaKa, 114. lpp.

Vita Zelče, Nils Muižnieks. (2009) *Karojošā piemiņa. 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne.

Edmunds Šūpulis (LU FSI)

Kritiskā biogrāfija: mutvārdu vēstures izpētes potenciāls un iespāids uz sociālās varas hierarhijām

Filozofiem un sociologiem jāturpina modernitātes pašrefleksija (Bauman, 1987; Giddens, 1990; Rasmussen, 1990). Strādājot tieši ar mutvārdu vēstures tekstiem, vēlos uzsvērt to, kā biogrāfiskā pieeja (Denzin, 1989) un dzīvesstāsti palīdz izprast modernās sabiedrības tapšanas pieredzi, ar visām tās pārmaiņām, sasniegumiem un katastrofām. Kombinācijā ar jaunākās paaudzes pieredzi tā ir refleksija par globālās sabiedrības biogrāfiskiem izaicinājumiem. Dzīvesstāstu krājums LU Filozofijas un Socioloģijas institūtā kā lielākais Latvijas mutvārdu vēstures arhīvs reprezentē noteiktu kolektīvās atmiņas šķautni (Halbwachs, 1992). Personīgā atmiņas stāstā savijas kultūras un sociālā dimensijas (Assmann, 2010) kopumā radot nozīmīgu skatījumi uz pagātnes „pieredzes lauku” ciešā sasaistē ar tagadnes „ekspektāciju horizontu” (Koselleck, 1979), kas rada pamatu noteiktas identitātes konstruēšanai (Ricoeur, 1991). Krājums tiek nemitīgi papildināts arī ar citu Latvijā dzīvojošu tautību pieredzi (krievi, čigāni u.c.). Tā jau ir kā plaša platforma, no kuras palūkoties uz nāciju, tās stāstu un „ kolektīvo biogrāfiju”. Caur to izvērtēt mūsu tautas subjektivitāti, to ievietojot Eiropas un pasaules kontekstā. *Oral History* ir raksturīga specifiska izpētes optika un pozīcija intelektuālās refleksijas laukā (Portelli, 1998; Garda-Rozenberga, 2012).

Modernisma laiks ir raksturīgs ar pozitīvistiskās zinātnes diskursu, kas, noteiktā veidā piesavinoties valodu, hierarhizē binārās opozīcijas (piem., „tendence un unikalitāte”, „novērojums un interpretācija”, „fakts un viedoklis”). Līdz ar to diskursīvi nostiprinās dominējošā un subordinētā pozīcijas, kaut ko izceļot vai pat izslēdzot no domāšanas redzeslauka. Mutvārdu vēsture aktualizējas un leģitimējas sociālās izpētes laukā līdz ar paradigmatiskām izmaiņām intelektuālajā domā un kultūrā (Alvesson, 2002). Dažādība un partikularitāte vairs nav trūkums, ko var novērst ar stingrākām procedūrām, reducējot subjektīvismu un vispārinot, bet šī daudzveidība ir iespēja jaunai un leģitīmai interpretācijai. Mutvārdu vēstures pieeja atzīst naratīvu daudzveidību un tādējādi implicēti ved uz diskursīvo hierarhiju dekonstruēšanu. Akcentēsim mūsaprāt galvenos „subversijas” punktus.

Vēsture/atmiņa. Postmodernajā situācijā filozofijai un zinātnei ir raksturīga „defundamentācijas” tendence. Tā izpaužas, kā atteikšanās no visa eksistējošā absolūtā pamatojuma, novēršanās no visu izskaidrojošām zināšanu shēmām jeb „lielajiem naratīviem” (Liotārs, 2008), kas piedāvāja racionāli sakārtotus pasaules modeļus un universālus mērķus, tai skaitā vēsturisko civilizācijas virzību. Lielā mērā

modernā kritika parādās, kā vajadzība un iespēja izvērst to pieredzi, ko nespēj izteikt vai atstāj novārtā modernitātes institūti un struktūras (Connerton, 2009). Pagātne par vēsturi top kā publiska reprezentācija, ko veido akadēmiskie zinātnieki no savām pozīcijām organizējot skatījumu un ienesot tajā sižetu. Bet ir arī tas, ko cilvēki ir pārdzīvojuši un kā viņi atceras – tā ir privātā atmiņa. Līdz šim vēsturiskais vēstījums bija dominējošais, publiskais pāri privātajam. Taču mūsdienās izirstot identitātēm, saasinās sociālās atmiņas problemātika (Gillis, 1994).

Eksperti/volontieri. Tā nosacīti var dēvēt no iepriekšējā izrietošo opozīciju. Un caur *oral history* tiek arī dekonstruēta šī sociālā subjektivācija, ko atražo pastāvošais varas-zināšanu diskurss. Ekspertīzes „runa” nav neitrālās attiecībās ar kāda subjektīvo pieredzi, te ir noteikta „patiesību hierarhija”, runātāju subordinācija. Mūsdienās pasaule, cilvēku dzīves gājums, sociālie spēki tiek aplūkoti kā decentrēti, fragmentēti, ambivalenti un pluralizēti (Harvey, 1991). Caur dzīvesstāstiem izklāstītās biogrāfiskās pieredzes izpētes potenciāls ir jau identificētās šaubās par totalitāti, saskaņu ar kādu vispārēju modeli. Parasti zinātnē priekšroka tiek dota skaidrojumam, un tajā piedalās viena apziņa, viens subjekts. Taču ir vajadzīga arī saprašana, un tur iesaistās divas apziņas, divi subjekti, kas veido dialogiskas attiecības (Bakhtin, 1986). Dzīvesstāsts tiecas uz sapratni, iesaista neprofesionālus un paver izteikšanās lauku ne tikai autoritātēm, uzvarētājiem un ar varu apveltītajiem, bet arī nehegemoniskiem slāņiem un vēsturiski perifērām grupām jeb „citādībām” (Thompson, 2000).

Mutvārdu vēstures pētniecības iespējas slēpjas tās kritiskajā potenciālā un jaunu diskursu veidošanā un pieļaušanā. Tādējādi tā ir refleksīvās jeb „augstās modernitātes” (Giddens, 1990) atbalss humanitārajās un sociālajās zinātnēs, atbilde uz klasiskās modernitātes trūkumiem.

Literatūra

Alvesson, Mats (2002). *Postmodernism and Social Research*. Milton Keynes: Open University Press.

Assmann, Aleida (2010). *Re-framing Memory. Between Individual and Collective Forms of Constructing the Past*. In: *Performing the Past: Memory, History and Identity in Modern Europe*, ed. Tilmans K., Vree F. van, Winter J. Amsterdam University Press, pp. 35-50.

Bakhtin, Michael (1986). *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin, TX: University of Texas Press.

Bauman, Zygmunt (1987). *Legislators and Interpreters: Modernity, Post-modernity and Intellectuals*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Connerton, Paul (2009). *How modernity forgets*. Cambridge: Cambridge University Press.

Denzin, Norman. K. (1989). *Interpretive Biography. Qualitative Research Methods, Series 7*, Sage.

Garda-Rozenberga, Ieva (zin. red.) (2012). *Dzīvesstāsts un pašapziņa: mutvārdu vēsture Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācija "Dzīvesstāsts"

Giddens, Anthony (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press

Gillis, John (1994). *Memory and Identity: The History of a Relationship*. In: *Commemorations: The Politics of National Identity*, ed. J. Gillis. New Jersey: Princeton University Press.

Halbwachs Maurice (1992). *On Collective Memory*. Ed. and trans. Lewis A. Coser. Chicago: University of Chicago Press.

Harvey, David (1991). *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.

Koselleck, Reinhart (1979/1985) *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. Cambridge, MA & London: The MIT Press.

Liotārs, Žans F. (2008) *Postmodernais stāvoklis. Pārskats par zināšanām. Laikmetīgās mākslas centrs*.

Portelli, Alessandro (1998) *Oral History as Genre*. In: *Narrative and Genre*, ed. By M. Chamberlain and P. Thompson. London: Routledge.

Rasmussen, David M. (1990) *Reading Habermas*. London: Blackwell

Ricoeur, Paul (1991). *Narrative Identity*. *Philosophy Today*, 35:1, Spring, pp.73–81.

Thompson, Paul (2000). *The Voice of the Past*. Oxford: Oxford University Press.

D.Bormane (LU FSI)

Domāšanas ainava un prakse. Vai dzīvesstāsts/vēstījums kam lieti der?

Nereti skatījumu uz kādu jautājumu virza konteksti. Minēšu divus no tiem. Pirmais: ir ieskats, ka Latvijas sabiedrībā kopumā, lai cilvēki saprastu kādu humānas iedabas lietu, procesu, norisi, ir jābūt klātesošam stāstam. Tēlaini izsakoties, ir vajadzīgs stāsts kā "infrastruktūra" domājuma lobēšanai; tad procesam pieslēdzas *dzirdīgs prāts* kā domāšanas un mākas klausīties sajūguma rits. Otrais: sociālā fona nozīmē konstatējams tiešas demokrātijas "tehnikas" lietojums, lai sabiedrībā ievadītu, ieviestu, attīstītu, kultivētu nedemokrātiskas lietas.

Atsaucoties uz pirmo kontekstu, atgādinu ideju par cilvēka dzīves vēstījumu jeb dzīvesstāstu, kas pauž ko tādu, kas raksturīgs un pat pienākas katram cilvēkam kā neatkārtojamam indivīdam, un dara to tā, ka cilvēki netiek nodalīti cits no cita, bet tieši pretēji. Runa ir par dzīvesstāsta/vēstījuma mobilizējošo potenciālu *domāšanas ainavā*, atsaucoties uz dažādiem „domāšanas veidiem”. Cilvēka kā sava dzīvesstāsta autora runātais ne tik daudz ataino pagātņi, bet rāda - kā viņš tagad domā. Atļaušos teikt, ka dzīvesstāsts/vēstījums vispār nav nekas daudz vairāk kā (tikai) domāšanas „fakts” un prakse, dažam - arī domāt prieks. Proti, tas kā viņš/a runā, apjēgsmes plašums, garīgās satversmes tips un kāpēc runā - cik runātais ir vai nav svarīgi pašam, un ko viņš/a domā par citu cilvēku interesi attiecībā par viņa/as stāstījumu. Naratīvs pieprasa domāšanu. Jautājums: kāds ir konkrētais cilvēks, kad domā un kļūst par vēstījuma autoru komunikācijā ar sabiedrību *naratīvās identitātes* nozīmē, kad būtisks kļūst konkrēta cilvēka pagātnes statuss un dokumentalitāte. Dzīvesstāsta dokumentalitāte kā personīgi pārdzīvotais (līdzīgi varētu teikt par mākslu), kad tā autors kļūst vārda praktiķis. (*Vārda darītāju* un arī *vārda klausītāju* tēma, līdzdomāšana) Pie tam dzīvesstāsta autors runā sabiedrībā jau vairāk vai mazāk sagatavotā vidē (sagatavotu vērtību telpa un pat vēsturiskās atmiņas juridiskie likumi).

Paturot prātā tēzi: *Tu vari atgriezties tikai pie tā, kas Ir*, un konstatējot Latvijas sabiedrībā kopumā izteikti zemo sociālo prasīgumu, atsaucos uz divām kvalitātēm. Proti, uztveri un novērtējumu dzīvesstāsta kā „domāšanas metodes” pamatos: *doma ka* un *doma par*. Dzīvesstāsta referentums (un *memoryscape*) neparedz būt ārpus varas un brīvības, uzrādot cilvēka uztveres varu un novērtējuma brīvību. Runa ne tuvu nav tikai par dzīvesstāstā rodamo tematiku, sižetu, fabulu, vēsturisko problemātiku jeb „likteņu” un to stāstītāju grupēšanu pēc viena vai otra kritērija vai dzīvesstāsta saprašānu kā „faktu” – informācijas kopumu, jo tas nozīmētu ierobežot intelektuālo spēju un neveidotu zināšanas caur/ar dzīvesstāstu jeb vēstījumu kā pētniecības resursu (ne vien par dzīves saturu, bet jēgu). Zināt un saprast nav viens un tas pats.

Cilvēka un viņa esības apstākļu saistē dzīvesstāsts iegūst savu iekšējo blīvumu emocionālo vērtību - „klātesamību”. Šajā paradigmā formulējams arī jautājums par cilvēka attiecībām ar apstākļiem un atkarīgumu (kā viņš/a ir it kā „pāri” apstākļiem, radošā pieeja tiem etc.).

Literatūra

E.G. Mishler (1979). Meaning in context: Is there any other kind? No: Harvard Educational Review, 49, pp. 1-19.

Paul Ricoeur (1988). Time and Narration, vol. 3. Chicago: University of Chicago Press.

D. Silverman (1993). Interpreting qualitative data: Methods for analyzing talk, text, and interaction. London: Sage.

Dagmāra Beitnere-Le Galla (LU FSI)

Vērtības pārvērtējot: Alēna Finkelkrauta darbā *Slimā identitāte*

Globalizācijas procesi aktualizē jautājumu par identitāti mainīgajā pasaulē arī vecās Eiropas demokrātijas zemēs. 2011. gadā Lielbritānijā Džonata Beitsa (J. Bate) redakcijā iznāca grāmata - *The Public Values of the Humanities*, kuru var tulkot arī kā humanitāro zināšanu sabiedriskā vērtība. Izdevumā apkopoti daudzu autoru raksti par humanitāro zināšanu nozīmi un skarti angļu sabiedrībai svarīgi jautājumi - ko šodien iespējams iemācīties no pagātnes, kādas vērtības aktualizē vēstures stāsti, kā mainās nacionālā ainava, arhitektūra, māksla, ikdienas kultūra un valoda. Dž. Beitsa grāmatas autori meklē atbildes uz jautājumu, kā saglabāt 'britishness' strauji mainīgajā pasaulē. Kultūras objekti nespēj paši sevi tulkot, tas ir humanitāro zinātņu pārstāvju uzdevums – interpretēt, skaidrot un atgādināt sabiedrības pastāvēšanas svarīgākos aspektus, lai pretotos *homo oeconomicus* dominēšanai modernajās sabiedrībās (Brown, W., 2015). 2013. gadā ar kritisku identitātes diskursu iznāk franču filozofa Alēna Finkelkrauta (Alain Finkelkraut) grāmata *Identité malheureuse* ('Slimā identitāte'). Nosaukumā ietverta diagnoze kā medicīniska indikācija, ka nevesela pašizpratne ('francitude'- franču val., 'Frenchness'- angļiski) ir indikācija nedrošībai un iespējams arī draudiem. Ja līdz šim franču filozofu universālisma idejas ir kalpojušas par iespaidīgu modernās Eiropas garīgo pamatu, tad šodien arvien uzstājīgāk dzirdamas sarunas par eiropisma krīzi, ko kaut kādā ziņā sasaista ar filozofiskā universālisma neatbilstību mūsdienu sabiedrības situācijai. Kā norāda amerikāņu vēsturniece Dž. W. Skota (Joan Wallach Scott), ka apšaubīt tās nozīmēja uzbrukt lielākajam dārgumam. Sociologs Zigmunds Baumans norāda, ka Brīvība, Brālība un Vienlīdzība mūsdienās transformējusies par Brīvību, Citādību un Toleranci, ka jau ir notikušas atkāpes no franču universālisma.

Vērtības var dalīt ar kādu, kurš tās akceptē, un nevis atdodot tās citiem ļaunprātīgai izmantošanai. Viņš uzsver, ka nācijas identitāte ir 'vienlīdzības bērns', jo par nācijas identitāti tās piederīgie spēj vienoties un būt identi pamatizpratnei, kas viņus vieno. Modernā sabiedrībā tas kļūst arvien grūtāk realizējams, ja mūsdienu procesi ierauj ideju karuselī, kurā apšaubā nacionālo identitāti, vai tā maz vajadzīga globālā pasaulē, kur katram ir iespēja sevi definēt kā pasaules pilsoni un dod iespējas labi justies jebkurā vietā pasaulē. Piemirstot, ka tādā pasaulē cilvēks faktiski ir tikai brīvā tirgus objekts, kuram vēlams, lai nebūtu emocionālas piesaistes un to līdz arī atbildība.

Lielbritānija un Francija ir zemes ar impērijas pagātni, un impērijā, kurās, kā zināms, nav nacionālo sentimentu, kādu to apzinās nelielas nacionālas valstis. A. Finkelkrauts raksta, ka imigrantu ierašanās lielā skaitā līdzī nes kopdzīves krīzi. Viņš

raksta: Eiropa ir pret nihilismu, un vienmēr vēlas, lai visi būtu vienlīdzīgi, citējot 17. gs. bīskapu *Bossuet* “debesis smejas, kad cilvēki vēlas uzvarēt ļaunumu pasaulē”. A. Finkelkrauts atgādina strukturālisma pārstāvja K. Levi Strosa atteikšanos no savās idejām - 2005. gadā Levi-Strauss teica runu UNESCO gadadienā un vairāk vai mazāk atkārtoja to pašu, ko teica 1971. gadā (un bija savā ziņā pretēji tam, ko teica pirms 20 gadiem): ka demogrāfiskais sprādziens ir katastrofa, ka tas noved pie kultūras daudzveidību izzušanas un ka lai saglabātu šo dažādību, ir nepieciešami ierobežot tautas apmaiņu un jācenšas saglabāt to attālumā vienai no otra. Levi-Strauss atzīmē, ka “eksistē tomēr korelācija starp lokālo ģenētiku (*genetique patrimoine*) un intelektuālo paradumu., ka lielākās vai mazākās grupās pastāv hierarhija (viena no grupām ir arī rase). Kādai grupai ir pašai savas vērtības, kuras nevar uzspiest citiem (A.F., cit. pēc:131). Ievērojot distanci, kultūras spēš saglabāt savu unikālo raksturu, tā novēršot nivelēšanos.

Franču universalisms aicināja likvidēt nevienlīdzību (*Egalite`*), bet šodien arvien biežāk jāatzīst, ka hierarhija pastāv, tāpat kā ekonomismā nevienlīdzība palielinās – bagātie paliek bagātāki, nabagi nabadzīgāki (Wendy Brown, *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*, 2015). A. Finkelkrauts raksta, ka demokrātija atgādina vecākus, kuri ir iedevuši bērniem brīvību un vienlaikus zaudējuši modrību par notikumiem (zaudēti ir arī respekts un hierarhija). Valdības politiski nespēj risināt demogrāfijas jautājumus, un Eiropā, ne tikai Francijā, nacionālā identitāte zaudēs savas aprises. Viņš uzsver, ka nav palicis daudz laika, lai rastu jaunas idejas demokrātijas praktiskai aizsardzībai.

4. tēma

Globalizācija un migrācija: “jaunās Eiropas” modeļi

Aleksandrs Aleksandrovs (LU FSI)

Migrācijas procesu izpētes kontinuitātes metodoloģiskie aspekti: kvantitatīvu datu arhīvu pārvaldība un tālākizmantošana

Metodoloģijas izstrāde Latvijas emigrantu pētījuma otrā viļņa īstenošanai. ESF līdzfinansētā projekta «Latvijas emigrantu kopienas» (turpmāk — LEK) ietvaros izveidotā unikālā respondentu kontaktu bāze ir pamats Latvijas diasporas turpmākai izpētei. Kontakta bāzes uzturēšanā jāņem vērā vairāki aspekti. Pirmkārt, privāto datu aizsardzība saskaņā ar spēkā esošo nacionālo un ES līmeņa regulējumu (pamatā Eiropas Parlamenta un Padomes regula (ES) 2016/679), kas izpaužas gan kā organizācijas līmeņa stratēģijas izstrāde, gan publiskas komunikācijas elementu formulēšana (piem., respondentu informēšanai un piekrišanas iegūšanai), gan līgumattiecību ar trešajām personām nosacījumu iezīmēšana.

2016. gadā tika īstenotas aktivitātes, kuru ietvaros kļuva iespējams objektīvi novērtēt LEK respondentu datu bāzes efektivitāti (respondences līmeni) Eiropā dzīvojošu respondentu izlases kopā. No LEK respondentu datu bāzes tika atlasīti kontakti un uzrunāti 5876 pirmā viļņa respondenti, kā rezultātā saņemtas 1623 anketas. Iegūtie rezultāti ļauj prognozēt nākotnes respondences līmeni emigrantu otrā viļņa aptaujā un savlaicīgi plānot rekrutācijas pasākumus.

LEK projekta ietvaros iegūto datu arhīva sagatavošana publicēšanai pēc projekta padomes noteiktā embargo perioda beigām. LEK projekts jau tā īstenošanas aktīvajā periodā piesaistīja ārkārtīgi lielu sabiedrības uzmanību, tajā skaitā no akadēmiskās vides pārstāvju puses — pētnieku grupa saņēma vairākus datu pieprasījumus. Pētījumos iegūto datu tālākizmantošanas veicināšana ir vērsta uz zinātniskas vides attīstību un pētniecības integrāciju ar mācību procesu. Jautājums tika aktualizēts arī nozares profesionālās organizācijas — Latvijas sociologu asociācijas — un citu diskusiju ietvaros. Taču šādas iespējas nodrošināšanai nepieciešama pārdomāta stratēģija un sistemātiska pieeja, kas balstās uz caurspīdīguma, vienlīdzīgas attieksmes un ētiskuma principu ievērošanu. Tādejādi, FSI darba grupas ietvaros tiek izstrādāta zinātniskiem standartiem atbilstoša dokumentācija, kas tajā skaitā iekļauj: konfidencialitātes un ētikas principu ievērošanas apliecinājumus, kodu grāmatas, metodoloģijas kopsavilkumus.

Aktivitātes sabiedrības iesaistes un uzmanības uzturēšanai. Pēc projekta LEK noslēguma FSI turpina uzturēt un atjaunināt populārzinātnisku interneta vietni migracija.lv. 2016. gadā publicēšanai vietnē tika izredīģēti vairāki iepriekš plašai publikai nepieejami LEK projekta ietvaros tapušie pētnieku raksti. Vietnes uzturēšana

ir viens no Latvijas emigrantu kopienu aptaujas otrā viļņa potenciālo respondentu piesaistes nozīmīgākajiem kanāliem.

Inta Mieriņa (LU FSI)

Diasporas līdzdalība un to ietekmējošie faktori

Daudzos vēsturiskos laika posmos un dažādās pasaules vietās ārpus izcelsmes valsts dzīvojošie (diaspora) ir sevi pierādījuši kā nozīmīgu politisku spēku. Diaspora ir ietekmējusi gan mītnes zemes politiku attiecībā uz ekonomiskiem, kultūras un politikas jautājumiem, kas skar viņus pašus (piem., melnādainie aktīvisti Parīzē 20. gadsimta 60. gados; Sans-Papiers «nelegālo» imigrantu kustība Francijā 1990. gados; turku minoritātes mobilizācija saistībā ar dubulpilsonību Vācijā), gan radījusi spiedienu uz situācijas attīstību savā izcelsmes valstī (piem., Āzijas un Āfrikas studentu kustība 60. gados Vācijā; Turcijas kurdi Eiropā) (skat. Pojman 2008). Šāda prakse nav sveša arī Latvijas diasporai: Padomju Savienības gados trimdas latvieši aktīvi iesaistījās dažādās kolektīvās demonstrācijās un individuālās aktivitātēs, lai atgādinātu par viņu dzimtenes okupāciju.

Teorētiskajā literatūrā šobrīd vērojama paradigmas maiņa. Ja vēl pirms dažiem gadu desmitiem imigranti pamatā tika uzskatīti par **viesstrādniekiem**, kuri drīz brauks «mājās» (Martinello 2006), mūsdienās pētījumi liecina, ka daudzi no imigrantiem – gan bēgļiem no kara un konfliktu plosītām valstīm, gan tiem, kuri izceļojuši Eiropas brīvās darbaspēka kustības pavērtu iespēju ietvaros – paliks valstī uz ilgstošu laiku vai pat pavisam. Arī Latvijas izceļotāji šeit nav izņēmums – lielākā daļa neplāno vismaz tuvāko piecu gadu laikā atgriezties Latvijā (Šūpule & Kļave 2015). Rezultātā arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta imigrantu iesaistīšanai mītnes valsts politiskajā un sabiedriskajā dzīvē.

Pētījumi liecina, ka diasporas sociālais un politiskais aktīvisms parasti atpaliek no citiem mītnes zemes iedzīvotājiem (Mieriņa 2016, Just & Anderson 2012; Sandovici & Listerhaugh 2010; Aleksynska 2010; Eggert & Giugni 2010; Rooj 2012), taču metodologisku ierobežojumu dēļ (trūkst salīdzināmu datu) pašreizējie pētījumi neļauj precīzi noteikt, cik lielā mērā atšķirības aktīvismā skaidrojamas ar pašu migrācijas faktu. Līdz šim nav bijuši pētījumi, kas analizētu tieši migrācijas ietekmi uz social un politisko līdzdalību emigrant vidū.

Literatūrā minēti dažādi iespējamie iemesli diasporas salīdzinoši vājākai iesaistei politiskajā dzīvē. Imigrantu līdzdalību var kavēt sociālā izolētība un vājāki sociālie tīkli, kas kalpo kā mobilizējošs spēks un nodrošina līdzdalībai nepieciešamo informāciju un resursus (Bilodeau 2008; Klandermans & van den Toorn 2008; Diani & McAdam 2003; Kitts 2000; Albarracin & Valeva 2011). Turklāt imigranti bieži vien jūtas mazāk piesaistīti jaunajai kopienai un neidentificējas ar jaunās mītnes zemes iedzīvotājiem tādā pašā mērā kā vietējie (Goette et al. 2006; Simpson 2006; Yamagishi & Mifune 2008; Klandermans and van den Toorn 2008).

Cilvēkiem, kas ir sociāli labi satīkloti, vairāk rūp viņu kopiena un tās politiskie jautājumi, tādēļ ir lielāka iespēja, ka tie piedalīsies politiskajā dzīvē (Sandovici & Listhaugh 2010: 75).

Daudzi diasporas pārstāvji nav konkrētās valsts pilsoņi, un arī tas var ierobežot līdzdalības iespējas, pie tam pētījumi liecina, ka pilsonības trūkums negatīvi ietekmē arī citas līdzdalības formas, ne tikai balsošanu (Just & Anderson 2012). Lielākā daļa Latvijas diasporas pārstāvju dzīvo Eiropas Savienības (ES) valstīs un bauda ES pilsoņu privilēģijas, tādēļ mītnes zemes pilsonību pieņem reti. Papildus, līdzdalību var kavēt arī tas, ja par dzīvi konkrētajā mītnes zemē domā kā par pārejošu posmu.

Līdzdalību var kavēt nepietiekošas mītnes zemes valodas zināšanas (Eggert & Giugni 2010; Michalikova 2013; Stoll & Wong 2007). Tāpat imigrantiem var nebūt pietiekošas izpratnes par politiskajiem jautājumiem viņu jaunajā mītnes zemē vai kanāliem, kā panākt pārmaiņas un kā ietekmēt politiskos procesus (Waldinger & Soehl 2013; Bowers 2004).

Nemot vērā, ka politika bieži vien ir iesakņota konkrētā teritorijā, pārcelšanās uz citu valsti izraisa politisko atsvešinātību: tā mazina informētību par izcelsmes valsts politiskajiem notikumiem un vājina saites ar izcelsmes valsts politiskajām institūcijām (Waldinger & Soehl 2013: 445)

Tajā pašā laikā līdz šim veiktajos pētījumos atrodami arī argumenti par apstākļiem, kas var veicināt imigrantu līdzdalību. Piemēram, priekšstats par diskrimināciju var motivēt diasporas pārstāvjus iesaistīties protesta aktivitātēs (Spaiser 2012; Klandermans & van den Toorn 2008; Albarracin & Valeva 2011; Just & Anderson 2012). Arī relatīvā deprivācija (priekšstats par netaisnu, sliktāku imigrantu stāvokli salīdzinājumā ar vietējiem) var novest pie diasporas aktivizēšanās (Klandermans & van den Toorn 2008).

Politisko līdzdalību var veicināt migrācijas fakta izraisītā intensīvāka identificēšanās ar savu etnisko grupu (Sandovici & Listhaugh 2010). Papildus, vājāks pieejamais atbalsts no ģimenes un draugiem var pamudināt cilvēkus aktīvāk iesaistīties sabiedriskajā un politiskajā dzīvē pragmatisku iemeslu dēļ (Alesina & Guiliano). Šādā ziņā ļoti nozīmīga instrumentāla loma ir diasporas organizācijām (Barreto & Munoz 2003).

Jo vairāk zinātniekiem trūkst uzticamas informācijas par to, kā integrāciju, un jo īpaši sociāli-kulturālo integrāciju, ietekmē dažādi makro-kontekstuāli faktori, tostarp dažādu valstu integrācijas politika. Integrācijas politika mēdz būt ļoti atšķirīga (Pennix 2005; Koopmans 2010; Bijl & Verweij 2012; Wright & Bloemgaard 2010; Ersanilli & Koopmans 2011), un ir rezultējusies asās diskusijās par to, vai labāk strādā multikulturālism vai asimilācijas pieeja (Wright & Bloemgaard 2010), taču metodologisku ierobežojumu dēļ, empīrisku datu par dažādu programmu un politikas efektivitāti trūkst (Koopmans 2010; 2013; Wright & Bloemgaard 2010; Ersanilli & Koopmans 2011; Alba et al. 2012).

Eiropas Pakalpojumu tīkla (European Services Network) un Migrācijas Politikas grupas (Migration Policy Group's) konceptuālais ietvars norāda uz trim faktoru grupām, kas ietekmē sociālās integrācijas iznākumu: i) imigrantu personīgās īpašības, ii) kopējais konteksts valstī un iii) migrācijas un integrācijas politika. Pašus iznākumus parasti mēra, izmantojot Zaragoza indikatorus sekojošās jomās: nodarbinātība, izglītība, sociālā iekļaušana un aktīva pilsoniskā iesaiste, dažkārt pievienojot kategoriju Pretimnākoša sabiedrība (Huddleston et al. 2013).

Līdzšinējo pētījumu būtisks trūkums ir tas, ka tie tipiski iekļauj tikai dažas valstis (Koopmans 2010). Kvantitatīvi pētījumi parasti aplūko vai nu individuāla līmeņa vai kontekstuāla līmeņa ietekmējošos mainīgos atsevišķi (e.g., Huddleston et al. 2013). Pētījumi, kas koncentrējas tikai uz individuāliem faktoriem nespēj izskaidrot atšķirības starp valstīm, kamēr pētījumi, kas koncentrējas tikai uz kontekstuāliem faktoriem cieš no kompozīcijas efekta (Lubbers et al. 2002), t.i., atšķirības starp valstīm var rasties tikai no tā, ka dažādas imigrantu grupas izvēlas dažādas valstis. Uzmantojot datus par emigrantiem dažādās valstīs un izmantojot analīzei daudzlīmeņu analīzes metodes, ļauj atrisināt šo problēmu (Lubbers et al. 2002; Arzheimer & Carter 2006; Arzheimer 2009). Tieši šādi unikāli dati ievākti 2014. gadā LU FSI veiktajā pētījumā «Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika».

Pie Latvijas migrantu integrācijas un līdzdalības tēmas I.Mieriņa uzsāka strādāt jau 2016. gadā, un turpinās šo tēmu attīstīt to arī turpmāk.

Atsauces:

Alba, R., Reitz, J.G., Simon, P. (2012). National Conceptions of Assimilation, integration, and Cohesion. In: Crul, M., Mollenkopf, J. (eds.). *The Changing Face of World Cities*. New York: Russell Sage Foundation, pp. 44-61. Albaracin, J. and Valeva, A., (2011). Political participation and social capital among Mexicans and Mexican Americans in Central Illinois. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 33(4), pp.507-523.

Aleksynska, M., (2011). Civic participation of immigrants in Europe: Assimilation, origin, and destination country effects. *European Journal of Political Economy*, 27(3), pp.566-585.

Alesina, Alberto, and Paola Giuliano. Family ties and political participation. *Journal of the European Economic Association* 9.5 (2011): 817-839.

Arzheimer, K. (2009). Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Western Europe, 1980–2002. *American Journal of Political Science*, 53 (2): 259–275.

Arzheimer, K., Carter, E. (2006). Political Opportunity Structures and Right-Wing Extremist Party Success. *European Journal of Political Research*, 45: 419–443.

Barreto, M.A. and Muñoz, J.A., (2003). Reexamining the “politics of in-between”: Political participation among Mexican immigrants in the United States. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 25(4), pp.427-447.

Bijl, R., Verweij, A. (2012). *Measuring and monitoring immigrant integration in Europe Integration policies and monitoring efforts in 17 European countries*. Hague: The Netherlands Institute for Social Research.

Bilodeau, A., (2008). Immigrants’ voice through protest politics in Canada and Australia: assessing the impact of pre-migration political repression. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(6), pp.975-1002.

Bowers, J., (2004). Does moving disrupt campaign activity? *Political Psychology*, 25(4), pp.525-543.

Diani, M., McAdam, D., (2003). *Social movements and networks: Relational approaches to collective action*. Oxford University Press.

Eggert, N. and Giugni, M., (2010). Does associational involvement spur political integration? Political interest and participation of three immigrant groups in Zurich. *Swiss Political Science Review*, 16(2), pp.175-210.

Ersanilli, E., Koopmans, R. (2011). Do immigrant integration policies matter? A three-country comparison among Turkish immigrants. *West European Politics*, 34(2): 208–234.

Goette, L., Huffman, D. Meier, S., (2006). The impact of group membership on cooperation and norm enforcement: Evidence using random assignment to real social groups.

Huddleston, T., Niessen, J., Tjaden, J. D. (2013). *Using EU Indicators of Immigrant Integration*. Brussels: European Commission.

Just, A. and Anderson, C.J., (2012). Immigrants, citizenship and political action in Europe. *British Journal of Political Science*, 42(03), pp.481-509.

Kitts, J., (2000). Mobilizing in black boxes: Social networks and participation in social movement organizations. *Mobilization: An international quarterly*, 5(2), pp.241-257.

Klandermans, B., Van der Toorn, J., Van Stekelenburg, J., (2008). Embeddedness and identity: How immigrants turn grievances into action. *American Sociological Review*, 73(6), pp.992-1012.

Kļave, E., Šūpule, I. (2015). Reemigrācijas procesa analīze: politika un prakse. In: I. Mieriņa (ed.). *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora/ Rīga: LU Filozofijas un Socioloģijas institūts*

Koopmans, R. (2010). Trade-offs between equality and difference. Immigrant integration, multiculturalism and the welfare state in cross-national perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(1): 1–26

Koopmans, R. (2013). Multiculturalism and Immigration: A Contested Field in Cross-National Comparison. *Annual Review of Sociology*, 39(8): 147–169

Lubbers, M., Gijsberts, M., Sheepers, P. (2002). Extreme Right-wing Voting in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 41: 345–378

Martiniello, M. (2006). Towards a coherent approach to immigrant integration policy (ies) in the European Union. *Migration and European Integration: The Dynamics of Inclusion and Exclusion*, by Robert Miles and Dietrich Thränhardt Publishers, pp.48-49.

Mieriņa, I. (2016). Are emigrants less pro-social in their new communities than they used to be at home? Prezentācija CSDE seminārā Vašingtonas universitātē. Pieejams: <http://migracija.lv/post/138393444913/fulbrigh-stipendiate-mierina-vasingtonas-universitate>

Michalikova, N. (2013). Adaptation experience of post-1991 Eastern European immigrants in the United States.

Penninx, R. (2005). Integration of migrants: economic, social, cultural and political dimensions. In: Macura, M. MacDonald, A.L., Haug, W. (eds). *The New Demographic Regime: Population Challenges and Policy Responses*. Geneva, New York: United Nations.

Pojman, W (2008). *Migration and Activism in Europe since 1945*. NY: Palgrave MacMillan.

Rooy, J (2010) Patterns of Immigrant Political Participation: Explaining Differences in Types of Political Participation between Immigrants and the Majority Population in Western Europe. *European Sociological Review*.

Sandovici, M.E., Listhaug, O., (2010). Ethnic and linguistic minorities and political participation in Europe. *International Journal of Comparative Sociology*, 51(1-2), pp.111-136.

Simpson, B., (2006). Social identity and cooperation in social dilemmas. *Rationality and society*, 18(4), pp.443-470.

Spaiser, V., (2012). Empowerment or democratic divide? Internet-based political participation of young immigrants and young natives in Germany. *Information polity*, 17(2), pp.115-127.

Stoll, M.A. and Wong, J.S., (2007). Immigration and Civic Participation in a Multiracial and Multiethnic Context¹. *International Migration Review*, 41(4), pp.880-908.

Yamagishi, T. and Mifune, N., (2008). Does shared group membership promote altruism? Fear, greed, and reputation. *Rationality and Society*, 20(1), pp.5-30.

Waldinger, R. and Soehl, T., (2013). The bounded polity: The limits to Mexican emigrant political participation. *Social forces*, p.sot048.

Wright, M., & Bloemraad, I. (2012). Is there a trade-off between multiculturalism and socio-political integration? Policy regimes and immigrant incorporation in comparative perspective. *Perspectives on Politics*, 10 (01), 77-95.

Inese Šūpule (LU FSI)

Emigrācijas procesu izpēte: valodu konkurence, karjeras migrācija un laulību migrācija

1. Smadzeņu aizplūde vai smadzeņu cirkulācija? Viena no problēmām, kas vērojama migrācijas procesos starp ES valstīm (ES iekšējā migrācija), kuru raksturo jauno ES dalībvalstu darba spēka aizplūšana uz vecajām ES dalībvalstīm, ir saistīta ar augsti kvalificētu speciālistu, kā arī studentu aizbraukšanu un apmešanos uz dzīvi attīstītākajos ES reģionos. Pētnieki, kas pievērsušies šo migrācijas procesu analīzei, norāda, ka šiem migrācijas procesiem ir raksturīgas jaunas pazīmes (Glorius, Grabowska-Lusinska, Kuvik 2013), un ir pamats runāt par jaunu „migrācijas režīmu”, ko literatūrā apzīmē kā „likvīdo jeb plūdeno migrāciju” („liquid migration”, skat. Engbersen & Snel 2013). Likvīdo migrāciju raksturo šādas pazīmes: (1) atrašanās ārzemēs relatīvais īslaicīgums un šurpu-turpu migrācija; (2) migrācijas procesa “ierobežotā redzamība” (migrācija bieži vien netiek oficiāli reģistrēta, deklarētā dzīves vieta saglabājas izcelsmes valstī, to atvieglo arī dubulpilsonības iespējas); (3) tā lielākoties ir darba migrācija; (4) tā ir legāla migrācija, ko paredz personu brīvas pārvietošanās ES iespējas; (5) to ir grūti prognozēt, jo tā elastīgi pielāgojas dažādu valstu/ reģionu darba tirgus pieprasījumam; (6) tā ir lielākoties individuālistiska (aizvien samazinās paplašinātās ģimenes saišu nozīme emigrantu vidū).

Latvijā augsti kvalificētu speciālistu migrācija ir maz pētīts fenomens. Šai tēmai savos rakstos ir pieskāries prof. Mihails Hazans (Hazans 2015), bet tā ir tēma, kuru ir būtiski pētīt padziļināti, lai atbildētu uz jautājumu, vai Latvijas gadījumā mēs varam runāt par smadzeņu *aizplūdi*, smadzeņu *iegūvi* vai smadzeņu *apmaiņu* (*brain drain, brain gain, brain exchange*).

2. Migrācijas ēnas puses: cilvēku tirdzniecība fiktīvo laulību nolūkā kā migrācijas procesu blakusefekts. Fiktīvas laulības ir parādība, kas var izpausties daudzos un dažādos veidos, un ne visi fiktīvo laulību gadījumi ir saistīti ar cilvēku tirdzniecību un ir krimināli sodāmi vai uzskatāmi par noziegumu. Latvijā par krimināli sodāmu fiktīvās laulības gadījumu uzskata laulību slēgšanu, nevis ar mērķi veidot ģimeni, bet gan ar mērķi nodrošināt kādam iespēju likumīgi iegūt tiesības uzturēties Latvijas Republikā, citā Eiropas Savienības dalībvalstī, Eiropas Ekonomikas zonas valstī vai Šveices Konfederācijā. Vienlaikus Latvija ar šādu normatīvo regulējumu izceļas daudzu citu ES valstu vidū, jo lielākajā daļā citu valstu nav šāda regulējuma. Iemesls, kādēļ Latvijas Krimināllikumā, sākot no 2013. gada 1. aprīļa, ir paredzēta atbildība par ļaunprātīgu personas nodrošināšanu ar iespēju likumīgi iegūt tiesības uzturēties Latvijas Republikā, citā Eiropas Savienības dalībvalstī, Eiropas Ekonomikas zonas valstī vai Šveices Konfederācijā (KL 2012. gada 13. decembra grozījumi. KL 285.² pants), ir tieši saistīti ar ekspluatatīvu fiktīvu laulību skaita pieaugumu, ko novēroja gan policija, gan Latvijas pārstāvniecības ārvalstīs, gan sociālo pakalpojumu sniedzēji

Latvijā. Fiktīvas laulības starp Latvijas pilsoni un trešo valstu valstspiederīgo ar mērķi nodrošināt iespēju tam likumīgi iegūt tiesības uzturēties LR vai citā ES dalībvalstī tiek lielākoties slēgtas starp Latvijas pilsoņiem un trešo valstu valstspiederīgajiem ārzemēs – Īrijā, Lielbritānijā, Kiprā, Grieķijā un citur. Statistiskā informācija par šiem gadījumiem ir ierobežota, bet vislielākais novēroto fiktīvo laulību ar Latvijas pilsoņiem īpatsvars ārvalstīs līdz šim ir bijis Īrijā. Šī iemesla dēļ tieši Latvijas pilsoņu laulībām Īrijā ir pievērsta lielāka uzmanība, un Ārlietu ministrijas Konsulārais departaments apkopo Īrijas iestāžu sniegto informāciju par Latvijas un trešo valstu pilsoņu Īrijā noslēgtajām laulībām. Visvairāk laulības tiek slēgtas ar Pakistānas, Indijas un Bangladešas pilsoņiem. Kopumā pēdējos sešos gados (2009-2014) Īrijā ir noslēgtas 1262 laulības ar trešo valstu pilsoņiem, no kurām 625 jeb 50% ir ar Pakistānas pilsoņiem, bet 177 jeb 14% ir ar Indijas pilsoņiem. Jāuzsver, ka nav pamata uzskatīt, ka visas šīs laulības ir fiktīvas laulības vai laulības, kurās sastopama ekspluatācija, bet eksperti – gan sociālās rehabilitācijas pakalpojumu cilvēku tirdzniecības upuriem sniedzēji, gan Latvijas konsulārajās pārstāvniecībās ārvalstīs strādājošie (Buša 2015) pauž bažas, ka liela daļa laulību, iespējams, tomēr ir fiktīvas no vienas vai no abām pusēm laulībā. Īpaši lielas aizdomas par fiktīvām laulībām ir tajos gadījumos, kad laulātie nedzīvo kopā un tiekas reizi gadā, lai apmeklētu migrācijas dienestus konkrētajā valstī uzturēšanās atļaujas pagarināšanai.

Pētnieciskais jautājums šajā izpētē ir: vai Latvijas gadījumā var runāt par ekspluatatīvām fiktīvām laulībām, kur Latvijas pilsoņi (lielākoties jaunas sievietes no riska ģimenēm, vientuļās mātes) tiek pakļauti dažādām ekspluatācijas formām? Vai uz ekspluatatīvo fiktīvo laulību gadījumiem Latvijā ir piemērojams Austrālijas pētnieku (Lyneham & Richards 2014) pētījumā par cilvēku tirdzniecību un laulībām Austrālijā secinātais, ka šajos cilvēku tirdzniecības gadījumos raksturīgākā ekspluatācijas forma nav ne piespiedu darbs, ne seksuālā ekspluatācija prostitūcijā, bet upura personības, patības ekspluatācija (angliski „the exploitation of the very personhood of the victim”), kas ietver dažādus aspektus, tai skaitā, upura ekspluatāciju darbā (kalpība mājās vai piespiedu darbs ārpus mājās), upura ķermeņa ekspluatāciju (seksuālo pakalpojumu sniegšana, reprodukcijas kontrole no izmantotāja puses, plašākā nozīmē kontrole pār upuru ķermeni); psiholoģiskā verdzība, brīvības zaudēšana.

3. Latviešu valoda diasporā valodu konkurences apstākļos. Turpinot darbu pie pētījumā „Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika” iegūto datu analīzes, tika veikta analīze par latviešu valodas situāciju diasporā valodu konkurences apstākļos. Pētījuma dati ļāva izdarīt šādus secinājumus:

- 1) Dzīve emigrācijā būtiski ietekmē latviešu un citu valodu zināšanas. Ja pirms aizbraukšanas no Latvijas latviešu emigrantiem vājākas ir bijušas angļu valodas un citu mītnes valstu valodu zināšanas, tad, dzīvojot emigrācijā, pakāpeniski tās uzlabojas un vienlaikus visās vecuma grupās pasliktinās latviešu valodas zināšanas. Latviešu valodas zināšanu līmeni emigrācijā būtiski

ietekmē emigrācijas ilgums – jo ilgāks ir emigrācijā pavadītais laiks, jo vājākas kļūst latviešu valodas zināšanas.

- 2) Būtiskas izmaiņas novērojamas arī valodu lietošanas praksē mājās, kurā pastāv vairāk vai mazāk brīva valodas izvēle. Pēc aizbraukšanas no Latvijas ievērojami sarūk to Latvijas emigrantu īpatsvars, kuri mājās parasti sarunājas latviešu valodā, tajā runā vairs nepilna puse no visiem Latvijas emigrantiem un nepilnas divas trešdaļas latviešu tautības emigrantu. Valodu konkurences apstākļos, ko nosaka gan mītnes valsts valodas vide, gan emigrantu sociālais tīkls, dzīvesbiedri un bērni, arvien lielāku nozīmi un plašāku lietojumu iegūst mītnes valsts valodas. Īpaši tas ir novērojams t.s. etniski un lingvistiski jauktajās ģimenēs (jauktās ģimenes biežāk sastopamas Latvijas sievietes vidū), kurās viens no partneriem ir mītnes valsts valodas nesējs. Arī ģimenēs, kurās abi partneri ir latvieši, palielinās mītnes valsts valodas lietojums, visbiežāk saskarsmē ar bērniem, kuri ievērojami straujāk asimilējas jaunajā valodas vidē.

Atsauces

Ārlietu ministrijas Konsulārais departaments (2015). Latvijas pilsoņu un trešo valstu pilsoņu Īrijā noslēgtais laulību skaits. 2009-2014.

Vija Buša (2015): *Prezentācija: Fiktīvās laulības: cilvēku tirdzniecības forma?* Latvijas vēstniecība Īrijā. Prezentēta 03.06.2015. Briselē.

Godfried Engbersen, Erik Snel (2013). Liquid migration. Dynamic and fluid patterns of post-accession migration flows. In: Birgit Glorius, Izabela Grabowska-Lusinska, Aimee Kuvik (eds). *Mobility in Transition: Migration Patterns after EU Enlargement*. pp. 21-40. IMISCOE Research Series. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Birgit Glorius, Izabela Grabowska-Lusinska, Aimee Kuvik (2013). *Mobility in Transition: Migration Patterns after EU Enlargement*. IMISCOE Research Series. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Mihails Hazans (2015). Brain drain from Latvia in the 21st century. In: I. Mierina (ed.). *Latvian emigrant communities: The diaspora of hope*. (in Latvian). Riga: Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia (2015), 85-92.

Krimināllikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.199/200(1260/1261), 08.07.1998.

Samantha Lyneham, Kelly Richards (2014): Human trafficking involving marriage and partner migration to Australia. Australian Institute of Criminology, Reports, Research and Public Policy Series, 124. Available: http://www.aic.gov.au/media_library/publications/rpp/124/rpp124.pdf. (Last viewed 30.11.2014)

Ilze Koroļeva (LU FSI)

Emigrantu piederības apziņas dimensijas un nacionālā identitāte globālā kontekstā

Ņemot vērā emigrācijas plūsmu pastiprināšanos, Latvijas diasporas piederības apziņas un identitātes teorētisko un empīrisko aspektu analīzei pēdējos gados tiek pievērsta pastiprināta uzmanība (skat. Ķešāne¹, Lulle², Bela³ u.c.).

Izpētes mērķis šajā projektā ir, balstoties uz unikāla empīriskā materiāla, ko nodrošina projekta „Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika” ietvaros veiktā ārzemēs dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo kvantitatīvā aptauja, analizēt dažādas piederības izjūtu dimensijas, skaidrojot faktorus, kas ietekmē piederības apziņas veidošanos, kā arī sekot līdzi identitātes transformācijām, izmantojot empīriskos datus no 2016. gadā veiktās aptaujas “Eiropā dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo pilsoniskā aktivitāte”⁴ un 2017. gadā plānotā emigrantu aptaujas otrā viļņa.

Pieejas raksturojums

Piederība un migrācija, līdzīgi kā nacionālisms un globalizācija sākotnēji ietver sevī šķietamu pretrunu. Piederības jēdziena operacionalizācija nacionālās identitātes un ierobežotas teritorijas kontekstā ved mūs pie tādiem jēdzieniem kā „iesakņotība, miera stāvoklis, līdzsvars, tradicionālisms”, turpretim migrācija saistīta ar „mobilitāti un postmodernitāti, globalizāciju pavadošo robežu nosacītību, nenoteiktību”. Gan piederība, gan migrācijas plūsmas mūsdienās iegūst jaunu nozīmi, kas prasa arī jaunu konceptuālo pieeju.⁵ Aizvien vairāk tiek akcentēta darbība, individuālās aktivitātes un izvēles nozīme, jo pasaule, kurā mēs dzīvojam un cilvēki, ir nemitīgi mainīga un

¹ Iveta Ķešāne. Emigrācija un identitāte. No: Pārskats par tautas attīstību 2010./2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja Red. B. Zepa, E. Kļave. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2011, 64.–70. lpp.

² Aija Lulle. Homerdefined: Latvians in Guernsey. In: Garda-Rozenberga, I., Zirnīte, M. (eds). Oral History: Migration and Local Identities. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2011, pp. 23-33.

³ Baiba Bela. Starptautiskā migrācija un nacionālā identitāte — transnacionālās piederības veidošanās. No: Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes. Red. J. Rozenvalds, A. Zobenā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 294.-315. lpp.

⁴ Inta Mierīņa, Ilze Koroļeva, Mārtiņš Kaprāns. Eiropā dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo pilsoniskā aktivitāte. Analītisks ziņojums par pētījuma rezultātiem. (Projekta Nr. 2015.LV/DP/13_MAC), Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts, 2016, 95 lpp.

⁵ Ulf Hedetoft. Discourses and Images of Belonging: Migrants between «New Racism», Liberal Nationalism and Globalization. AMID Working Paper Series, 5, 2002. Aalborg University, 2002. Pieejams: http://www.amid.dk/pub/papers/AMID_5-2002_Hedetoft.pdf

piederība ir kaut kas, ko mēs saglabājam kā sasniegtu caur aktīvu procesu. Citiem vārdiem sakot, piederību var attēlot kā trajektoriju laikā un telpā.¹

Piederības jēdziens tiek izmantots, lai pētītu attiecības starp patību (*self*) un sabiedrību vairāku aspektu dēļ: pirmkārt tas ir uz personu vērsts, otrkārt tas tiek lietots ikdienā, kur savijas formālās un neformālās sfēras, treškārt tas ļauj kompleksi skatīt patības un sabiedrības attiecības, un ceturtkārt šo attiecību dinamika ļauj fiksēt sociālas pārmaiņas.² Piederības izpēte vairāk palīdz atklāt identificēšanās procesu, ne tik daudz identitāti kā šī procesa rezultātu, bet abi šie aspekti ir cieši saistīti un ikdienas apziņā grūti nošķirami.

Ulf Hedetofts (*Ulf Hedetoft*) norāda uz četriem piederības analīzes aspektiem, uzsverot visu šo aspektu savstarpējo saistību piederības apziņas izveidē: piederības avots; piederības sajūta, ko veido sociāli — psiholoģiskās vajadzības, identificēšanās ar vietu un atmiņas; piederības konstruēšana un institucionalizācija; piederības mainīgums. Piederības jūtas nekad nav nepastarpinātas vai patiesi „tīras”, tās vienmēr izejot caur mentālu procesu, personisko un kolektīvo pieredzi, laika periodu un psiholoģiskiem „atmiņu” filtriem, katrs no kuriem veido individuālo piederības tēlu un uztveri, piešķir tām dziļumu un vērtību. Tā mijiedarbībā starp atmiņām, pieredzi, nākotnes plāniem un iespējām veidojas arī jaunas piederības formas emigrācijā.³

Gan dzīvi Latvijā, gan emigrācijā var aplūkot kā piederības veidošanās avotu. Bet šis piederības sajūtu veidošanās process ir pietiekami komplicēts, nereti iekšēji konfliktējošs. Cilvēks, kas atstājis savu dzimteni un pārcēlies uz dzīvi citā valstī, meklē jaunus piederības objektus, tam veidojas jaunas piederības jūtas kā vietām, tā sabiedrības grupām mītnes zemēm, pārvarot iekšējās pretruna starp vēlmi būt līdzīgam un piederēt citiem vienlaikus ar vēlmi palikt unikālam un atšķirīgam no pārējiem. Piederība grupai, vietai sniedz ontoloģisko drošības sajūtu un piederības konceptam lielākoties ir pozitīva konotācija⁴. Ja piederība tiek izprasta kā sajūta, kas atvieglo indivīda sadzīvošanā ar apkārtni, tad neizbēgami ne-piederību var raksturot kā apgrūtinošu, traumējošu. Neidentificēšanās ar vietu tāpat var atstāt negatīvas sekas, radot cilvēkam atsvešinātības un tukšuma sajūtu. Tā veicina tādu simptomu attīstību, kā ilgas pēc mājām, depresiju, pamestību.⁵

Piederības jūtas var būt stiprākas vai vājākas, ciešas vai mazāk ciešas, kas padara iespējamus šo jūtu intensitātes mērījumus. Šo aspektu dēļ piederības pieeju plaši izmanto socioloģiskos pētījumos, un tā tiek izmantota arī mūsu projekta ietvaros.

¹ Michel de Certeau. *The Practice of Everyday Life* (trans. Rendall S). Berkeley, CA: University of California Press, 1984. Pieejams: http://users.clas.ufl.edu/rogerbb/classes/berlin/de_20certeau.pdf

² Vanessa May. *Self, Belonging and Social Change*. *Sociology*, 45, 3, 2011, pp. 363–378, here p. 364.

³ Ulf Hedetoft. *Discourses and Images of Belonging: Migrants between «New Racism», Liberal Nationalism and Globalization*.

⁴ Vanessa May. *Self, Belonging and Social Change*.

⁵ Vanessa May, p. 373.

Dati un metodes

Identitāti raksturojošās piederības apziņas analīzei izmantoti LEK projekta ietvaros veiktās emigrantu kvantitatīvās aptaujas dati (n=14051).

Turpmākai analīzei izvēlētās metodes izriet no pārbaudei izvirzītajiem hipotētiskajiem pieņēmumiem: (1) piederības izjūtu veidošanos nosaka šādi objektīvie faktori: emigrācijā pavadītais laiks, izceļošanas laiks (emigrācijas vilnis) un izceļošanas mērķi, nodarbošanās mītnes zemē, ģimene un draugi Latvijā, sociālās saites Latvijā un ārzemēs, īpašums Latvijā; (2) piederība vienai vai citai identitātes dimensijai cieši saistīta ar šādiem subjektīvajiem faktoriem: apmierinātība ar dažādiem dzīves aspektiem, uzticēšanās un attieksme pret Latvijas un mītnes zemes institūcijām, izceļošanas iemesli.

Lai raksturotu piederības apziņas dimensijas un noskaidrotu faktoros, kas ietekmē to veidošanos, vispirms tika veikta daudzpakāpju klasteranalīze. Mūsu gadījumā tas ļauj definēt iekšēji homogēnas grupas emigrantu kopā. Analizējot klasifikācijas procedūrā iegūtā rezultējošā mainīgā (respondentu piederība noteiktai grupai) saikni ar neatkarīgajiem mainīgajiem, kurus nosaka hipotēzes, tika izmantotas korelāciju tabulas un standarta rezidiju (*residuals*) aprēķini. Trešajā solī izmantotie binārās loģistikās regresijas modeļi ļauj identificēt faktoros, kas ir būtiski piederības apziņas dimensiju veidošanā.

Analīzes rezultāti

No vairākiem klasteranalīzes rezultātiem kā optimālākais tika izvēlēts 4 klasteru modelis. Īsumā par piederības apziņas tipoloģisko grupu raksturojumu. 1. klasteris — grupa, kuras pārstāvji ir „pilnībā integrējušies mītnes zemē, vienlaikus piederīgi Latvijai”. Šajā grupā statistiski nozīmīgā līmenī dominē cilvēki, kuri visu mūžu vai ilgāku laiku dzīvojuši ārpus Latvijas (izceļojuši pirms 1991. gada vai uzreiz pēc neatkarības atgūšanas). Biežāk pārstāvētas sievietes, gados vecāki cilvēki ar augstu izglītības līmeni; latvieši un mazākumtautību pārstāvji, iztrūkst krievu tautības emigranti; mītnes zemē tos sagaidījis kāds ģimenes loceklis vai radnieks. Atbilstoši vecumam, grupā izteikts pensionāru pārsvars, no citām nodarbinātības grupā – mājsaimnieces; dominē respondenti no pārtikušām ģimenēm, pilnībā apmierināti visās dzīves jomās. Galvenie iemesli izceļošanai no Latvijas ir laulības ar ārzemnieku, izbraukšana kopā ar ģimeni vai pievienošanās ģimenei. Sociāli aktīvākā emigrantu daļa – tajā dominē cilvēki, kuri līdzdarbojas gan latviešu diasporas, gan mītnes zemes vietējās organizācijās.

2. klasteris — „mēreni adaptējušies mītnes zemē, vāji piederīgi Latvijai”. To piepilda jaunāku viļņu emigranti, kas izceļojušie no 2004. līdz 2008. gadam un ekonomiskās krīzes laikā. Grupā dominē jauni un vidēja vecuma cilvēki, respondenti ar vidēju izglītības līmeni, krievu tautības pārstāvji. Pēc nodarbošanās – vairāk algotā darbā strādājošo un pašnodarbināto. Cilvēki no pārtikušām ģimenēm, kuri visās dzīves jomās, pēc izceļošanas kļuvuši apmierinātāki. Grupu raksturo viszemākais uzticēšanās līmenis it visam, izņemot mītnes zemes valdību. Kā galvenie izceļošanas iemesli minēti (1) vēlme uzlabot dzīves kvalitāti un dzīvot valstī ar labākām sociālām

garantijām, (2) nepatika pret Latvijā notiekošajiem procesiem un politisko vidi. Galvenais izceļošanas mērķis - darbs ārzemēs. Sociāli mazaktīvākā diasporas daļa, jo grupas pārstāvji neiesaistās nevienas organizācijas darbībā vai arī, ja darbojas, tad tikai mītnes zemes vietējās organizācijās.

3. klasteris – „vāji adaptējušies mītnes zemē, vairāk piederīgi Latvijai”. Šajā grupā dominē respondenti, kuri Latviju atstājuši pēc 2011. gada. Nozīmīgā pārsvarā vīrieši, 33–44 gadu vecuma grupa ar salīdzinoši zemāku izglītības līmeni. Vairākumam Latvijā palicis kāds pašu ģimenes loceklis (dzīvesbiedrs, bērns), kas izskaidro ciešo piederības sajūtu vietai, no kuras izceļots. Pēc nodarbošanās - strādājošie vai aktīvi darba meklētāji. Pārsvarā no trūcīgākām ģimenēm un tādi, kuri kopumā nav apmierināti ar dzīvi. Tā ir emigrantu grupa, kas neuzticas nekam un nevienam. Grupā dominē cilvēki, ka izbraukuši ar mērķi strādāt. Līdzdalības aspektā izteikti pasīva grupa.

4. klasteris – „mēreni adaptējušies mītnes zemē, cieši piederīgi Latvijai”. Piederības apziņas dimensija, kas raksturīga jaunākā emigrācijas viļņa (pēc 2011. gada) izceļotājiem. Dominē gados visjaunākie respondenti, sievietes, latvieši un minoritāšu pārstāvji. Tie ir jauni cilvēki, kuri studē, mācās ārzemēs vai sievietes, kas atrodas bērnu kopšanas atvaļinājumā. Pēc pārticības līmeņa - cilvēki no materiāli mazāk nodrošinātām ģimenēm. Galveno izceļošanas iemeslu vidū nozīmīgi prevalē iespēja attīstīties un karjeras iespējas, kā arī nespēja Latvijā atrast darbu, laulības ar ārzemnieku, izbraukšana kopā ar ģimeni vai pievienošanās ģimenei. Sociāli aktīva grupa – nozīmīga daļa respondentu darbojas latviešu organizācijās.

Piederības jūtu veidošanās un transformācijas emigrācijā ir ļoti nozīmīgs izpētes priekšmets, jo piederības jūtu saglabāšanās pret izcelsmes valsti un jaunu jūtu veidošanās mītnes zemē, lielā mērā nosaka cilvēka lēmumu palikt „tur” vai atgriezties. Varbūtība, ka cilvēks neplāno atgriezties Latvijā nekad vai pieļauj atgriešanos pie noteiktiem apstākļiem, ir nozīmīgi augstāka transnacionālās identitātes grupā un to vidū, kas izjūt vāju piesaisti Latvijai, un pretēji — nozīmīgi samazināta to emigrantu daļā, kuriem spēcīga nacionālās identitātes apziņa. Protams, ar piederības izjūtu Latvijai un spēcīgu nacionālo identitāti vien nepietiks, lai cilvēki pieņemtu lēmumu par atgriešanos.

Ieva Kārkliņa (LU FSI)

Remigrācijas un diasporas politikas salīdzinājums Baltijas valstīs

Visas trīs Baltijas valstis saskaras ar nozīmīgiem izaicinājumiem demogrāfijas jomā. Lai arī vērojamas noteiktas pozitīvas tendences tautas ataudzē – pēdējos gados pieaug jaundzimušo skaits, palielinās vidējā bērnu skaita uz vienu sievieti rādītāji, uzlabojas nodarbinātības rādītāji, tomēr tuvākajā desmitgadē sagaidāmas būtiskas izmaiņas iedzīvotāju vecuma struktūrā – strauji samazināsies sieviešu fertilitātes līmenis un nozīmīgu īpatsvaru veidos gados vecākie iedzīvotāji. Pēdējo 10-15 gadu laikā no Baltijas valstīm izceļojuši un dzīvo 10-15% valstspiederīgo iedzīvotāju. Lai arī emigrācijas intensitāte pēdējos gados ir mazinājusies, diasporas apjoms turpina pieaugt. Kopš 2000.gada vien no Latvijas izbraukuši un nav atgriezušies ap 260 000 iedzīvotāju¹. Iedzīvotāju skaits katrā no Baltijas valstīm turpina samazināties un, piemēram, Latvijā 2015. gada sākumā pirmo reizi pēc 60 gadu pārtraukuma (kopš 1954. gada) iedzīvotāju skaits noslīdēja zem simboliskās 2 miljonu atzīmes. Baltijas valstu demogrāfijas situācijas attīstību prognozējuši gan Eiropas Komisijas demogrāfi, gan nacionālā līmeņa dažādu jomu eksperti. Visi aprēķini paredz iedzīvotāju skaita samazināšanos valstī tuvāko 15–35 gadu laikā².

Nenoliedzami, demogrāfiskā situācija ir viens no stūrakmeņiem valsts ilgtspējīgai attīstībai, t.sk., efektīvai nodarbinātībai, veiksmīgi funkcionējošam darba tirgum, patēriņam u.tml. Tomēr pētījumi rāda, ka Baltijas, jo īpaši Latvijas iedzīvotāji, nav ļoti atvērti imigrācijai, jo īpaši – “vizuāli atšķirīgo” imigrantu pieņemšanai³. Līdz ar to cilvēkresursu kvalitātei un kvantitātei īpaši nozīmīgi kļūst politikas instrumenti, kas izstrādāti savas valsts tautiešu atpakaļ migrācijas atbalstam un sadarbībai ar diasporu. Sākotnēji veiktā analīze rāda, ka katrā no Baltijas valstīm politikas plānotāji ir veikuši noteiktas iestrādes remigrācijas politikas plānošanā un īstenošanā.

¹ Mihails Hazans. Emigrācija no Latvijas 21.gadsimtā reģionu, pilsētu un novadu griezumā, 2016. http://www.lps.lv/uploads/docs_module/Hazans_Emigr%C4%81cija%20re%C4%A3ionu%20un%20novadu%20griezum%C4%81.pdf (sk. 03.12.2016.)

² PKC. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030. gadam, Nacionālā attīstības plāna 2014.-2020. gadam un deklarācijas par Laimdotas Straujumas vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību īstenošanas uzraudzības ziņojums, 2015. http://www.pkc.gov.lv/images/MP_zinojums/MPzin_07092015_Uzraudzibas_zinojums.pdf (sk. 01.06.2016.)

³ Inta Mieriņa. Kas ņemams vērā no pētījumiem par remigrantu vajadzībām? <http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimasNotikumi.nsf/webSNbyDate?OpenView&count=1000&restrictToCategory=16.11.2016> (sk. 03.12.2016.)

Šī **pētījuma mērķis** ir analizēt remigrācijas un sadarbības ar diasporu veicināšanai valstiski un, iespējams, municipālā līmenī plānotos un īstenotos politikas instrumentus un to ietekmi.

Pētījuma ietvaros tiks izmantotas šādas **kvalitatīvo pētījumu metodes**: (1) kabineta pētījums, detalizēti iepazīstoties ar politikas plānošanas dokumentiem, kas saistīti ar atbalstu katras Baltijas valsts tautiešu atpakaļ migrācijai un sadarbībai ar tautiešiem citās valstīs; (2) intervijas ar Baltijas valstu speciālistiem izglītības, sociālās aizsardzības un nodarbinātības jomās valsts pārvaldē (iespējams, arī pašvaldībās), kā arī nevalstiskajā sektorā, kuri ir piedalījušies, tieši vai netieši bijuši saistīti ar remigrācijas un diasporu politikas izstrādi. Plānotais ekspertu skaits 5-7 intervijas katrā no Baltijas valstīm. Interviju veikšanas veids: Latvijā – klātienes intervijas, Lietuvā un Igaunijā – intervijas tiešsaistē, izmantojot skype vai nosūtot interviju vadlīnijas ekspertiem.

Sākotnēji izvirzītie **hipotētiskie pieņēmumi/pētnieciskie jautājumi** – Baltijas valstu remigrācijas politikas mērķi ir atšķirīgi: (1) Latviskā identitātes, t.sk., valodas un kolektīvās atmiņas saglabāšana ir prioritāte Latvijas remigrācijas un sadarbības ar diasporu politikā (būtiski izvērtēt – cik lielā mērā prioritāšu izvēle saistīta ar ierobežotiem finanšu resursiem šīs politikas īstenošanai); (2) Sadarbība ar diasporu pārrobežu uzņēmējdarbības veicināšanā – prioritāte Lietuvas diasporu politikā, atpakaļmigrācijas veicināšana – sekundāra, apzinoties ekonomisko migrantu vajadzības un valsts ierobežotos resursus tās apmierināt īsā laika termiņā; (3) Igaunija – visai atšķirīga pieeja migrācijas politikā, cieša sadarbība ar Somiju, raksturīga cirkulārā migrācija. Augsti izglītoto un talantīgo piesaiste neatkarīgi no valstiskās piederības – Igaunijas migrācijas politikas mērķis.

Mārtiņš Kaprāns (LU FSI)

Latvijas valstspiederīgie Eiropā: Līdzdalības prakses un politiskā aktivitāte

Šis referāts ir balstīts uz svaigiem aptaujas datiem, kas tika iegūti 2016. gadā. Šo pētījumu realizēja Latvijas Universitātes Filozofijas un Socioloģijas institūts, un aptauja norisinājās no 2016. gada 17. jūnija līdz 18. jūlijam. Kopējais aptaujāto Eiropā dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo skaits: 2163, no tām 1978 pilnas anketas, 185 – nepilnas. Lielā respondentu atsaucība un mazais skaits nepilno anketu liecina par lielo ieinteresētību un pozitīvo attieksmi pret aptauju.

Aptaujas dati liecina, ka respondentu pilsoniskā līdzdalība vairāk ir bijusi sociāli, nevis politiski orientēta. Turklāt sociāli motivēta rīcība ir ne tikai populārāks līdzdalības veids, bet tam ir arī lielākas iespējas būt orientētam uz Latviju. Sociālo līdzdalības prakšu izvirzīšanās priekšplānā daļēji var izskaidrot ar aptaujas jautājumā ietverto references periodu – 12 mēnešiem –, kurā Latvijā nenotika nevienas vēlēšanas, tādējādi padarot līdzdalības politisko dimensiju mazāk izteiksmīgu. Visaugstāko līdzdalības pakāpi ir sasniegusi ziedošana, kas gan lielā mērā ir atkarīga no respondentu finansiālās situācijas. Ziedošanu noteiktam mērķim vai līdzcilvēku vajadzībām Latvijā salīdzinoši biežāk ir atzīmējuši Beļģijas (57,1%) un Zviedrijas (46,4%) respondenti. Tomēr, kopumā ņemot, var pamanīt zināmas atšķirības etnolingvistisko grupu starpā – latviešu tautības respondenti ir bijuši aktīvāki ziedotāji attiecībā uz Latviju nekā krievu tautības respondenti (attiecīgi 33,6% un 21,2%). Citādāka aina atklājas, ja aplūko ziedojumus mītnes zemē vai citās valstīs ārpus Latvijas, proti, šajā nacionāli neitrālākā pilsoniskās līdzdalības formā krievu respondenti proporcionāli ir bijuši aktīvāki nekā latvieši (attiecīgi 35,6% un 30,7%).

Vecās diasporas segmentā ir konstatējama ievērojami augstāka pilsoniskā aktivitāte. Piemēram, 35,4% respondentu, kas pārstāv veco diasporu, atzīmējuši, ka savā mītnes zemē ir veikuši brīvprātīgo darbu un 20,5% ir piedalījušies vides sakopšanas talkā, kopienas aktivitātēs mītnes zemē. Turpretī respondenti, kas no Latvijas emigrēja pēc 1991. gada, šādās aktivitātes ir iesaistījušies krietni retāk – attiecīgi 18,6% un 8,2%. Tiesa, atsevišķas līdzdalības formas, kurām raksturīga pastarpinātāka iesaiste (petīciju parakstīšana, ziedošana), neuzrāda statistiski nozīmīgas atšķirības atkarībā no mītnes zemē nodzīvotā laika. Tas nozīmē, ka iesakņošanās mītnes zemē ir svarīgs faktors pilsoniskās līdzdalības kontekstā, tomēr tas ne vienmēr dod pietiekošu pamatu, lai noteiktu līdzdalības aktivitāti konkrētā Latvijas valstspiederīgo segmentā.

Runājot par iemesliem iesaistīties šajās aktivitātes, diasporas pārstāvji visbiežāk min vēlēšanos informēt, ierosināt, attīstīt izmaiņas likumdošanā, esošajā kārtībā.

Latvijas valstspiederīgie dzīvo visnotaļ sazarotu diasporisko dzīvi, kurā mijiedarbojas formālas un izteikti pašiniciatīvā sakņotas pilsoniskās līdzdalības prakses. Aptauja liecina, ka diasporas organizācijās ir iesaistījies aptuveni katrs

desmitais respondents. Tikai nedaudz mazāku atsaucību ir iemantojusi dalība neformālās interešu grupās, kurās pulcējas Latvijas izcelsmes cilvēki, piemēram, grāmatu klubs, adīšanas pulciņš, sporta komanda u. tml. Tāpat samērā augstu līdzdalības pakāpi uzrāda ārzemēs dzīvojošo latviešu māksliniecišķās pašdarbības grupas (latviešu koris, teātris vai deju kopa) un reliģiskās organizācijas. Tiesa, līdzdalība organizācijās, kas ir orientētas uz Latviju, parasti ir sastopamas tikai latviešu respondentu segmentā, kamēr krievu izcelsmes respondenti demonstrē salīdzinoši augstāku līdzdalību organizācijās, kurām ir sociāls (vides vai dzīvnieku aizsardzības organizācija, sporta organizācijas, jaunatnes organizācijas), nevis etnokulturāls raksturs.

Aptaujā tika nodalīta dalība organizācijā Latvijā un dalība organizācijās mītnes zemē. Kā liecina rezultāti, organizācijās Latvijā ir iesaistījušies ļoti maz respondentu. Tā vietā Eiropas latvieši parasti iesaistās organizācijās savā pašreizējā mītnes zemē. Tas liecina, ka organizācijas Latvijā sniedz maz iespēju attālinātai līdzdalībai, būtiski ierobežojot diasporas iesaistīšanas iespējas.

Aplūkojot motivāciju iesaistīties Latvijas diasporu organizācijās, lielākā daļa respondentu uzsver iespēju tikties/darboties kopā ar līdzīgi domājošiem cilvēkiem (55,2%), iespēju satikties ar ārpus Latvijas dzīvojošajiem tautiešiem (54,1%) un iespēja interesanti pavadīt laiku (44,2%). Starp svarīgiem pulcēšanās motīviem tiek minēta arī iespēja runāt latviski (41,9%). Tādējādi diasporas organizāciju darbība primāri balstās vēlmē apliecināt savu etnokulturālo piederību Latvijai. Šī piederība un vienojoši rituāli, piemēram, kopīgu svētku svinēšana vai latviskās izglītības nodrošināšana bērniem, ir arī galvenais ieguvums, ko no Latvijas diasporas organizācijām sagaida respondenti. Daudz retāk tiek sagaidīta interešu aizsardzība.

Starp galvenajiem iemesliem, kas attur no līdzdalības diasporas organizācijās, visbiežāk ir atzīmēts laika trūkums, kā arī pārlicība, ka ar draugiem un domubiedriem sanāk satikties tāpat, tādēļ dalība biedrībā tam nav nepieciešama. Viena piektdaļa respondentu neatkarīgi no mītnes zemē nodzīvotā laika ir norādījuši, ka nejutās piederīgi latviešu kopienai mītnes zemē, tādēļ arī neiesaistās diasporas organizācijās. Tomēr jāuzsver, ka joprojām ievērojama aptaujāto daļa (22,6%) informācijas trūkumu par diasporas organizācijām min kā iemeslu, kas traucē iesaistīties šādās organizācijās. Turklāt šis informācijas trūkums par diasporas organizācijām ir daudz augstāks nekā gadījumos, kad runa ir par nevēlēšanos līdzdarboties cita veida organizācijās (14%).

Aptauja atklāj, ka respondentu dalība politiskajās aktivitātēs, piemēram, sabiedriskajā apspriešanā, protesta gājienā, demonstrācijā vai streikā, ir bijusi augstāka mītnes zemē nekā Latvijā. Petīciju parakstīšana, kas notikusi pēdējā gada laikā, ir visvairāk atzīmētais politiskās līdzdalības veids, un tas biežāk parādās krievu tautības (33,3%) un Austrumeiropā dzīvojošo (37,2%) respondentu atbildēs. Aktīvākie Latvijas valstspiederīgie izmanto likumdošanas iniciatīvu vietnes **ManaBalss** piedāvātās iespējas ietekmēt sabiedriskos un politiskos procesus Latvijā. Šīs vietnes popularitāte ir atkarīga gan no Latvijas valstspiederīgo izglītības līmeņa, gan no mītnes zemē nodzīvotā laika: jo tas īsāks, jo lielāka varbūtība, ka cilvēks ir parakstījis par kādu no **ManaBalss** likumdošanas iniciatīvām. Nesen emigrējušajiem respondentiem

Latvijas problēmas vēl ir pietiekoši dzīvā pieredzē, tādēļ sniedz spēcīgāku motivāciju iesaistīties šādās politiskās aktivitātēs. Tomēr **ManaBalss** piedāvātās līdzdalības iespējas biežāk ir izmantojuši latvieši nekā krievu tautības respondenti – attiecīgi 32,8% un 19,7%, bet lielāko atsaucību šī vietne ir izpelnījusies Nīderlandes (63,6%) un Beļģijas (57,1%) respondentu vidū, kur sastopami daudzi Eiropas Savienības un citās starptautiskajās institūcijās strādājošie Latvijas valstspiederīgie. **ManaBalss** popularitāte sniedz vēl vienu pierādījumu par labu e-demokrātijas, t.sk. e-vēlēšanu iedzīvināšanai attiecībās ar Latvijas diasporu.

Aptaujā tika noskaidrota Latvijas valstspiederīgo līdzdalība vēlēšanās. Iegūtie dati parāda, ka līdzīgi Latvijas balsošanas tendencēm respondenti daudz aktīvāk ir piedalījušies Saeimas nekā Eiropas Savienības parlamenta vēlēšanās (attiecīgi – 54,4% un 38,4% starp respondentiem, kuri ir Latvijas pilsoņi un vismaz 20 gadu veci). Tiesa, šī aptauja uzrāda augstāku balsošanas aktivitāti nekā agrāko aptauju dati, kas visdrīzāk ir skaidrojams ar lielāku politiski aktīvo respondentu īpatsvaru aptaujas izlasē.

Interesanti, ka dalība Eiropas Parlamenta vēlēšanās diasporas vidū ir daudz augstāka nekā vidēji Latvijā, bet Latvijas parlamenta vēlēšanās – zemāka. Tas atgādina par spēcīgo piederības apziņu Eiropai un eiropiešiem, kas ir aplūkota iepriekš. Kopumā augstāku aktivitāti uzrāda respondenti ar augstāku formālo izglītību, kā arī respondenti, kas ārpus Latvijas nodzīvojuši salīdzinoši īsāku laiku. Piemēram, no tiem, kas ir nodzīvojuši ne vairāk par diviem gadiem, 2014. gada Saeimas vēlēšanās piedalījušies 75,7% respondentu, kamēr no respondentiem, kas nodzīvojuši ilgāk par 10 gadiem, vēlēšanās ir piedalījušies 53,6%. Šī sakarība nav tik izteiksmīga ES parlamenta vēlēšanu kontekstā, tomēr arī var pamanīt, kā ārpus Latvijas pavadītais laiks samazina valstspiederīgo līdzdalību Eiroparlamenta vēlēšanās. Tāpat jāņem vērā, ka respondenti vecumā līdz 25 gadiem ir uzrādījuši viszemāko līdzdalību abās vēlēšanās. Tādējādi vēlēšanās politiski aktīvāki ir brieduma gadus sasniegušie respondenti-trīsdesmitgadnieki un četrdesmitgadnieki, kas vēl nav paspējuši iesakņoties mītnes zemē. Saskaņā ar aptaujas datiem Saeimas vēlēšanās viszemākā aktivitāte ir vērojama Dienvideiropā, bet Eiroparlamenta vēlēšanās – Ziemeļeiropā.

Jāatzīmē, ka 7,4% respondentu ir arī iesaistījušies Saeimas vēlēšanu organizēšanā, lielākoties strādājot vēlēšanu iecirknī vai palīdzot organizēt vēlēšanu iecirkni mītnes zemē. Aptaujā iegūtie dati liek domāt, ka vēlēšanu iecirkņa tuvums lielai daļai ārzemēs dzīvojošo Latvijas pilsoņu ir izšķirošs iemesls, lai (ne)piedalītos Saeimas vēlēšanās. Vēlēšanu iecirkņu attālumu kā iemeslu nepiedalīties Saeimas vēlēšanās visbiežāk ir uzsvēruši Dienvideiropas respondenti (63,9%). Interesanti, ka vēlēšanu iecirkņu sasniedzamību kā iemeslu nepiedalīties vēlēšanās visbiežāk ir uzsvēruši respondenti, kas mītnes zemē ir nodzīvojuši relatīvi īsu laiku un ir uzskatāmi par daļu no jaunās Latvijas emigrantu kopienas. Atsvešināšanās no Latvijas vai neapmierinātība ar partiju politisko piedāvājumu, lai arī atrodas atturošo iemeslu galvgalī, tomēr daudz retāk tiek minēta kā iemesls politiskajai pasivitātei.

Vladislavs Volkovs (LU FSI)

Etnisko minoritāšu identitātes atzīšanas īpašības starpetniskajā komunikācijā Latvijā

Etnisko minoritāšu identitāte ir viena no sabiedrībā visbiežāk izplatītajām sociālo identitāšu formām. Referātā tiek parādīts, cik lielā mērā etnisko minoritāšu identitātes Latvijā ir atzītas par nacionālās identitātes vienu no leģitīmajām formām cilvēku ikdienišķajā apziņā. Par pētījuma materiālu tiek izmantotas mūsdienu daudzietnisko valstu liberālās teorijas (Dž.Rols (J.Rawls), A.M. Janga (A. M. Young), R.Noziķis (R. Nozick), J. Hābermāss (J.Habermas) un citu), kā arī socioloģiskā pētījuma dati par konfliktu situāciju risināšanas veidiem starp dažādo etnisko grupu pārstāvjiem, kuru referāta autors veica 2014. gadā Daugavpilī. Šī pētījuma kopējais respondentu skaits bija 602 cilvēki, no tiem latvieši – 220, poļi – 200, krievi – 180. Šis pētījums ir daļa no starptautiskā pētniecības projekta "Patterns of Dispute and Dispute Resolution as Elements of Popular Legal Culture", ko īsteno profesors J. Kurčevskis (J. Kurczewski) (Varšavas Universitāte).

Etnisko minoritāšu identitātes atzīšana par nacionālās identitātes leģitīmo formu ir atkarīga no daudziem faktoriem. Tie ietver gan tiesiskās normas, kuras garantē vienlīdzību visiem pilsoņiem, neatkarīgi no viņu etniskās izcelsmes, gan reāli praktizētas cilvēku vienlīdzības morāles normas un vērtības visās sabiedriskās dzīves jomās. Autors referātā licis uzsvāru uz to, cik dažādi etnisko identitāšu nesēji daudzietniskajā sabiedrībā mēdz risināt viens ar otru reālas un iespējamās konfliktsituācijas, pamatojoties uz morāles vispārējām normām.

Morāles normu vispārēja rakstura atzīšana, un tādējādi – visu cilvēku kā morāles prasību objektu un subjektu vienlīdzības atzīšana – bija Apgaismības laikmeta un īpaši – I. Kanta ētikas svarīgākais nopelns (Kants 1988). 19.-21. gadsimtu politiskā ētika, filozofiskā un ētiskā doma saskaras ar nepārtrauktiem mēģinājumiem ierobežot morāles normu universālismu, jo tās saistās ar dažādu sociālo, politisko, ekonomisko grupu un grupējumu reālajām interesēm un uzvedības praksēm (Cortese 1990, p. 61). Tomēr lielā uzticība morāles universālismam joprojām ir saglabāta. Šo uzticēšanos veicina juridiskās līdztiesības stiprināšana un dažādo sabiedrības grupu tiesību būtiskā paplašināšanās politiskajā, sociāli-ekonomiskajā un garīgajā dzīvē.

Morāles teorija balstās idejā par personības identitātes integritāti un veselumu, tāpēc nedrīkst pretnostatīt šīs identitātes individuālo un sociālo pusi, kā arī cilvēka identitātes etnisko un nacionālo sastāvdaļu. Tādējādi kļūst iespējama konflikta situāciju regulācija, kas rodas starp cilvēkiem ar dažādu etnisko identitāti, pamatojoties uz vispārējām morāles normām. Taču šo normu efektivitāte starpetnisko attiecību regulēšanā ir atkarīga no etnisko identitāšu atzīšanu sabiedrības publiskajā telpā (Rawls 2005, p. 513, 521-523, 527). Etnisko minoritāšu identitātes nivelēšana publiskajā telpā, tostarp šīs identitātes problēmu publiskā apspriešana, mazina arī morāles normu universālismu starpetnisko attiecību regulācijā. Daugavpils

socioloģiskā pētījuma dati liecina par respondentu neviennozīmīgu attieksmi pret "citu" etniskās identitātes pozitīvās lomas atzīšanu, jo īpaši, ja tas attiecas uz konflikta situācijām. Piemēram, liela respondentu daļa (aptuveni 45%) uzskata, ka nav iespējama tāda paša rakstura komunikācija ar citu etnisko grupu pārstāvjiem konflikta situācijās, kā tas būtu ar "savas" grupas pārstāvjiem. Ir skaidrs, ka morāles normu universālisma ierobežojums ar etnisko faktoru būtiski ierobežo etnisko minoritāšu identitātes atzīšanu par nacionālās identitātes leģitīmo formu.

Literatūra

Anthony J. Cortese. *Ethics: the Restructuring of Moral Theory*. New York: SUNY Press, 1990.

Imanuels Kants. *Praktiskā prāta kritika*. Rīga: Zvaigzne, 1988.

John Rawls. *A Theory of Justice*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2005.

Māris Kūlis (LU FSI)

Digitālā globalizācija un trešās paaudzes džihāds

Globalizācijas un migrācijas procesu kontekstā, manuprāt, ir grūti izvairīties no datortehnoloģiju attīstības, it īpaši interneta tehnoloģiju izstrādes radīto seku temata. Pagājušā gadsimta otrajā pusē izstrādātā tehnoloģiskā inovācija savu potenciālu sāk acīmredzami apliecināt tieši mūsdienās. Tīmekļa nodrošināto komunikācijas rīku straujā izaugsme ir būtiski veicinājusi noteikta veida komunikācijas stila izveidošanos. Proti, runa ir par īsu un kodolīgu paziņojumu vai apgalvojumu izteikšanu dažnedažādos sociālajos tīklos. Tas ir komunikācijas veids, kas daudzējādā ziņā ir vienkāršojis jebkuru komunikācijas aktu, taču vienlaikus arī vienkāršojis komunikācijas izplatību, proti, tas padara runu īsāku, skaļāku un daudzskaitlīgāku. Izveidojas skaļa un jucekļīga murdoņa, taču to bieži dēvē par demokrātiju, brīvo tirgu u.c. līdzīgu ideju veicinošu apstākli. Katrā ziņā te viegli var ieraudzīt viedokļa demokratizāciju, kas izpaužas ne tikai kā principiālā pieeja iespējai izteikties publiski, bet arī tradicionālo mediju, t.i., preses, televīzijas un radio izstumšanu perifērijā. Šie apsvērumi nav nekas pārsteidzošs.

Pārsteidzošāks – lai gan nepelnīti – ir apsvērums, ka jaunās komunikācijas tehnoloģijas ļoti labprāt izmanto *bad boys*, proti, no valstu diktatoriem līdz sīkiem blēžiem. Tādējādi demokratizējošais rīks pārtop vēl neredzēta apmēra dezinformācijas un apmānīšanas ieroci. Turklāt varētu domāt, ka dezinformāciju veicina ne tik daudz kādi noteikti plānveida darbi, ko veiktu noteiktas valstis, iestādes, interešu grupas, bet gan jebkādas informācijas piedāvājuma pārslodze.

Šādā kontekstā pēdējo divu, trīs gadu laikā uzmanību ir ieguvusi arī organizācija *Islāma valsts*, kas sekmīgi izmanto modernos komunikācijas rīkus kā instrumentu savas propagandas izplatīšanā. T.i., *Islāma valsts* ir apvienojusi divus jau labi pazīstamus, taču atšķirīgus tematus. Viens ir interneta tehnoloģijas un sociālo mediju straujā attīstība, bet otrs — terorisms un radikālais islāms.

Islāma valsts, apvienojot klasiskas nemiernieku organizācijas un valstiska veidojuma iezīmes, ir pārkāpusi ierastās terorisma robežas. Tās darbība neaprobežojas vienīgi ar terorizēšanu un tā vienlaikus veic sabiedriskās dzīves pārvaldīšanu. Sabiedriskās dzīves pārvaldīšana prasa nodrošināt tādas funkcijas kā tiesu vara, veselības aprūpe, izglītība, ideoloģiskā audzināšana un – visbeidzot – propaganda. Propaganda ir viena no tām jomām, kas rada īpaši daudz problēmas, dezinformāciju un māņus.

Atsaucoties uz džihādisma pētnieka Žila Kepela (*Gilles Kepel*) teikto, salafistu islāma džihādisma vēsturē var izšķirt vismaz trīs fāzes, kuras, manuprāt saskan ar tehnoloģisko inovāciju izstrādes mirkļiem.

Pirmā fāze. Salafītu džihādīstisku kustības tapšanu veicināja vairāki faktori. Arābu nacionālisma noriets un Saūda Arābijas ietekmes vairošanās pēc Jom Kipur kara 1973. gadā, kā arī OPEC nodibināšana, daudzām arābu valstīm pavēra iespēju vairot bagātību un ietekmi. Vienlaikus bagātības netaisnīgs sadalījums vairoja sociālo nevienlīdzību, kas savukārt radīja augsni dažādu neapmierinātu grupu izveidei. Savukārt 1979. gada Irānas islāmiskā revolūcija iedvesmoja gan šiītu, gan sunnītu islāmistus, jo apliecināja, ka principā ir iespējams gāzt nevēlamu varu. Saūda Arābijas karaļnams, Irānas notikumu izbiedēts, stiprināja draudzību ar ASV, un veicināja ārkārtīgi stingrās islāma interpretācijas – vahabisma – izplatību. Vienlaikus Padomju savienības un Afganistānas karā ar ASV u.c. rietumvalstu, kā arī arābu valstu palīdzību afgāņu mudžahīdi guva ievērojamus panākumus. Šo pretrunīgi vērtēto karotāju rindās darbojās arī tādi cilvēki kā Osama bin Ladens u.c. ārzemju arābu kaujinieki. Padomju Savienības atkāpšanos gan vietējie, gan visas pasaules islāmisti uztvēra kā islāma uzvaru, kas stiprināja viņu apņēmību cīņā turpināt jaunās frontēs. Šā posma laikā propagandas darbu lielākoties veica divas Aukstā kara sāncenses – ASV un PSRS. Piemēram, mākslas filmas “Rembo 3” ir veltīta Afganistānas mudžahīdiem un rāda viņu “varonīgo un cēlo” cīņu.

Otrā fāze. Šo fāzi raksturo vilšanās un sava nespēka apzināšanās – apņēmība noplaka un iestājās panīkums, sākās šķelšanās. Viens no svarīgākajiem notikumiem bija Līča karš jeb pirmais Irākas karš. Kareivīgajiem islāmīstiem nācās ar šausmām noskatīties kā Saūda Arābijas karaļnams Kuveitas aizstāvībai lūdza nevis mudžahīdu, bet gan ASV bruņotos spēku palīdzību. Afganistānas kara veterāni, tostarp Osama bin Ladens, par šādu pavērsieni bija klaji sašutuši. Viņi ticēja, ka ar Allāha gādību ir spējuši patriekt Sarkano armiju un nāvīgi ievainot Padomju Savienību. Tas viņus mudināja domāt, ka līdzīgi panākumi būs arī cīņās pret Rietumu un vietējām varām. Kepels raksta: “Starp deviņdesmito gadu džihādīstisku ekstrēmīstisku mērķiem un astoņdesmito gadu musulmaņu sociālajām, politiskajām un kultūras tieksmēm bija izveidojusies dziļa aiza, kas islāmisma kustību noveda strupceļā.”¹ Džihādīstiska otrā fāze sakrīt ar laiku, kurā dominē televīzija. Proti, Osama bin Ladens un viņa organizācija pastāvīgi izmantoja televīziju kā savu komunikācijas kanālu; gan Līča karu, gan 11. septembra teroraktu varēja ērti vērot televizoru ekrānos. Tomēr informācijas aprīte salīdzinājumā ar nākamo fāzi bija visai ierobežota vai vismaz palika noteiktu grupu ietvaros.

Trešā fāze. Šo posmu raksturo panīkums un atjaunotne. Kopš 2001. gada 11. septembra terorakta, kam ASV atbildēja ar iebrukumu Afganistānā (2001) un Irākā (2003), džihādīstiska kustība bija visai apdraudēta. Džihādīstiska un islāmiska nespēju mobilizēt islāmīstīgos atzina ne tikai Rietumu teorētiķi, bet arī *al-Qaeda* ideologi un

¹ Gilles Kepel. *Jihad: The Trail of Political Islam*. London; New York: I. B. Tauris, 2006, p. 11.

teorētiķi. Viņi meklēja ceļus, kā konsolidēt un iedvesmot islāmticīgo pasauli,¹ lai iekustinātu plaša mēroga nemierus, kuru rezultātā mainītos spēka balanss pasaulē.

Islāmistu teroristiskās organizācijas atrada ceļu pie savas mērķauditorijas. Bieži vien kā labais piemērs tiek minēts t.s. Arābu pavasaris – sociālā kustība ar mērķi gāzt pastāvošo varu, mazināt netaisnību un nabadzību. Arābu pavasaris izvērtās par ārkārtīgi plaša mēroga kustību, kurā interneta tehnoloģijas spēlēja ļoti nozīmīgu lomu. Proti, komunikācija sociālajos tīklos (1) ļāva ātri un ērti sazināties citkārt izolētajai opozīcijai un (2) veicināja notiekošā atspoguļojumu Rietumu presē. Tam bija milzīgi panākumi. Piemēram, jau gandrīz sakautā Lībijas opozīcija ieguva virsroku, kad karadarbību faktiski uzņēmas NATO. Var šaubīties, vai tas būtu noticis, ja Lībijas opozīcija nebūtu veltījusi milzu resursus savas propagandas izplatīšanā.

Taču kopš 2014. gada sociālo tīklu izmantošanas avangardā nokļuva teroristiskā organizācija *Islāma valsts*. Interneta tehnoloģijas sniegto komunikācijas rīku, tostarp sociālo tīklu, izmantošana raksturo trešās paaudzes džihādu. Tā ir jauna fāze džihādisma vēsturē, kuras būtību izsaka izšķīšana “uz virsmas” komunikācijas mudžeklī. Tā ir situācija, kurā jāpārvērtē globalizācija digitalizācijas apstākļos un komunikācijas prakses. Jāņem vērā, ka *Islāma valsts* aktivitātes izgaismo to faktu, ka militarizētais islāma džihādisms strauji pielāgojas šolaiku karošanas un propagandas tehnoloģijai. Līdz ar to mediju un komunikācijas rīku demokratizācija iegūst klaji negatīvu dimensiju. Jūsma, kas rotāja Arābu pavasari un nemierus Ukrainā, nomaina *Islāma valsts* piedāvātā pasaules aina. Manuprāt, tas no jauna apliecina globalizācijas izvērtēšanas un kritiskas domāšanas nepieciešamību. Paļaušanās un pašregulējošu un labestīgu racionālu komunikāciju šķiet vismaz apdraudēta.

¹ Ayman al-Zawahiri. Knights Under the Prophet's Banner. In H. E. Negrin, & M. Perry (Eds.), *The Theory and Practice of Islamic Terrorism* (L. Mansfield, Trans., p. 266): Palgrave Macmillan, 2008, pp. 52–57.

Svetlana Kovaļčuka (LU FSI)

Latvijas krievu kultūras pētījums globalizācijas procesu gaismā

Par 20. gadsimta pēdējo desmitgadu globalizācijas procesiem ir pieņemts uzskatīt nacionālo ekonomiku saplūšanu vienotā vispasaules sistēmā. Globalizācijas procesi ekonomikā balstās uz: jaunajām datortehnoloģijām, vieglu kapitāla un produktu pārvietošanu, liberalizācijas idejām.

Galvenais šajā globalizācijas procesā ir cilvēku lielu masu pārvietošanās visas pasaules mērogā. Globalizācijas procesi ietekmē nacionālās identitātes pluralizāciju. Globalizācija ir nacionālās un kulturālās identitātes nopietns pārbaudījums. Lai pārvarētu šo spriedzi, var izmantot dialogu un kultūru pārmantotību.

Var izvirzīt jautājumu: vai visi globalizācijas komponenti parādījās tikai 20. gadsimta pēdējo desmitgadu laikā? Latvijas vēsturnieki pēta cilvēku masu pārvietošanās /migrācijas/ globalizācija šos procesus, kā arī to mijiedarbību ar vietējo kultūru, sākot apmēram ar 12. gadsimtu. (Kā zināms, to apliecina arheoloģiskie atradumi, piemēram, pareizticīgie krustiņi, piekariņi, stikla krelles un citi priekšmeti, kas pierāda Novgorodas, Smoļenskas, Kijevas, Pleskavas, Polockas tirgotāju komunikāciju ar Rīgas līviem. Šie atradumi tiek datēti ar 12.–14. gadsimtu).

Nepiedzīvotu lielu cilvēku masu parvietošanu Latvijā izraisīja Krievu Pareizticīgās baznīcas sašķelšanās 1666. –1667. gadā. Migrācija no Krievijas teritorijas turpinājās (daļēji nelegāli) līdz 19. gadsimta otrajai pusei. Tās rezultātā Latvijā ieplūda cilvēku masas, (precīzu viņu skaitu, protams, nav iespējams noteikt), kuri piekopa senās reliģiskās tradīcijas, radot tikai sev raksturīgu ekonomiski kulturālo veltībnieku tradīciju Latvijā.

Kad 18. gadsimtā sākās Krievijas impērijas ārējā / iekšējā kolonizācija, Latvija izjuta šo procesu kā cilvēku masu pārvietošanos.

Latvijas iedzīvotāju pārvietošanās, masveidīga izbraukšana sākās jau 1915. gadā, kad ar evakuācijas plūsmu uz Krievijas iekšieni aizbrauca liels cilvēku skaits. Tikai 1915. gadā kara apstākļi pamudināja izbraukt 404000 Kurzemes iedzīvotājus, no Rīgas bēgļu gaitās devās 306900 cilvēku. 1920. gadā Latvijas Republikas Pirmās tautas skaitīšanas pētnieki konstatēja, ka Latvija dažos gados zaudējusi gandrīz vienu miljonu iedzīvotāju.

Pēc Latvijas valsts izveidošanās 1918. gadā pieauga sistemātiska migrantu loma Latvijas sabiedrībā. Latvija, Rīga kļuva par vienu no bijušās Krievijas impērijas

emigrācijas centriem un, sākot ar apmēram 1920. gadu, Latvijā bija izveidota krievu diaspora. Pieaugot imigrantu plūsmai, nostiprinājās arī vietējā krievvalodīgo kopiena, kas gan sava lieluma dēļ, gan savas reālās ietekmes dēļ uz Latvijas sabiedrisko, politisko, kultūras, ekonomisko dzīvi ļauj strukturēti izpētīt tās ieguldījumu Latvijas valsts dzīvē attiecīgajā laika periodā. Turklāt tolaik t.s. krievu kultūra pastāvēja nevis nošķirti no pārējām, bet, gluži pretēji, bija saprotama un pieejama visu tautību cilvēkiem.

Emigrantikas speciālisti bieži vien 1920.–1930. gadu krievu emigrācijas centrus – Berlīnē, Parīzē, Prāgā, Harbinā, Sofijā, Belgradā, Rīgā pētīja caur nacionālās vēstures un kultūras prizmu. Bet vēstures dati liecina, ka krievu emigrāciju var uzskatīt kā traģiskā 20. gadsimta plašās diasporas priekšvēstnesi un neatņemamu sastāvdaļu, kā sava veida piespiedu globalizācijas procesu izpausmi, kā bezpatvēruma, bezpajumtes stāvokļa materializācijas / izpausmes / iemiesojuma sinonīmu, kas pamudināja transnacionālu un jauktu kultūru rašanos. Cilvēks ar Nansena pasi, apatris, emigrants, bēglis, pārceļotājs – simboliski iezīmēja vētrains 20. gadsimtu, un tā liktenis turpinās 21. gadsimtā.

Atsauces

Skujenieks Mārgers. Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. Vēsturiski statistisks apcerējums par emigrāciju un imigrāciju Latvijā. Rīga: Valters un Rapa, 1930.

Ceturtais tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. Sastādījis V. Salnītis un rediģējis M. Skujenieks. Rīga: Valters un Rapa, 1935.

Huntington, Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster, 1996.

Friedman Thomas L. *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization*. New York: Picador, 2000.

Giddens Anthony (Ed.) *The Global Third Way Debate*. Cambridge: Polity, 2001.

Berger Peter L., Huntington, Samuel P. (ed.) *Many globalizations. Cultural Diversity in the Contemporary World*. USA: Oxford University Press, Inc., 2002.

Giddens Entoni. *Uskol'zaiushchii mir*. Moskva: Ves' mir, 2004.

Chumakov Aleksandr. Globalizaciia. Kontury celostnogo mira. Moskva: Prospekt, 2005.

Etkind Aleksandr. Vnutrenniaia kolonizaciia. Imperskii opyt Rossii. Moskva: NLO, 2014.